

ПРОСВЕТАТА ВО МАРИОВО 1944-1950 ГОДИНА

ОСНОВНИ УЧИЛИШТА

Мариово со своите природно географско-историски, општествено-економски и други особености претставува посебна и карактеристична културно-просветна целина во Македонија.

Мариово е мошне изолиран, планински предел во Македонија, оддалечен од главните комуникации. Во минатото бил синоним на културно-просветна заостанатост¹⁾.

Литературата, а особено изворните матерјали, располагаат со податоци кои рељефно ја оцртуваат состојбата во областа во просветата во Мариово во годините веднаш по Втората светска војна. Професорот Љубен Лапе, областен прочелник за просвета на Битолската област, Мариово го карактеризира како крај со население со висок процент на неписменост. Во ноември 1944 година, прецизира тој, неписменоста кај Мариовците над 10 годишна возраст изнесувала околу 77,6%, а во некои села и многу повеќе (и до 90%)²⁾. Втората светска војна предизвика општ застој во школството, забележува еден современик. За време на воените операции некои училишни згради биле претворувани во касарни каде биле сместувани окупаторски војски (полиција) и други непријателски оружани формации. Училишниот инвентар бил разнесен³⁾. Во почетокот на учебната 1944/1945 година повеќето училишни згради не одговараа на основните педагошко-хигиенски услови. Така училишните згради во селата: Вепрчани, Чаништа, Манастир, Гуѓаково, Врпско, Полчишта, Живово и други села во Мариово биле стари и воопшто не одговарале на хигиенско-педагошките услови⁴⁾. Просветните прилики во Мариово со сета своја сериозност, наметнувале итно да се пристапи кон решавање на просветните проблеми.

Народноослободителните одбори, врз основа на донесените одлуки на Президиумот на АСНОМ - Поверенство за просвета, како оперативни тела имаа и значаен удел во организирањето на културно-просветниот живот.

Народноослободителните одбори во Мариово во текот на ноември 1944 година, од Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ добиле, покрај другото, и еден распис во кој се вели: „Ако во местото ги имате сите услови за отворање на училишта и учителите и учителките се во војска, одборите да се обратат до штабот на својата воена зона за нивно ослободување. Ако учителите не се во истата зона, штабот на зоната да се обрати до Главниот штаб.

Селските и општинските НОО можат да ги посакаат и оние учители кои се во најблиската воена формација, независно од тоа каде се родени.

Сите студенти и ученици од V, VI клас нагоре да се упатат до најблискиот Околински НОО-ри за да бидат распоредени на учителски места⁽⁵⁾.

Народноослободителните одбори во Мариово, во согласност со донесените одлуки на Президиумот на АСНОМ - Поверенство за просвета, настојуваа да го поттикнат процесот на отворање на нови основни училишта.

За таа цел во селото Витолишта - Мариовско, во средината на Ноември 1944 година, беше организиран краток семинар со практични предавања за 4 средношколци кои веднаш беа назначени за учители. Семинарот беше организиран од Стале Попов, претседател на општинскиот НОО - Витолишта, кој на своите слушатели, покрај практичните предавања, им објаснуваше за значењето на наставата на македонски јазик, како и за улогата на новите народни учители во училиштата, како и за тешкотиите со кои ќе се сретнуваат учителите при изведувањето на наставно-воспитниот процес⁽⁶⁾.

Од страна на општинските и селските Народноослободителни одбори беа преземени мерки за извршување на неопходен ремонт на зградите, додека, пак, во оние места каде што немаше погодни училишни згради, училиштата беа сместувани во приватни згради: Живово, Кален, и други⁽⁷⁾. Во текот на ноември 1944 година, по извршениот упис на учениците во повеќе села во Мариовско, отпочнале да работат училиштата.

„Извештајот за просветата“, на Мариовскиот околински народноослободителен одбор - просветен одел, бр.19, датиран од 31 март 1945 година, започнува со тоа дека населението од Стравинската општина - Битолско - Мариово, има голема желба за просветување, и тежнее кон поголемо опфаќање на децата дораснати за редовно школување⁽⁸⁾. За бројната состојба на учениците во некои мариовски села се дадени следниве бројки: во март 1945 година Стравина - 98, машки 46, женски 52; прво одделение 29, машки 18, женски 11; второ одделение 18, машки 4, женски 14; трето одделение 31, машки 15, женски 16; четврто одделение 18, машки 7, женски 11; и во петто одделение 7; Градешница - 128 ученици, машки 64, женски 64; во прво одделение 30, машки 13, женски 17; второ одделение 36, машки 15, женски 17; трето одделение 37, машки 20, женски 17; четврто одделение 25, машки 16, женски 9; петто одделение 5; Будимирци - 109, машки 54, женски 55; прво одделение 28, машки 12, женски 16; второ одделение 40, машки 23, женски 17; трето одделение 16, машки 7, женски 9; четврто одделение 25, машки 12, женски 13; петто одделение 3; Зович - 44, машки 21, женски 23; прво одделение 12, машки 6, женски 6; второ

одделение 10, машки 5, женски 5; трето одделение 9, машки 3, женски 6; четврто одделение 13, машки 7, женски 6; Груниште - вкупно 40 ученици, машки 13, женски 27; прво одделение 8, машки 4, женски 4; второ одделение 32, машки 9, женски 23. Во Старавинска општина имало вкупно 419, машки 198 и женски 221 ученици⁹⁾. За раководители на училиштата во Старавинска општина биле назначени Митре Дамјановски, учител во село Старавина; Костадин Димитровски, учител во село Будимирци; и Глигор Ралев, учител во село Груниште¹⁰⁾.

Во врска со назначувањето на учителите во Мариово извештајот кажува дека во оние села кои се многу далеку едно од друго „треба во тие села да се назначуваат месни учители, во колку ги има со IV, V, VI и VII клас гимназија, од причина што ќе можат поспокојно да се оддадат на работа од другите учители, кои оддалечени многу километри од своите фамилии, без превозни средства за одење и во случај на болест ќе мислат на своите фамилии да се вратат дома, секој пат брзо ја напуштат должноста или пак бараат чаре што побрзо да се преместат од таму“¹¹⁾.

Факт е дека ширењето на просветата беше условена, во голема мера од недостигот на наставни кадри. Меѓутоа, и покрај проблемите со кои се судрија органите на народната власт, особено просветните, при ширењето на просветната дејност во Мариово во повеќе села во учебната 1944/1945 година работела основни училишта.

Според податоците од „Извештајот на околинскиот НОО - Просветен оддел - Прилеп“, од јули 1945 година, во селата од Мариово, кои влегувале во состав на Прилепска околина, во учебната 1944/1945 година биле отворени основни училишта и назначени учители во следните села: Витолиште - учители во ова село биле Николоски Миле и Жешкоски Димитар од Прилеп, а по нивно заминување во редовите на Армијата, биле назначени за учители Аческа Марија и Ачески Методија од Прилеп; во Бешиште - Тренкоски Ристе, Костоски Петар, а потоа Славески Благоја, сите од Прилеп, и Попоски Ѓорѓи од Бешиште; во Полчиште Станоевски Гоце, Оклески Иван и Секулоска Свезда од Прилеп; во Маково Долгоски Димче, Георгиева Нада и Петреска Спасија од Прилеп; во Дуње Попоски Димитар од Бешиште и Најдоски Иван од Прилеп; во Крушеица Вејкрпоски Сотир од Прилеп; во Чаниште Митрески Александар, а потоа Тренкоски Илија од Прилеп; во Кокре Ангелкоски Благоја од Прилеп; во Чаниште Симоноски Методија од Прилеп; во Вепрчани Талеска Магда од Прилеп; во Рапеш Димитриоски Арсен од Прилеп¹²⁾.

Со право може да се смета дека горните податоци не ја опфаќаат целата листа на назначени учители во Мариово. Со исклучок на 2-3 учители скоро сите биле од Прилеп.

Од Мариово, пак, во Прилеп во 1944/1945 учебна година биле назначени за учители: Попоски Крајче од Бешиште, Попоски Душан од Грешница и во Прилепската прогимназија Митрески Славе од Кокре¹³⁾.

Од забелешките во Извештајот од јуни 1945 година, на околинскиот училишен инспектор за Прилепска околина - Просветен оддел, се дознава дека навистина првата учебна година во училиштата во Мариово започнала во мошне

тешки услови. Наставниот кадар беше без соодветна стручна квалификација. Учениците немаа учебници, буквар, моливи, тетратки и други основни наставни помагала. По повод на кое тој истакнуваше:

„Тешките услови за работа во училиштата достигнаа врв во Дуњска општина. Во Дуње учениците наместо тетратки користеа неиспишани страни од стари дневници или други книги заплени од непријателот. Учениците моливот го делеа на повеќе парчиња, а поради недостиг, како молив беа користени и подгорени зашилени дрвца“¹⁴).

Без оглед на просветните прилики, кои му нанесуваа прилични штети на развојот на просветниот живот на Мариово, би била историска неправда ако се премолчи фактот дека органите на народната власт и населението вложуваше усилби во границите на своите можности за отварање на училишта и ширење на просветата воопшто. Друго е прашањето што поради познати причини тие усилби често пати остануваа без практични резултати. Претседателите на општинските НОО како и други членови на органите на народната власт, беа задолжени да се грижат за тоа и со конкретни мерки и да ги отстрануваат тешкотиите и пречките при отворање на училиштата и нивната работа. Не беше ретка појавата селаните да дадат значаен придонес при оспособувањето на училишните згради.

Прегледна илустрација за закономерното дејство на појавите од ваков род дава еден извештај на Прилепскиот околински училишен инспектор од 16 јуни 1950 година, во кој се истакнува дека жените од село Крушеица при изградбата на училишната зграда во 1947 година носеле на раце кофи вода за гасење на варта¹⁵). Во врска со барањето за изградба на училишни згради во наредните 1949, 1950, 1951 година во Кален, Бешишта, Дуње, Витолишта и други села, предизвикале голема живост и укажале осетно влијание, врз обновата на училишните згради, што се одразило и врз опфаќањето на учениците во основните училишта. Меѓу селаните што тогаш дале голем придонес при обновата на училиштата се наведени како најмногубројни тие од Витолиште и Полчиште. Селаните од Витолиште, во состав на старата зграда, со свои средства изградиле уште четири училници за да можат учениците од вишите оддели од селото Бешиште да го продолжат школувањето таму¹⁶).

Населението од Вепрчани, Гуѓаково, Врпско, Живоно и уште многу други села било заинтересирано за подигање на нови училишни згради, но поради економската состојба не било во состојба со свои средства целосно да ја изведи изградбата на истите¹⁷).

Паралелно со процесот на постепените промени во економиката, чија тенденција беше усмерена кон истиснување и на заостанатите елементи на просветно поле, изградбата на училишта и нивната наставно-воспитна работа добива друга содржина, но сето тоа имаше знаци на квалитативен премин.

Сепак обновувањето и изградбата на училиштата во Мариово наспроти разнородните пречки и тешкотии, а со тоа и постепено зајакнување на економската моќ на Мариовците, доведе до зголемување на опфатеноста на децата во училиштата.

За местото на училиштата во некои села во Мариово, како и за опфатеноста на учениците, дава извесни податоци материјалот што го содржи „Анализата за просветната дејност во Македонија (1945-1950)“¹⁸⁾. Материјалот од анализата има и статистички подробности, поради кое добро доаѓа да помогне во усилбите да се фрли појасна светлина врз бројната состојба на учениците во некои села од ова мошне значајно географско подрачје. Според податоците од анализата во 1945/1946 година во селото Старавина - 81 ученици, машки 37, женски 44; Градешница - 139, машки 75, женски 64; Будимирци - 90, машки 52, женски 38; Груниште - 42, машки 16, женски 26; Зович - 41, машки 19, женски 22. Според истата анализа во 1947 година во селото Бешиште имало 126 ученици, машки 66, женски 60; Витолишта - 147, машки 84, женски 57; Дуње - 109, машки 55, женски 54; Кален - 44, машки 26, женски 18; Крушеица - 70, машки 34, женски 36; Чаниште - 73, машки 45, женски 28; Полчиште - 115, машки 56, женски 59¹⁹⁾.

Покрај основни четиригодишни училишта во поголемите села биле отворени седмогодишни основни училишта: Витолишта, Бешишта²⁰⁾, а во 1951 година и во селото Дуње²¹⁾, затоа што ова село е централно место за селата: Вепрчани, Пештани, Кален, Кокре, Чаништа и Гуѓаково од кои села би доаѓале учениците по завршувањето на четиригодишното основно училиште. При седмогодишните основни училишта биле отворени и интернати. Во Бешиште во ученичкиот дом (интернат) во учебната 1949/50 година имало 21 ученик. Дел од материјалните трошоци на учениците во интернатот ги подмирувале родителите. Родителите плаќале за сместувањето, исхраната и други потреби за нормално живеење на своите деца во интернатите, во износ од 200-400 тогашни динари. Оваа парична помош била недоволна, затоа видна материјална помош на интернатите давало Поверенството за просвета и култура на дотичниот околински НОО. Училишните интернати добивале помош и од Црвениот Крст²²⁾.

Благодарение на напорите што ги вложуваа органите на народната власт, а пред се просветните, врз основа на определбата утврдена на Првото заседание на АСНОМ, резултатите што беа постигнати во организирањето на училиштата во Мариово од крајот на 1944 година па до 1950 година беа релативно добри, бидејќи стануваше збор за мошне тешки услови на просветен план пропратени со бројни проблеми. Меѓутоа факт е дека патниот сообраќај и неподобрувањето на транспортните прилики воопшто одиграа улога за тоа да се зголеми миграцијата село-град, а со тоа ова подрачје да остане и натаму со понеразвиена училишна мрежа во споредба со другите подрачја во Македонија.

НАРОДНО ПРОСВЕТУВАЊЕ

Паралелно со отварањето на училиштата во Мариово беа преземени мерки за побрзо и поуспешно ширење на писменоста на возрасното население.

Процентот на неписменост на населението во Мариово беше доста голем. Така, според податоците иснесени во Извештајот на Околинскиот НОО за Мариовска околина, од 22 март 1945 година, во општина Старавина - Битолско, бројната состојба на возрастното неписмено население е следната: селото Старавина во јануари 1945 година имало 666 жители, од нив од 14 до 50 годишна возраст биле неписмени 112, мажи 38, жени 74, над 50 годишна возраст 97 неписмени, 49 мажи и 48 жени. Селото Градешница броело 1013 жители, неписмени од 14 до 50 годишна возраст 94 лица, машки 63, женски 31; над 50 годишна возраст неписмени 119, машки 56, женски 63 лица. Селото Зович имало 338 жители, од 14 до 50 годишна возраст неписмени 73 лица, машки 27, женски 46; над 50 годишна возраст 40 неписмени лица, машки 19, женски 21 лица. Селото Груниште 240 жители, од нив од 14 до 50 годишна возраст неписмени 94 лица, машки 30, женски 64; над 50 годишна возраст 23 неписмени лица, машки 16 и женски 7 лица²³). Од напред изнесените податоци се гледа дека состојбата на писменоста на возрастното население во Старавинска општина била лоша. Слична, а можеби и потешка била состојбата на писменост на возрастното население и во оние села што припаѓале на Прилепската околина, имало села од Дуњската општина каде неписменоста на возрастното население изнесувала и над 90%²⁴). Неписменоста била голема и во оние села од Мариово што гравитирале кон Кавадаречката околина (Рожден, Клиново и други)²⁵).

Согледувајќи ја оваа сериозна состојба, органите на народната власт - просветните органи, врз основа на донесените одлуки и решенија на повисоките органи на власта, пристапиле кон превземање на соодветни мерки за ширење на просветата кај возрастното население. Врз основа на напатствијата од Президиумот на АСНОМ - Поверенство за просвета во Мариово биле формирани општински и месни одбори за народно просветување. Членовите на овие одбори се грижеле за ширење на народното просветување²⁶). Од писмото бр. 146, датирано од 6 март 1945 година, од поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ, што на 25 март истата година го добил Витолшкиот општински НОО - просветен оддел, се вели:

„Вековното ропство на нашиот народ се одрази најкатастрофално на културното-просветното издигање на нашиот народ. Поробителите знаеа дека најлесно се поробува и држи во ропство слеп, непросветен и културно заостанат народ. Затоа сите наши поробувачи настојуваа со сите сили нашиот народ да го остават во темнина на незнаењето.

За голем срам, но не наш, а на нашите бивши господари, денес, во векот на радиото, киното, авијацијата, голем процент од нашиот народ остана неписмен. Има многу наши луѓе, кои се доста бистри, но не знаат да си го потпишат името.

За денешната непросветеност на широките народни маси паѓа одговорноста на нашите довчерашни господари. Но на кого ќе падне одговорноста ако широките народни маси и понатаму останат под темнината на незнаењето... Таа тешка одговорност ќе падне на нас просветените Македонци, на македон-

ската народна власт, на македонското народно учителство и на секој чесен македонски интелектуалец⁽²⁷⁾.

Основна форма за описменување на возрастното население биле алфаветските курсеви. Месните НОО и покрај скромните материјални можности издвојувале средства за одржување на курсевите. Во нив биле опфатени лица од 14-20 годишна возраст кои не подлежат на редовно школување, како и постари лица кои имале желба да се описменуваат. Курсевите најчесто се одржувале во училиштата. Наставата ја изведувале учителите и учителките во слободното време. Во нивната работа беа ангажирани и писмени младинци. Наставаџа се изведувала обично во зимските месеци, 2-3 пати во неделата. При работата на курсевите се јавувале тешкотии поради немање на книги, газија (петролеј), и други основни средства за работа.

Програмата се состоела: од читање и пишување на кирилица; учење на броеви и запознавање на основните математички операции: собирање, вадење, множење и делење; запознавање со најосновни поими од географија: села, градови, реки, мориња, планини, рамнини и сл., географски знаци, страни на светот, земја, ѕвезди, небо, континент, океан; општи прашања од областа на историјата и литературата - читање на песни, кратки приказни и сл.⁽²⁸⁾.

Уште во 1945 година се започнало со организирање на алфаветските курсеви во Мариово. Поради немање на соодветни наставни кадри нивната работа брзо се прекратувала. На полето на народното просветување поорганизирано се пристапило по донесувањето на Првиот петгодишен план во Македонија (1947-1951). Во текот на 1949 година алфаветските курсеви во Мариово во повеќе села. Алфаветскиот курс во село Врпско започнал со работа на 24 октомври 1949 година. Курсисти биле 33 од кои 32 женски и едно машко. „Течајот се одржа во една многу тесна собица, каде нема клупи, столови. Предавачи на овој течај се мештани и тоа Петкоски Злате и Ризоски Митре⁽²⁹⁾ се вели во извештајот од месец јануари 1950 година за работа на курсот во селото Врпско. Курсот работел напладне, поради немање доволно петролеј за осветлување. Меѓу населението имало големо интересирање за посетување на курсот. Бидејќи предавачите биле со несоодветна стручна спрема, помош им давал учителот од село Живово⁽³⁰⁾. Алфаветскиот курс во село Живово започнал со работа на 20 октомври 1949 година. Го посетувале 22 курсисти од кои 19 женски и 3 машки. Предавач и раководител на курсот бил учителот Јованоски Благоја. Наставата се изведувала од 12 до 14 часот. Алфаветскиот курс во селото Витолиште започнал со работа на 22 октомври 1949 година. Курсисти имало 40 лица. За предавач бил именуван Ваноски Трајко од село Витолиште со трети клас гимназиско образование. Во селото Полчишта на 25 октомври 1949 година со 25 женски лица започнал алфаветскиот курс. Раководител на курсот била учителката Георгиевска Елисавета. Во Бешиште на 25 октомври 1949 година бил одржан состанок на кој присуствувале членови од управата на Работната селска задруга, членови на Месниот НОО и двајца учители од селото по повод поорганизирано да се пристапи кон отворањето на алфаветските курсеви. Во ова село биле организирани два алфаветски

курсеви. Во едниот аналфабетски курс биле опфатени само женски а во другиот само машки неписмени лица. Аналфабетските курсеви во ова село започнале со работа на Петковден - 27 октомври 1949 година. За предавачи биле ангажирани: Смиле Мизгоски, Трајко Ролески, Тоде Дамчески, и Дојко Карчески, сите од село Бешиште. Учителите од село Бешиште давале видна стручна помош за поуспешно работење на аналфабетските курсеви. Во селото Манастир на 2 ноември 1949 година започнал со работа аналфабетскиот курс во кој биле опфатени 18 лица, 16 женски и 2 машки. Раководител и предавач на курсот бил учителот Цветаноски Борис³¹).

Анализата, пак, за работа на аналфабетските курсеви и културно-просветната работа во Прилепската околија за 1951-1952 година, Околинскиот НОО - Совет за просвета и култура на Прилеп, ни оставил неколку мошне интересни податоци за одржуваните аналфабетски курсеви во Мариово. Во селото Живово на 20 февруари 1952 година, започнал со работа аналфабетски курс. Го посетувале 10 слушатели, 3 машки и 7 женски. Во селото Кокре аналфабетскиот курс започнал со работа на 7 март 1952 година. Во него биле опфатени 12 лица, 3 машки и 9 женски. Аналфабетски курсеви, во зимските денови на 1952 година, биле одржани и во селото Гуѓаково, со 23 курсисти, 6 машки и 17 женски; во Дуње опфатени само 2 машки лица и во селото Крушеица аналфабетскиот курс го посетувале 10 лица³²).

Повеќе аналфабетски курсеви успешно ја завршиле својата работа. Така се описмениле повеќе лица. Акцијата за описменување на возрасното население продолжила. Во поголемите села биле формирани младински бригади кои одиграле главна улога во народното просветување.

Во однос на аналфабетските курсеви, општообразовните курсеви претставуваат повисок облик на народното просветување. Општообразовни курсеви се одржувале во неколку села во Мариово (Витолиште, Дуње и други). Општообразовниот курс во селото Вепрчани во 1951 година работел доста добро³³).

Како форма на народното просветување е и отворањето на народни библиотеки и читалишта. Нивна задача била да набавуваат книги, списанија, весници, препорачани од страна на Поверенството, односно Министерството за просвета на Македонија, и нив да ги издаваат на своите членови. Во 1947 година видна е активоста на читалиштата „Гоце Делчев“ од Дуње, „Марко Димов“ од Крушеица и на други читалишта³⁴). Од годишниот извештај за 1949 година за работата на секторот на култура и уметност на Прилепската околија се дознава дека во јануари 1949 година во Мариово работеле библиотеките во селата Витолиште, Дуње, Полчиште и други. Библиотеките не биле доволно снабдени со најнеопходните книги³⁵). Во 1952 година библиотеката во село Полчишта располагала со 60 книги, во Вепрчани со 73, а во Бешиште со 228 книги³⁶). Училишните библиотеки кои биле отворени во селата, ги прибрале на едно место библиотечните фондови на разни друштва и здруженија, кои постоеле во одделни села во Мариово. Со тоа книгите станувале пристапни за поширок круг луѓе - љубители на пишаниот збор.

Во групата на институции, кои имале задача преку своите форми на работа да го помагаат просветувањето на населението во Мариово, е и Народниот универзитет. Прилепскиот народен универзитет во 1947/48 година одржал предавања во неколку села во Мариово и тоа во: Дуње, Витолиште, Крушеица, Кокре и Чаништа³⁷⁾. Предавањата биле одржувани во недела и во други празнични денови, со цел да може населението помасовно да присуствува. Во овие села на 25 октомври 1947 година Народниот универзитет од Прилеп одржал предавање на тема „Значењето на Уредбата за задолжително орање и сееење на земјата“, на 6 ноември 1947 година, следувала темата „Значењето на уредбата за мобилизација на запрежниот добиток“, на 20 ноември 1947 година имало предавање на тема „Планот и есенската сеидба“, на 18 јануари 1948 година е одржано предавање за „Петгодишниот план и задачите за реализирање“, на 3 март 1948 година предавање за „Проучување на Уредбата за откуп на жито“, на 8 март 1948 година за „Политичката положба во светот и кај нас“, на 21 март 1948 година било предавањето на тема „Трудовите кооперации“, а на 21 мај 1948 година - „Илинденското востание“³⁸⁾. Одделните обиди за воспоставување врски со внатрешноста довеле до извесни резултати. Предавањата кои се одржале во рамките на Народниот универзитет пројавиле доволен интерес кај широките народни маси. Тоа доаѓало од таму што постоела разнобразност во тематиката, која била презентирана пред присутното население. Предавачите, најчесто, биле средношколски професори од Прилепската гимназија, но имало и учители кои учествувале со свои предавања во рамките на Народниот универзитет³⁹⁾.

За просветување на жената биле организирани и курсеви од областа на домаќинството. Поради недостигот на соодветен стручен кадар, не дозволувало проширување на оваа активност⁴⁰⁾.

Културно-просветните друштва со својата дејност дале придонес во акцијата за ширење на просветеноста кај населението. Во Мариовскиот крај со својата активност особено се истакнало културно-просветното друштво „Илинден“ од село Витолиште. На 2 август, на Илинден, 1949 година, во Витолиште, Културно-уметничкото друштво „Илинден“ одржала богата културна манифестација, на која биле присутни околу 1.200 души⁴¹⁾.

Резултатите од работата во сферата на народното просветување во годините по Втората светска војна, во Мариово не се големи. Но, сепак, целокупната таа работа одигра значајна улога во здобивањето на елементарните и општообразовните знаења, даде придонес во подигањето на образовното ниво на возрастното неписмено население.

Врз основа на организацијата на работа и постигнатите резултати се гледа дека активноста на народното просветување во тој период ја карактеризира широчината, масовноста и разновидноста на институциите, како и со ангажираноста на општествените и индивидуалните сили. Но, истовремено, во таа работа, беше присутна несистематичноста, и стихижноста, изразени во појавувањето и исчезнувањето на одделни активности. Меѓутоа, сосем е природно дека работата на образование и воспитување на возрастното население, и покрај

извесните позитивни резултати, не можела да обезбеди потемелни и пошироки знаења. Повеќе се одело по линија на информирање и на давање на елементарно просветување, а не на систематско образование со помош на темелни и потрајни знаења.

Во Мариово, поради големиот процент на неписменост на населението, и поради фактот што имало многу дораснати деца за редовно школување, како и поради недостигот на наставен кадар, училишни згради и сл., населението од овој крај не беше во можност преку формите на народно просветување да биде описменето. Целокупниот живот на населението на Мариово се наоѓал на многу ниско културно-просветно ниво. Домот во кој живеел Мариовецот, неговата исхрана, начинот на живеењето и работењето давале слика на културна просветна заостанатост. За да се подобри таа состојба на сите полиња од народното живеење, имало потреба од учители, лекари, агрономи и други стручни кадри.

МОЖНОСТИ ЗА ИЗУЧУВАЊЕ НА РОДНОКРАЈНАТА ИСТОРИЈА НА МАРИОВО ВО РАМКИТЕ НА НАСТАВАТА ПО ИСТОРИЈА ВО ОСНОВНОТО И СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Од содржините на наставните програми по историја како во основното така и во средното образование се гледа, дека се допушта наставниците-практичари да можат да креираат, кога е во прашање изучувањето на роднокрајната односно локалната историја.¹⁾

Секое наше дури и најмало населено место има свое историско минато, со мноштво настани случени во поблиско или подалечно минато, и тоа го обврзува секој наставник по историја-практичар како во основното така и во средното образование на часовите по историја да реализира и содржини за позначајните настани од роднокрајната историја.²⁾ Ваквата констатација се однесува и на Мариовскиот крај, кој има богато историско минато кое како роднокрајна историја треба да најде место и да се изучува на часовите по историја во училиштата, за кои што Мариово преставува роднокрајно подрачје. Со денешната административно-територијална поделба, Мариовскиот регион влегува во состав на три општини, и тоа: Битола, Прилеп и Кавадарци. Ова ги обврзува наставниците по историја-практичари во основните и средните училишта во овие општини, во наставниот процес по историја да го застапат и изучувањето на историското минато на Мариово.

* * *

Така, при изучувањето (предавањето) на наставната единица „Македонија во праисторијата“^{2a)}, наставникот по историја може да ги прошири содржините од оваа наставна единица уште со следните податоци за роднокрајната историја на Мариово, и тоа: Повеќето наоѓалишта во источниот дел на Пелагонискиот регион на Мариово зборуваат, дека и овој крај на Македонија бил населен уште од најстарите времиња - праисторијата. Во прилог на ваквата констатација сведочат досега откриените наоѓалишта од праисторискиот период во местото Тумба кај с. Витолишта, како и остатоците во повеќе пештери по долината на Црна Река низ Мариовскиот терен. Во овие наоѓалишта

пронајдени се предмети, кои датираат од каменото, бронзеното и железното време.³⁾

И во времето на римското владеење на Балканскиот Полуостров и во Македонија, на теренот на Мариово се одвивал бурен општествено-економски живот, чии што остатоци се зачувани до денес. Тоа го обврзува наставникот по историја, наставните единици: „Балканот под римска власт“ и „Потпаѓање на Македонија под римска власт“⁴⁾ да ги дополнително и со податоци за родокрајната историја од овој период, како на пример со следното: „По потпаѓањето на Македонија под римска власт, нејзината територија во административно-управен поглед била поделена на четири територијални области (мерици). Оваа поделба била извршена во 167 година пред новата ера. За седиште на месната управа на една од тие области бил одреден градот Пелагонија, што се наоѓал според пишувањето на тогашните хроничари по долината на левиот брег на Црна Река, во Мариово. Што значи, во римско време Мариово било административно-управно средиште, за еден значаен дел на Македонија. И денес се наоѓаат остатоци од римско време во повеќе места во Мариово, како на пример во селата: Пештани, Прилепец, Волково, Кокре, Бонче и др. Особено богати со остатоци од римскиот период е археолошкиот локалитет Пештерица (во близина на акумулационото езеро), каде покрај другото е откриена и римска стамбена зграда позната како „Вила рустика“, составена од три дела: стамбен, економски и санитарен. Стамбениот простор го сочинуваат повеќе удобни простории за живеење, економскиот дел го сочинува просторија за гмечење грозје и уште неколку помали простории. Санитарниот дел од вилата, го сочинува една мала терма со базенчиња за топла и ладна вода, огниште и две простории од кои едната е сауна за потење а другата просторија е за бањање. Оваа римска стамбена зграда била во употреба во III и IV век од новата ера. Тоа е утврдено според монетите пронајдени во ископините на овој локалитет.“⁵⁾

И во средниот век, во Мариово се одвивал бурен општествено-економски живот, кој треба да најде место на часовите по историја во училиштата за кои Мариово преставува родокрајно подрачје. Така, при изучувањето на наставната единица „Источното римско царство (Византија) од V до XII век“⁶⁾, наставникот по историја може наставните содржини да ги дополнително уште со следните податоци за родокрајната историја: Во византискиот период во Мариовската висорамнина имало многу населби. Со анализа на археолошките и останатите историски податоци, се дошло до значајни откритија кои укажуваат дека Мариово не само во византискиот период туку и во целиот среден век бил раскрсница на многу значајни каравански сообраќајници, кои што воделе од северен, северозападен и западен правец од Балканот во правец кон Солун. Од ова се гледа, дека Мариово во средниот век било многу прометно подрачје, и полно со животен вриеж. Тие сообраќајници биле следни: Една сообраќајница доаѓала од северозападниот дел на Балканот од правец на Полог и Порече, и преку проодот кај Дебреште свртувала кон Селечка Планина кај с. Селце и оттаму минувала по долината на Црна Река покрај с. Кокре, Кален, Дуње и Витолиште, потоа преку превалците на планината Нице се слегувало во Мег-

ленската рамнина, и продолжувала понатаму кон Солун. Другата сообраќајница минувала преку превалецот Писокал над с. Бонче, а од таму продолжувала кон с. Дуње и понатаму кон Солун. Третата сообраќајница минувала од север преку селата Никодин - Ракле - Царевик - Смољани - Дрен, и натаму преку планината се спуштала на брегот на Црна Река кај с. Гудјаково, и потоа продолжувала во правец на селата Врпско и Витолишта и понатаму на исток према Рожден и Мрежичко.⁷⁾

Византискиот период од македонската историја се изучува и во рамките на наставната единица „Култура на Византија“.⁸⁾ По предавањето на оваа наставна единица, наставникот по историја може нејзините содржини да ги збогати со податоци за споменици од византиската култура во мариовското подрачје, како на пример со следните податоци.: Помеѓу позначајните сочувани културно-историски споменици од византискиот период во Македонија, спаѓа и црквата „Св. Никола“ во с. Манастир - Мариовско. Во фресконаписот од црквата пишува дека таа е подигната во 1095 година, од страна на протостраторот Алексиј - стрико на византискиот император Алексиј Комнен. Црквата преставувала голема трикорабна базилика, без нартекс. Со текот на времето оваа црква претрпела извесни надоградби. Таа е градена од бигор и од варов камен. Целата црква е живописана. Во првата зона од живописот се преставени светци во цел раст, како: Св. Димитрија, Св. Ѓорѓи, Св. Теодор Тирон и други. Во втората зона се насликани допојасни фигури на светители, а во третата зона се преставени сцени од животот на Исус Христос. Овие живописни фрески и припаѓаат на византиската уметност од XI и XII век⁹⁾.

За време на петвековната османлиска власт во Македонија, на територијата на Мариово се одиграле бројни и значајни историски настани, кои што заслужуваат да бидат вклучени во изучувањето на наставата по историја воопшто, а особено во рамките на роднокрајната историја. Позначајните историски настани одиграни во Мариово во овој период како на пример Мариовско-Прилепската буна од 1565 година, одамна се избориле за место во наставната програма како и во учебниците по историја. Скоро сите наставни единици во кои се изучува периодот на османлиското владеење во Македонија, можат да се прошират со содржини од роднокрајната историја на Мариово. Во понатамошното наше излагање во трудов ќе укажеме на можностите, за проширување на наставните единици од ова тематско подрачје со содржини од роднокрајната историја на Мариово.: Така на пример, содржините од наставната единица „Потпаѓање на Македонија под османлиска власт“¹⁰⁾ можат да се прошират уште со следните содржини.: Средна Македонија потпаднала под османлиска власт во времето на владеењето на султанот Бајазит I (1381-1402). Градовите Прилеп, Битола и Мариово се потпаднати под османлиска власт околу 1385/86 година. Во текот на XV и XVI век територијата на Македонија била вклучена во следните санџаци: Паша - санџакот, Охридскиот и Кустендилскиот санџак. Санџациите се делеле на помали управни единици, викани нахии. Мариовската нахија која опфаќала 25 села, влегувала во составот на Паша - санџакот, а од втората половина на XVI век во рамките на Скопскиот санџак. Во

рамките на Мариовската нахија влегувале селата: Бешишта, Бзовиќ, Горно Будимирци, Долно Будимирци, Вепрчани, Витолишта, Врпско, Галишта, Гудјаково, Градешница, Груништа, Дуње, Живо, Кален, Кокре, Костеново, Лешница, Листец, Манастирец, Мелница, Петалино, Пештани, Полчиште, Рожден, Сатока, Старавина, Трново, Црничани, Чрништа, Чумаково. (Наставникот може да направи табеларен преглед (список) на селата на Мариовската нахија на посебен лист или фолија, и со помош на епископ или графоскоп да ги прожектира во текот на часот). И во Мариово бил воведен османлискиот феудален систем. Така на пример, во почетокот на XVI век односно во 1519 година, феудален господар на Мариово бил великиот везир Пир Мехмед-Паша.¹¹⁾ При предавањето на наставните единици од тематската целина „Македонија од XV до XVIII век“, како што се: „Османлиската држава од XVI до XVI-II век“, „Положбата во Македонија под османлиска власт“, „Отпори против османлиската власт. Карпошево востание“, наставниците по историја имаат широк избор на податоци со кои можат да ги прошират наведените наставни единици со содржини од роднокрајната историја, односно за низа настани и историски процеси што се случиле во периодот од XVI до XVIII век во Мариово, како што се: стопанството, економската положба на населението, даночниот систем, отпорот против османлиската власт (ајдутство, буни, востанички движења) и друго.

Од споменатата наставна тематска целина („Македонија од XV до XVIII век“) најпрво ќе се осврнеме на наставните единици „Османлиската држава од XVI до XVIII век и Македонија“¹²⁾ и „Положбата во Македонија под османлиска власт“.¹³⁾ Така, во врска со даночните давачки и положбата во стопанството (се мисли пред се на земјоделството и стопанството) во Мариово, горенаведените наставни единици можат да бидат дополнети со следните податоци од роднокрајната историја.: Од историските извори може да се констатира, дека, во овој период населението од Мариово ги плаќало следните даночни давачки на османлиските власти: ушур (десеток) од зрнести производи што се произведувале во Мариово, како пченица, јачмен, овес, рж, граор, леќа и слично, потоа ушур од лозја што се земал во вино, ушур од улишта и лен, како и данок (такси) од воденици, свињи, свадбарина, бостан, овошје, ливади, пасишта и разни глоби. Тука спаѓал и данокот испенце, што го плаќале регистрираните христијани односно не муслимани во износ од 25 акчи годишно. Регистрираните вдовици доколку не располагале со свој имот плаќале само 6 акчи годишно, на име данок испенце. Исто така во историските извори може да се согледа и вкупниот износ на овие даночни задолженија на населението во Мариово, кој што во текот на времето се менувал. Така, овие давачки во 1545 година изнесувале: 456 товари пченица, додека јачмен, рж и граор вкупно 477 товари, 1302 медри вино и друго. Во Мариово во овој период било многу развиено пчеларството и свињарството. Пчеларството било нај развиено во селата Старавина, Градешница, Витолишта и Дуње. Свињарството било развиено во селата: Рожден, Витолишта, Дуње и Манастирец. Во Мариово во ова време било развиено и производството на лен, и тоа најповеќе во селата: Колен, Црничани и Рожден.

Во овој период, во Мариово до извесен степен било развиено и рударството. Така, се експлоатирал рудникот кај селото Рожден.¹⁴⁾ Собирањето на даноците во Османлиската држава, скоро секогаш било проследено со насилство и злоупотреби. Тие се случувале и во Мариово. Наставниците по историја во училиштата за кои Мариово преставува роднокрајно подрачје имаат извонредни можности, предавањето на наставните единици во чии содржини станува збор за даноците и даночниот систем во Османлиската држава како и начинот на нивното прибирање, да го илустрираат со текстови - фрагменти од романот „Крпен живот“ од писателот Стале Попов. Во овој роман на еден уметнички начин се опишува положбата на македонското село во Мариово, во времето на османлиското владеење, процесот на прибирањето на даноците и последиците за мариовските села. (Предлагаме, наставникот по историја да ги употреби на часот во вид на текст-метода текстот од романот „Крпен живот“, што се наоѓа на страна 140-143, 146-147 и 154).¹⁵⁾

Исто така, широки можности за проширување на наставните единици со содржини од роднокрајната историја за Мариово, наставникот по историја има при предавањето на наставната единица „Отпори против османлиската власт во Македонија“.¹⁶⁾ Во рамките на оваа наставна единица, предвидено е и изучувањето на Мариовско-Прилепската буна од 1564/65 година. Но при тоа, не е предвидено да се оди во широчина, туку само на основните податоци за оваа прва буна на Балканот, против османлиската власт. Затоа сметаме, дека во училиштата за кои територијата каде избувнала и се одвивала оваа буна преставува и роднокрајно подрачје, треба на часовите по историја на учениците да им се кажат повеќе податоци доколку што за овој историски настан има во учебникот, со цел тие да бидат поопширно запознаени со богатото историско минато на својот роден крај, и да се гордеат со своите претци. При тоа сметаме дека наставните содржини во врска со Мариовско - Прилепската буна треба да бидат проширени уште се следните содржини.: Во 1564/65 година, кога дошло до избувнувањето на Мариовско-Прилепската буна позната уште како прва мариовска буна, мариовските села биле хас (феуд) на везирот Мустафа-паша. Водачи на бунтот биле: Димитри Сталев од с. Сатока, попот Димитри од с. Градешница, Матро Никола од с. Бешишта, Стојан Пејо и попот Јако од с. Старавина, односно пет лица од кои три биле селани и двајца свештеници. Основна причина за избувнувањето на буната била непочитувањето на локалните права и теророт над населението што ги вршела месната османлиска власт и државните функционери, кои привремено го поседувале Мариово. Буната избувнала на територијата на селата Сатока, Градешница, Бешишта и Старавина. Овој крај, во тоа време, бил еден од најмногуизолираните и најнеприслапни области во Македонија, со развиена ајдутска традиција и со наполно сочувана етничка словенска чистина, каде не навлегла ни турска колонизација ниту исламизацијата. Во историските извори постојат различни податоци за почетокот на буната, меѓутоа, може да се претпостави дека таа избувнала во август или септември 1564 година во време на есенските работи на селаните, кога требало да се прибира десетокот и другите давачки од реколтата од оваа

година. Војводата на хасот се судрил со селаните, бидејќи тој самоволно и насилнички се однесувал кон нив, не ги почитувал прописите на шеријатот и наплатувал поголеми давачки и глоби отколку што предвидувале османлиските закони, а со цел лично да се збогати. Поради ова, во знак на протест селаните откажале да ги плаќаат феудалните давачки. Војводата, за да ги принуди селаните да ги платат давачките се обратил за помош до прилепскиот кадија. Иако на судот селаните го обвиниле војводата за неговите незаконски постапки, нивните обвинувања не биле уважени на судот. Тоа било повод пред зградата на прилепскиот суд да дојде до судир помеѓу селаните и османлиските власти. Имено, незадоволните селани дојдени од мариовските села да го пратат судскиот процес а ги имало околу 1000, со стапови и камења ја нападнале судската зграда и сакале да влезат во судницата. Бидејќи било петок (муслимански седмичен празник), имало голем број муслимани низ градските улици па и во близина на судската зграда. Кога увиделе за што станува збор, тие интервенирале, и со тоа им помогнале на османлиските власти да ги растераат побунетите селани. За оваа буна разбрала и Високата Порта и Султанот, кои издале повеќе наредби на месните власти за задушување на буната и казнување на нејзините водачи. Така, во една наредба од Султанот од 4 декември 1565 година дознаваме, какви казни султанот пропишал за водачите на буната. Според оваа наредба дел од водачите требало да бидат јавно казнети со смртна казна пред населението со цел ова казнување да послужи за пример и поука, а другите водачи да се испратат на доживотно робување како веслачи на султанските галии. Во историските извори нема податоци, дали водачите на населението биле фатени и казнети. Дека буната била крваво задушена од страна на османлиските власти говори и фактот, што две села се исчезнати како населби во тоа време во Мариово, како и од сочуваните преданија. По својот карактер Мариовско-Прилепската буна од 1564/65 година била типична антифеудална. Како прва чисто македонска буна, ја поттикнала натамошната ослободителна дејност во Македонија.¹⁷⁾

Современиот македонски писател Стале Попов, и самиот од Мариово, успешно ја обработил Мариовско-Прилепската буна до 1564/65 година во романот „Калеш Анѓа“. Со тоа се создадени можности, да овој роман биде користен и во наставата по историја, особено при изучувањето на роднокрајната историја на Мариово. Така на пример, при предавањето на наставната единица „Османлиската држава од XVI до XVIII век и Македонија“ во чии што рамки е предвидено и изучувањето на Мариовско-Прилепската буна од 1564/65 година, со цел да им се „приближи“ на учениците атмосферата во прилепската судница која е на еден уметничко-книжевен начин обработена во овој роман, наставникот по историја може на часот да прочита односно употреби фрагменти од романот „Калеш Анѓа“. (Предлагаме, наставникот по историја да ги употреби на часот во вид на текст-метода текстот од романот „Калеш Анѓа“, што се наоѓа на страна 42, 43, 44, и 45).¹⁸⁾

Мариово зело активно учество и во Илинденското востание во 1903 година. На мариовскиот терен се одиграле повеќе судири, помеѓу востаниците

и османлиската војска. Ова ги обврзува наставниците по историја во училиштата во кои Мариово претставува роднокрајно подрачје, на часовите при предавањето на наставната единица „Илинденско востание“¹⁹⁾ да ги прошират наставните содржини, и со податоци за востаничките дејствија на теренот на Мариово. Во оваа функција ги предлагаме следните содржини: Само два дена по почетокот на Илинденското востание, започнале вооружени судири во Мариово. Првиот вооружен судир се одиграл на 4 август 1903 година, кога уследил востанички напад на турската посада во с. Витолишта. Ова село било административен центар и седиште на мудурот за Мариовска нахија. Меѓутоа, акцијата била неуспешна, бидејќи турскиот гарнизон во селото бил навреме алармиран и добро се подготвил за одбрана. По двочасовна борба, востаниците биле принудени да се повлечат без да ја постигнат целта. Овој востанички неуспех предизвикал застој, во ширењето на востанието во Мариово. По неуспешниот напад на Витолишта, востаничките чети извеле уште неколку помали акции, напаѓајќи повеќе чифлигски кули и беговски имоти по мариовските села. Вториот позначаен судир на востаниците со турската војска во Мариово, се случил на 27 август 1903 година кај с. Дуње. Во овој судир учествувале востаничките чети на војводите Никола Пешков, Тодор Златков, Петар Железаров, Андон Косето и Никола Петров Русински. Судирот им бил наметнат на востаниците, бидејќи тие први биле нападнати од дуњскиот аскер, а во текот на борбата на Турците им дошол на помош цел полк војска од Плетвар. Се разгорела тешка и крвава борба, во која имало многу загинати на двете страни. Востаниците претрпеле тешки загуби, загинале 20 востаници меѓу кои и војводата Никола Пешков. Турските загуби биле значително поголеми, и изнесувале 160 мртви и ранети. Откако го пробиле турскиот обрач, востаниците се повлекле и продолжиле да дејствуваат во други реони надвор од Мариово. Се до почетокот на ноември 1903 година во Мариово немало други поголеми вооружени судири. Најголемиот вооружен судир во Мариово се одиграл на 2 ноември 1903 година, кај с. Чаништа во месноста (планински врв) Магара, и траел преку цел ден. Востаничките сили броеле преку 200 борци, раководени од војводите Горче Петров, Лазар Поптрајков, Иван Попов, Лука Иванов и Циле Кономладски. За турските сили се смета дека изнесувале околу 4000 војници, кои пристигнале од гарнизоните во селата Дуње, Витолишта и Мегленци. Битката била многу жестока. Турската војска извела повеќе јуриши, кон востаничките позиции. Но тие се разбивале од цврстината на востаничкиот отпор. На востаниците во одбраната им помагале и поволните позиции. Исто така, востаниците од кои повеќето биле од Костурско, биле добро вооружени со турски маузерки, динамит и достатно муниција, што ги заплениле од турскиот гарнизон при ослободувањето на Невеска. На стемнување откако претходно ја утврдиле најслабата точка во непријателската одбрана, востаниците го пробиле турскиот обрач и организирано се повлекле од бојното поле, и продолжиле да се борат во други востанички реони. На страната на востаниците имало седум загинати и осум ранети борци. Наспроти овие минимални војнички загуби, Турците (Османлиите) претрпеле страшен пораз. Загинале околу 200 турски војници, а

ранети имало двојно повеќе. Така, битката кај Чаништа преставува една од најголемите битки и востанички победи, во Илинденското востание. Битката кај Чаништа е и последна голема илинденска битка во Битолскиот револуционерен округ. Оваа битка се одиграла еден месец по наредбата на Главниот штаб, за прекратување на востанието и демобилизација на востаничките сили. После битката кај Чаништа, востаничките чети што учествувале во неа заминале во своите реони, најповеќе во Костурско, а во Мариово уште извесно време делувала месната чета на Толе Паша.²⁰⁾ И овде би укажале на можностите, на наставниците по историја, при изучувањето на роднокрајната историја за ајдутството, буните и востанијата во Мариово во периодот на османлиското владеење, да користат текстови-фрагменти од романот „Толе Паша“ од писателот Стале Попов.²¹⁾

Во актуелните наставни програми по предметот историја, во рамките на тематската целина „Македонија во XIX и во почеток на XX век“ е составен дел и наставната единица „Положбата на Македонија и Македонската револуционерна организација по Илинденското востание“²²⁾. Во содржините на оваа наставна единица спаѓа и изучувањето и делувањето на вооружените пропаганди на соседните балкански држави во Македонија, во овај период. Имајќи го во предвид фактот, дека од делувањето на овие пропаганди не било поштедено ни Мариово, кое во одделни периоди представувало мегдан на беспопштедни вооружени судири на овие пропаганди, во кои било вовлекувано и трпело страшни последици и месното население (Мариовци). Сметаме, дека е потребно наставниците по историја при предавањето на оваа наставна единица во училиштата за кои Мариово преставува роднокрајно подрачје, содржините да ги прошират и со оваа историска проблематика. При тоа, им посочуваме на наставниците по историја, дека успешно ќе ја приближат на учениците реалноста и ќе им ја реставрираат до висок степен фактичката состојба - како во практиката на теренот во Мариово изгледало разорното делување на странските пропаганди (грчката, бугарската и српската), ако употребат текстови - фрагменти од романот „Крпен живот“ од писателот Стале Попов. (Предлагаме, наставникот по историја да го употреби на часот во вид на текст-метода текстот од романот „Крпен живот“, што се наоѓа на страна 65-67).²³⁾

Мариовскиот регион преставувал простор, на кој во периодот на Првата светска војна се одиграле многу занчајни историски настани. Како што е познато, низ јужните граници на мариовскиот регион минувал Македонскиот (Солунскиот) фронт, што било повод Мариово со неговото население да доживее невиден терор, глад, разорување, раселување, смрт на голем број негови жители. Ова се само дел од елементите, кои го обврзуваат наставникот по историја во училиштата за кои Мариово преставува роднокрајно подрачје при предавањето на наставните единици „Балканските народи и држави во Првата светска војна“²⁴⁾, како и „Македонија и македонското прашање за време на Првата светска војна“²⁵⁾, истите да ги збогатат со содржини од роднокрајната историја за настаните на подрачјето на Мариово во оваа војна. При тоа не треба да се испушти од предвид фактот, дека изучувањето на Македонскиот (Со-

лунскиот) фронт е предвидено и со актуелните наставни програми и учебници за наставата по историја. Како една од можните варијанти, за збогатување на овие наставни единици, со содржини од роднокрајната историја на Мариово за Првата светска војна, ги предлагаме следните содржини: Веднаш по завршувањето на Втората балканска војна, Кралството Србија организира (формира) таканаречени „групи на новите области“. Во склопот на оваа организација биле формирани Брегалничката и Битолската дивизиска област. Пелагонискиот регион заедно со Мариово, влегол во составот на Битолската дивизиска област. До почетокот на Првата светска војна, српските воени сили во Мариово ги сочинувал Ибарскиот полк. По влегувањето на Бугарија во војната на страната на Централните сили, таа есента 1915 година покрај останатиот дел од Вардарскиот дел на Македонија го окупираше и Мариово. Во Мариово и останатиот дел од пелагонискиот регион биле сконцентрирани единиците на 7 бугарска дивизија и бугарската коњаничка дивизија. Покрај што вршеле тотална реквизиција на храната и добитокот, бугарските окупатори на народот во Мариово му натовариле и други обврски. Една од нив била и принудната работа. Населението, речиси од детска возраст па сè до длабока старост било принудно испраќано на тешка физичка работа, за поправка и правење на стари и нови патишта, железнички линии, мостови и други војно-фортификациски и јавни објекти потребни за окупаторските војски, и кои воглавно воделе кон фронтовската линија. Изградбата на овие објекти особено станала интензивна во периодот 1916-1918 година, кога бил воспоставен таканаречениот Македонски (Солунски) фронт.

Така, во овој период од страна на Централните сили (Германија, Бугарија, Австро-Унгарија) во реонот на Мариово и пошироко во Пелагонискиот регион биле изградени следните железнички пруги (теснолинејки, со широчина 0,60 м.:

- Градско - Плетвар - Прилеп - Битола;
- Бакарно Гумно - Кожани;
- Велес - Степанци.

Истовремено, како продолжение на споменативе железнички пруги, во тешко проодните планински реони биле изградени следните жичарници:

- Степанци - преку планината Бабуна;
- Беловодица - Бешиште (Мариовско). Ова жичарница се надоврзувала на пругата Градско - Прилеп. Таа почнувала од железничката станица Беловодица, и продолжувала преку селото Дуње до селото Бешишта. Должината на жичарницата изнесувала 20 км. Овие железнички линии и жичарници служеле за снабдување на бугарската и германската армија, на фронтовската линија на Македонскиот фронт. Исто така, и војската на Антантата граделе пруги за снабдување на сопствените воени единици, распоредени на фронтовските линии на Кајмакчалан. Такви пруги од страна на Антантата, во реонот на Битола и Мариово биле градени во 1916 година, и тоа на правецот Сакуљево - Скочивир - селото Полог, а од оваа линија еден крак одел во правецот кон с. Живојно - Савиќ. Овие железнички линии служеле за снабдување на српска-

та армија. После подолги подготовки силите на Антантата на 15 септември 1918 година превзеле офанзива за пробив на Македонскиот (Солунскиот) фронт. Борбите за пробивот на фронтот траеле девет дена и девет ноќи. За тоа време, мариовските села Градешница, Стравина, Зовиќ, Бешиште, Полчиште, Мелница и Витолиште биле претворени во крвави боишта со силни борби. Војските на Антантата во овој дел на фронтот си сочинувале трите српски дивизии - Дунавската, Дринската и Моравската, а војските на Централните сили на овој сектор ги сочинувале Втората бугарска дивизија и 302 германска дивизија. Целото Мариово тешко настрадало во оваа војна, поголемиот број села биле запалени, разурнати а некои и срамнети со земјата, а населението било принудено да ги напушти своите вековни огништа.²⁶⁾

Кога станува збор за случувањата, разорувањата, последиците, учеството и човечките трагични судбини, предизвикани во Мариово со воениот виор на Првата светска војна, наставниците по историја имаат можности овие елементи да им ги прикажат на учениците преку употреба на голем број текстови - фрагменти од романот „Крпен живот“ (Стале Попов) во прикажувањето на историските настани достигнува висок степен на реализам, кој се стреми кон ефектот на фактографска точност.²⁷⁾ Со ваков реализам, во овој роман се опишани настани и човечки судбини од деновите на Првата светска војна во Мариово, а тоа треба да го искористат наставниците по историја а особено оние кои работат во училиштата за кои Мариово претставува роднокрајно подрачје.

* * *

Изнесените наши согледувања и елаборации во трудов, се без претензии дека со презентираниве примери се исцрпуваат сите можности, за изучување на роднокрајната историја на Мариово преку наставата по историја во основното и средното образование. Напротив, сметаме дека со изнесените примери и историски настани тие можности ни оддалеку не се исцрпуваат, а наставниците по историја - практичари им преостанува тие останати можности да ги согледаат и применат во наставната практика.

МИЛАН РИСТЕВСКИ - СОВРЕМЕН СОБИРАЧ НА МАРИОВСКИОТ ФОЛКЛОР

Посебен интерес за фолклористичката наука претставува проучувањето на одделни собирачи на народното творештво. Познати се поголем број собирачи. Делувањето на ова поле е најинтензивно во минатиот век, а континуирано, преку разни форми, трае сè до денес. Ако направиме ретроспектива на работата, делото и на значењето што поедини собирачи на народното творештво го имаат за македонската културна и литературна историја, ќе утврдиме дека секогаш почесното место им припаѓа на истакнатите собирачи од 19-тиот век, на браќата Константин и Димитрија Миладинови, Кузман Шапкарев, Стефан Верковиќ и особено на Марко Цепенков, којшто забележал најразновиден и најобеман фолклорен и етнографски материјал токму од оваа област. Покрај нив, во македонската фолклористика познати се и многубројни други собирачи на народното творештво, кои помалку или повеќе придонесле за збогатување на фондот на прозното и поетското творештво.

Паралелно со поединечната собирачка дејност, од педесетите години на овој век, во Република Македонија, Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ од Скопје како специјализирана научна институција, покрај научната, развиваше и организирана собирачка дејност, која особено се засили кон средината на 60-тите години и траеше поинтензивно до крајот на 70-тите. Во рамките на институтската програма беше поведена иницијатива за собирање на народното творештво на територијата на Републиката, а со посредство и во деловите со македонско население во соседните земји и тоа во сите негови сегменти: народна поезија и проза, потоа, етномузиколошки и етнокоролошки материјали, обичаите и народната орнаментика. Тогаш институтот создаде разгранета мрежа на надворешни соработници, во чии рамки беше регрутиран првенствено наставниот кадар по македонски јазик и музика од Републиката, како и други интелектуалци, кои на магнетофонски ленти го запишуваа фолклорот од теренот. Најчесто тоа беа луѓе што добро го познаваа фолклорот на регионот од каде што потекнуваа, збогатувајќи го на тој начин Архивот на Институтот со завиден фонд особено на народни песни и приказни, инструмен-

тални мелодии и описи на одделни обичаи. Поголемиот дел од овие снимани и дешифрирани материјали сосема ја оправдуваат целта и претставуваат солидно дополнување на архивскиот фонд на теренски записи создаден од соработниците на Институтот, што постојано го собираа како дел од нивните секојдневни обврски.

Меѓу најплодните таканаречени „надворешни соработници“, собирачи на фолклорот секако спаѓа Милан Ристевски, роден во мариовското село Вепрчани во 1923 година. Во истото село тој го завршува основното образование. Бидејќи потекнува од семејство што му припаѓало на најниската социјална категорија на населението, тој нема можност да го продолжи образованието, така што за задоволување на основната егзистенција тој е принуден да стане селски овчар и говедар, а потоа да се глави како момок кај повеќе газди. Длабоко поттикнат од социјалната неправда од една страна, како и од напредните погледи на прогресивната младина што се афирмираше во тоа време во Македонија, од друга страна, тој уште во 1942 година започнува со помагање на ослободителното движење во својата средина, а од 1944 година е и учесник во НОВ. По ослободувањето активно се вклучува во процесот на конституирањето на државата Македонија, заземајќи повеќе значајни функции од локален карактер. Сепак, желбата за натамошното сопствено образување не го напушта, така што во периодот од 1952-1954 година тој го завршува двогодишниот курс за учители во Битола и се вработува како учител во Прилеп. Од 1957 и наредните неколку години тој работи како секретар на Општинскиот комитет во село Плетвар, а од 1963 до 1969 година се наоѓа на местото директор на Историскиот архив во Прилеп. Од 1969 година па сè до крајот на животот, тој живееше и работеше во Скопје.

Со стапувањето на работа во Историскиот архив во Скопје во отсекот за надворешна служба во 1969 година, Милан Ристевски имаше можност да доаѓа во контакт и со лица кои не се исклучиво од прилепскиот регион и на тој начин да го прошири кругот на познанствата. Од тој период датира и неговото вклучување во споменатата собирачка акција на Институтот.

Со собирачка дејност Милан Ристевски започнал да се занимава многу години пред неговото вклучување како надворешен соработник на Институтот, поточно, уште во почетокот на 50-тите години. Првите записи ги водел рачно, на тетратка, и биле исклучиво од Мариовско. Дел од нив, во 60-тите години ги објавувал во списанието „Стремеж“, потоа, во „Нова Македонија“, „Народен глас“, „Вечер“, „Билтен“, „Трибина“, „Остен“ и др. Прави извесни обиди и на полето на романот, новелата и сценското творештво, но тие, колку што ми е познато останале во ракопис.

Покасно, со појавувањето на периодичното списание „Македонски фолклор“, како орган на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје, уште од неговиот прв број тој објавува прилози од фолклорот. Освен тоа, Милан Ристевски станува член на Здружението на фолклористите на Југославија и е редовен учесник на Меѓународниот симпозиум за балкански фолклор во Охрид.

Ако ја анализираме неговата собирачка дејност врзана за Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје во која му помагале и неговите тројца синови и ќерката, а особено синовите Лазар и Драган, според материјалите депонирани во Архивот, доаѓаме до следниве податоци:

1. Депонирани се 176 магнетофонски ленти, првата во Архивот забележана под бр. 728, а последната под бр. 2.544;

2. Најбројни се лентите со снимен материјал од информатори чие потекло е од мариовските села. Од нив најзастапени се селата Гуѓаково, Вепрчани, Старавина, Полчиште, Витолиште, Скочивир, Грунишче, Подмол и др.

3. Покрај најобемниот материјал од Мариово, во Архивот на Институтот депонирани се и бројни материјали од другите прилепски села, особено голем е бројот на материјали од Порече, потоа, од Демир Хисарско, од Титов Велешко, од Кочанско, од Охридско и од други места во Република Македонија;

4. Посебна група претставуваат материјалите снимени од информатори што потекнуваат од Егејскиот дел на Македонија. Во нив доминираат материјали од Воденско, од Леринско, од Костурско, од Мегленско и др.

Анализата на жанровиот состав на материјалите депонирани во Архивот на Институтот зборува за нивната разгранетост и разновидност, што секако го потврдува неговиот вроен афинитет кон сите видови на народното творештво без приоритет за фаворизирање на било кој негов вид или род. На таков начин Милан Ристевски, потпомогнат од неговите синови, создал еден завиден архивски депозит на македонското народно творештво во сите негови видови и жанри, што ќе и послужат на македонската фолклористика за расветлување на мноштвото проблеми досега неиспитани и необјавени. Тука посебно може да се нагласи регионот на Мариово, којшто, како што е познато, е речиси иселен, а освен од екипите на Филолошкиот факултет во 70-тите години на овој век, не е поопстојно истражуван од Институтот.

Насоките што Милан Ристевски ги добил од основоположникот на македонскиот битов роман Стале Попов во 50-тите години: „ти, Мице, само бележи, а ќе дојди денот кога ќе ги забележи и општеството“, тој најдобро што знаел ги применувал. Фолклорните содржини ги бележел неуморно, најпрвин на рака, на тетратка, а потоа на магнетофонска лента, за да не се изгубат, да не изумрат заедно со старите луѓе што умираше без да остават трага по себе.

Како надарен запишувач на фолклорот, Милан Ристевски не отстапува од напишаното правило да има и свој омилен информатор. Всушност, прашањето за одделни талентирани информатори или интерпретатори е познато во фолклористичката наука. Сите видни собирачи на народното творештво од минатиот век имале по еден или два-тројца надарени интерпретатори од кои забележале најголем број фолклорни содржини. Меѓутоа како што нагласува и Томе Саздов малкуте податоци што собирачите ги дале за нив „се должи и на недоволната стручност на собирачите на македонските народни поетски творби во минатото, односно на нивната негрижа околу потребата од запишување на поважните податоци за народните интерпретатори“. Тоа што за Константин и Димитар Миладинови биле Депа Каваева од Струга и Ѓурѓа

Котева од Прилеп, за Кузман Шапкарев баба му Арса Стрезова, питабот Наум од Охрид и Христо Поп-Иванчев Гроздин, или за Стефан Верковиќ - пеачката Дафина, а на Марко Цепенков неговиот татко Коста, тоа е за Милан Ристевски Кита Крстеска, неговата сопруга, која е понекогаш Цоцовска или Цоцова. Родена е во мариовското село Гудјаково во 1919 или 1920 година (постојат два-та податоци). Иако при анализата на материјалите, на прв поглед се добива впечаток дека станува збор за две личности, при попродабочено преслушување на лентите станува јасно дека се работи за единствен интерпретатор, кој што располага со мошне голем репертоар од над 400 изворни народни песни. Разновидноста на нејзиниот репертоар зборува дека таа без сомневање е мошне талентирана пејачка, со извонредна меморија, со гласовни и слуховни квалитети неопходни за автентична интерпретација на народната песна. Таа и припаѓа на онаа категорија на народни интерпретатори која што целосно ја почитува народната традиционална песна, без големи измени во интерпретацијата, со максимално придржување на девизата - песната да се пее онака како што ја научила од постарите. Тоа може да се констатира од нејзините одговори, што значи дека Кита не импровизира без исклучителна потреба, таа е вистински „чувар на традицијата“, т.е. автентичен пренесувач на македонската традиционална песна.

Упорноста што Милан Ристевски ја демонстрира при исцрпување на целокупниот репертоар на оваа талентирана народна пејачка, укажува на сериозноста со која и приоѓал на работата. Понекогаш при интервјуата, т.е. прашањата што после снимениот фолклорен материјал Милан Ристевски им ги поставувал на информаторите, се добива впечаток дека тие се телеграфски и нецелосни, така што при еден критички осврт можеме тоа да го сметаме за извесен пропуст. Но, тоа никако не може во голема мерка да намали неговата забележителна активност на полето на собирачката дејност во Македонија во современи услови. Во најголем број случаи фолклорните содржини се целосни и претставуваат заокружена целина на песната, на приказната, заедно со придружниот материјал. Ова никако не може да се каже за обичаите, кои што се мошне темелно и целосно опишани, благодарение на вештината и на концепцијата на неговите прашања, со кои тој го водел информаторот.

Иако, како што може да се види од овој кус прилог за работните ангажмани на Милан Ристевски, неговата примарна и најзначајна преокупација претставуваше собирачката дејност на полето на фолклорот и етнографијата на македонскиот народ во современи услови, сепак не треба да се занемарат и другите интересирања што тој ги покажуваше во пишувањата на поголем број хроники, како што беа: за Плетвар, за Никодин, за Мариово, за Порече, или на полето на објавување на документи за ПТТ во Македонија и др.

Следејќи го работниот ритам на овој неуморен Мариовец, склони сме да ја истакнеме неговата фолклористичка и етнографска дејност како примарни во редот на неговите разновидни интересирања, не само поради вклученоста во една благородна акција за забележување на одминливото, туку и поради тоа што тука дал и инаку најголем придонес со исцрпните податоци за Западна

Македонија потребни за Етноолошкиот атлас на бившата Југославија, потоа, поради неговите интересирања за кажувањата за настани и личности од македонското минато, за верувањата, за соништата, за приказните и анегдотите, за еротските песни и приказни, за познатиот мариовски хумор особено оној што е поврзан за националниот итрец Итер Пејо, за митските преданија и легенди и сл.

На крајот, ако се обидеме да го оцениме она што Милан Ристевски го дал за македонската фолклористика и етнографија во текот на својата нешто повеќе од триесетгодишна работа на ова поле, секако ќе треба да се согласиме со констатацијата дека се ретки ваквите собирачи и презентанти на нашата народна традиција денес. Тој бездруго можеме да го наредиме веднаш до имињата на нашите собирачи од минатиот век, иако, за жал, со прераната трагична смрт и негова и на неговата најистакната и најталентирана интерпретаторка и сопруга Кита, најголем дел од нивното собирачко дело остана необјавено. Со текот на времето вредноста на собраните матерјали од Милан Ристевски, од кои еден дел се депонирани во Архивот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје, ќе се зголемува и сигурни сме дека ќе послужи за пример на генерациите што доаѓаат.

с. Чанишије црква "Св. Ѓорѓија"

Манасџир „Св, Илија“ 1881 год.

НЕКОИ ПОВАЖНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ДИЈАЛОГОТ ВО РОМАНОТ „КРПЕН ЖИВОТ“ ОД СТАЛЕ ПОПОВ

Првиот роман на Стале Попов - *Крпен живот* кој беше објавен во 1953 година, побуди уште веднаш живо интересирање како со „фамата“ за писателските можности на авторот и со тематиката на делото - така и со јазичните обележја во дијалозите.

Јазикот на Стале Попов во ова дело, во општи црти речено, е мошне динамичен, течен, а дијалозите што ги водат личностите се карактеризираат со народска семантика, со типично народска конструкција на реченицата и со богата, изворна жива лексика, со сите влијанија од страна врз македонскиот збор.

Покрај дотогаш не толку обемната литература за Мариово, пред појавата на романот „Крпен живот“ од Стале Попов, во 1951 година беше објавена дипломската работа на Милица Конеска: *Мариовскиот говор*, во која беа дадени фонетски и морфолошки особености на говорот од цело Мариово. Дијалозите во *Крпен живот* ги одразуваат јазичните карактеристичности на говорот од Старо Мариово (отаде р.Црна, иако има населени места и од левата страна на споменатава река со истите јазични особености, од „старомариовскиот“ крај: на пример - с.Гудјаково, - говорот на луѓето од Полчиште*) (месно: Пчишча), Бешиште (месно: Бешча), Живо, Село Манастир, а особено од Витолиште, селото кое, според описот на Стале Попов, географски поблиску е определено:

„Далеку во мариовските ридишта, заградено од сите страни со дабова и борова гора, на дното на некогашното езеро се распростело мариовското централно село Витолишча...

Од исток планинскиот гребен: Перун-Трибор-Српјановец-Козјак-Зелка го пара небото и прави сид меѓу Прилепско и Тиквешко; од запад: Голата Скрка-Шипка-Кимкова Скрка; од север: Рожден, Становица, Коленеш; и од југ: Панделе и Полчишкото поле држат завет од необузданите ветришта: Северот, Југот, Мегленецот и Дерикоца. Така заштитено, селото живее и се множи. Некогаш дваесет-триесет куќи, денеска брои двесте без нешто...

...Село - како и секое наше село. Но не туку така го нарековме центар на Мариово. На прво место тука е седиштето на царската управна власт - мурлакот, на чие чело веќе дваесет и повеќе години седи стариот мудур Арслан-беј со десетина заптии и младото катипче и го претставува Султанот пред рајата, ги гледа сите давии во името негово од сите деветнаесет мариовски села. Тука е седиштето на мифетишот со пет-шест души колции што ги чуваат сите мариовски шуми; тука е седиштето на авцитабурот од двесте души аскер кој ги брка комитите и им помага на мудурот и мифетишот во тешките и одговорни државни работи; тука е седиштето на третокласното егзархиско училиште со архиеерејскиот намесник на чело и четворица учители...

...Сите овие одлики му даваат право на Витолишча да се нарече центар на Мариово, иако по својата географска положба не е баш во центарот како Дуње, на пример..."

Окарактеризиран „како говор преоден меѓу централните и југоисточните и источните наши говори“ (М. Конеска), дијалектот од опишаниов крај - покрај цртите што го сврзуваат со централните говори, ги има следниве специфични обележја, што може да се види и од дијалозите во романот *Крѝен живојѝ*: на секоја страна, речиси во секој ред, пронаоѓаме интересни белези, изненадни нови содржини што настануваат како одраз на промената на акцентот, разни идиоми, поговорки, игри, зборовни обрти итн. Бројните примери, земени од првото издание на романот, укажуваат на фактот дека -во врска со вокализмот- старото ж преминало како и во централните говори - во А: „Каде твоата РАКА шо ќе те почеша, туѓата не мѐже...“ (кн. I, стр. 67), или: „Ти само барај, невесто Досто, јас ќе НОСА“ (кн. I, стр. 74); „Ииих, кога ќе се сета на солунските МАКИ!“ (кн. I, стр. 18). Се разбира дека има примери кои укажуваат на промената на ж во У, точно како во централните говори: „... какви ли новѝни не ќе внесе во ваа пуста КУЌА“, (кн. I, стр. 74); или: „Доста е веќе ТРУДНА...“ (кн. I, стр. 116).

Но нам не ќе ни биде задача да ги докажуваме совпаѓањата со централните говори, па затоа секавично ќе го минеме прашањето за носовките. Во врска со втората носовка **А**, односно **IA** би обележале дека, според она што ни го нудат и дијалозите во *Крѝен живојѝ* - таа поминала во Е, со сосема мал број исклучоци. Во таа смисла и читаме во еден дијалог: „Преѓеска те гѝбна Стојо оти не се жениш да ми помогне ЕТРВА, а ти веднаш сакаш да а замѝниш“. (кн. I, стр. 27), за да му го спротиставиме авторовиот збор: „Невестата Митра го развалила огнот, ја распалила борината, зготвила, ЈАТРВА чека“. (кн. I, стр. 50).

Еровите не покажуваат никаква разлика во однос на централните говори, освен вторичниот т̣ во групата т̣г̣р кој се изјаснува во Е: „Работата е на ДОБЕР пат“ (кн. I, стр. 22), или: „А човекот е ДОБЕР“ (кн. I, стр. 34), со некои исклучоци: ОДОР, ЧЕКОР, СВЕКОР и слично, додека зборот КОТЕЛ во Витолиште се образувал во формата КОТОЛ: „Токо, ајде, ајде да сјојме оти ми тежи КОТОЛОТ на главата“ (кн. I, стр. 15).

Од друга страна дијалозите покажуваат недвосмислена појава на преминување на вокалното Л во њ : „Дали децата да ѝ прибѣра, по вода да ода; слама кошот сака да го ПњНА и шо побрго да направа“ (кн. I, стр. 16) или: „Море ВњКОТ ќе те истуре...“ (кн. I, стр. 19), или: „Па и тој нека ме види, МњЊА го МњСНАЛО...“ (кн. I, стр. 48), или „Со МњЧЕЊЕ нишчо не бидуа“ (кн. I, стр. 51); „Се мачи ли многу или си го снесе како нашата ЖњТА“ (кн. I, стр. 132).

Редукцијата на вокалите е мошне карактеристична појава Е се редуцира во Ј: „ЗНАЈШ како ти живеала она во Солун“ (кн. I, стр. 18), или: „Па и ти, дека си го загубила домаќинот, та не сака ли да ЖИВѐЈШ“ (кн. I, стр. 40); „Откај ЗНАЈМЕ ние оти не се креваат“ (кн. I, стр. 253); „Ете ни го и Толето веќе завлѣзе во СЕДУМНАЈСЕТ ошче од Митровден“ (кн. I, стр. 244). Распространета е и редукцијата на И во Ј: „Неоти НАШЈОТ живот е пак живот“ (кн. I, стр. 253), додека вокалот А знае често да се изгуби: „Ние од НАШТА не мрдаме“ (кн. I, стр. 240).

Во оваа смисла Стале Попов прави отстапувања: „Ете така, ви се направи ќевот, на ВАШЕТО нека биде...“ (кн. II, стр. 246), а би се очекувала редукција, целосно губење на Е. Интересен е и примерот: „Баре нема да му ТР'Е сол на главата“, (кн. II, стр. 243). Не одејќи во потрага на севозможните односи, ни се чини дека достатно е обележана оваа појава во романот.

Меѓутоа, еден инаку мошне изразит белег на мариовскиот говор -елизијата на вокалите- *Криен животи* како да не го признава. Тука, навистина, среќаваме многу ретко примери за таква елизија: „Токо, ајде, ајде да СЈОЈМЕ оти ми тежи котолот“ (кн. I, стр. 15). Авторот го запишал зборот заедно, иако очигледно се работи за скратената елиризирана замена СИ (С') и глаголскиот вид одиме кој потоа се скратил според веќе познатата можност во ојме, а оттука и јојме. Во еден друг пример секако би се очекувало: „Само немој да М' ИЗМРДАШ од зборот“ (кн. I, стр. 79). Веројатно авторот не обрнал доволно внимание на оваа појава, па оттука и примери за елизија во овој роман има поретко.

Во врска со вокалната асимилација ги посочуваме следните примери: „Море, во ВАА нашата куќа сѐ се разбреало!“ (кн. I, стр. 29), што секако доаѓа во аналогија според показната замена ТОЈ, ТАА. Или: „Море, блиску лежиш до неа, побратиме, та затоа ѝ врцкате прѣд година, та не УГУ шо се јавуаш на Шипка“ (кн. I, стр. 21), или: „Не ми кажа лебати, кој е толку завѣан шо пратил да ѝ кинеш ПИНЦИТЕ дури овде“ (кн. I, стр. 34).

Некои посебни белези во однос на консонантизмот дијалозите навистина не ни покажуваат. Така мекото Љ што е мошне карактеристично за Старо Мариово авторот го бележи речиси редовно со тврдото Л: „Шо ал се праве, бре ЛУЃЕ“ (кн. I, стр. 21), „Дури има домаќини ЛУЃЕ како што се Весковци...“ (кн. II, стр. 61); „Ама без смеа ти ВЕЛА, Недо...“ (кн. II, стр. 229), наспроти ЉУЃЕ, ВЕЉА и сл., итн. Во врска со другите консонантски промени би забележале дека: М во прилогот многу се губи: „НОГУ арен човек, ама ете, к' смет немал, сирѡма“ (кн. I, стр. 15), како што е случај и со согласката Т на крајот од зборовите што завршуваат на СТ: „Ме ватил такциратот, ќе се права

зет на СТАРОС“ (кн. II, стр. 22). На истата страна има повеќе вакви примери: „Ете ошче ПЕЧЕС дена, ќе се намана јас пак и ќе видиме како ќе излезе“, или: „Најстина, на СТАРОС, токо коа тој шо рекол“. Мошне интересна е и појавата на КОА (од КАКО, КОГА), односно КА од КАКО: „Иииии, браче Илко! Ами, кој ќе чуе КА ќе рече...“ (кн. I, стр. 27); „Ами, КОА ти веле јас...“ (кн. I, стр. 57); „Сакаш овде да а довед име да се видите, или пак она КОА шо рече - тамо да и појдиме“ (кн. I, стр. 45); „Најстина, на старос, токо КОА тој шо рекол...“ (кн. I, стр. 22).

Акцентот во Старо Мариово најчесто си има место на вториот слог од крајот (ВОДЕНИЦА, СВЕТЕЛНИК, ВОЈВОДА), но без промена при слогово продолжување на зборот (на пример со член): ВОДЕНИЦАТА, СВЕТЕЛНИКОТ, ВОЈВОДАТА. Со едносложен предлог акцентот се дуплира, со тоа што често ударот врз слогот на предлогот е појак: на орање, на копање, без јадење, прет спиење итн. Посебно би обележале дека акцентот може да игра улога и на морфема - за разликување, да речеме, на сегашното време од имперфектот: „Токо, ние сакаме вие да се удомите, да си ИМАТЕ друшки како си ИМАТЕ...“ (кн. I, стр. 27). Меѓутоа, во заповедната форма често акцентот бега напред, на четвртиот слог: „НАРЕДИТЕ: прво, да ми биде жива, да ми биде здрава...“ (кн. I, стр. 151), според примерите на трисложниот императив со енклитичка форма: ОДНЕСИ ГИ, НАМЕСТИ МУ и слично.

Од морфолошка гледна точка, споменуваме дека личностите на Стале Попов употребуваат често именки во нивниот збирен облик таму каде што литературниот јазик се определува за обична именка: гост(ин)-гости; маж-мажи. „На еден умри му, на друг, на трет, скоро половина МАЖЈЕ во селото се вдовци...“ (кн. I, стр. 21); „Пред господ ваа вечер е п'на трпеза, сè одбор ГОСЈЕ си има“ (кн. I, стр. 152). Во врска со именките, ја уочуваме задржаната стара форма на зборот ЛЕСИЦА: „Како ЛЕСИЦА по нерезови јајца...“ (кн. I, стр. 226); „А виде ли ти ЛЕСИЦАТА една...“ (кн. I, стр. 44).

Во врска со членот дијалозите ја покажуваат само формата ОТ, ТА, ТО, односно за множина ТЕ, ТА, ТО (за збирните именки: гостјето, мажјето, коњето и слично): „СОКОЛОТ зборуа со НЕГОВИОТ глас“ (кн. II, стр. 127); „Нека ти се живи ЗЕТОТ И СНААТА, да се повалиш со ниј“ (кн. II, стр. 283); „Нека ораат ЧОРБАЦИИТЕ“ (кн. I, стр. 237). Други особености во Старо Мариово нема.

Затоа пак повеќе интересни појави забележуваме кај заменките. Кај личните заменки од ОНА, ТАА карактеристична е скратената акузативна форма А, од ЈА: „Нека носе, пците нека 'А носат“ (кн. I, стр. 17); „Илко си 'А наредил работичката“ (кн. I, стр. 19); „Шо 'А бодје, златна Велико, та да не е убáva“ (кн. I, стр. 224); „На skutот си 'А имам“ (кн. I, стр. 371). Слична појава среќаваме и кај акузативната форма множина од машки род: од ГИ - И (скра-тено): „Море, побратиме, ти пак ќе ни 'И испразниш очите коа шо гледам“ (кн. I, стр. 22). Од заменката ТИЕ (за женски род) често се јавува НЕЈ: „Кај со НЕЈ и без НЕЈ“ (кн. I, стр. 240); Паѓа в очи и мешањето (во дативот) на формата за еднина со множина: „Они си седат, си јадат, а сиромасите МУ 'и пасат овците, козите“

(кн. I, стр. 241). Неопределената замена СИТЕ ја среќаваме во обликот СЕТЕ: „Ламја да су пак СЕТЕ работи не се прифатат“ (кн. I, стр.16); „Ти си решил СЕТЕ витолишки вдовици да 'и ожениш“ (кн. I, стр. 35). Показните замени се јавуваат во скратен вид: „А вие: Вој не ми чини, Ној не ми чини...“ (кн. I, стр. 251); „Кај ти лежи на рогузина во ВИА нашите козинавци“ (кн. I, стр. 18); „Кој тропа во ВОА нојно време“ (кн. I, стр.151); „Кај ти седи во ВАА куќа она“ (кн. I, стр. 18); За одбележување е дека со оваа форма на показните замени често доаѓа и членувана именка: „Дај да 'а собера ВАА В'НИЧКАТА, да не се пилат глвците во неа“ (кн. I, стр. 183); „Види го НОА ЦЕРЕМЕТО Дојчиново“ (кн. I, стр. 231). Истото се среќава и кај присвојните замени: „Кој знае дали не ќе ми се смеат ВИА ВАШИТЕ кокони“ (кн. I, стр. 231). Прашалната, односно кратката релативна замена ШТО релативно го губи средниот глас Т: „Не е како првниот залак ШО ќе го касниш“ (кн. I, стр.15); „Токо, ШО да се потпирам на чорбациите“ (кн. I, стр. 241). Инаку, присвојната замена за женски род: МОЈА, ТВОЈА се јавува без Ј: „Ако е така, да и' барам чарето на МОАТА“ (кн. I, стр. 21); „А јас ќе навалам на ТВОА страна колку шо можа“ кн. I, стр. 37).

Придавките на СКИ редовно, со некои мали исклучоци, ја имаат наставката ЦКИ: „Јадат и пиат ГОСПОЦКИ манци, ГОСПОЦКИ пијачки. И на кое дете ваа вечер се нарачуа, наредено е така ГОСПОЦКИ да се живее“ (кн. I, 152), „Таа веќе се смее, ќе зборуа, ќе пее МОМИНЦКИ песни“ (кн. I, стр. 179). Тоа е, секако според консонантската промена на СК во ЦК, како што има и обратни примери, на преоѓање на КС во КЦ: „Ајде, Илко, ајде, кажи шо дојде, не срами се, те ватил ТАКЦИРОТ, ќе си го бараш чарето“ (кн. I, стр. 51). Вакви примери има навистина многу: „Ами тоа е бре ќерко, богатството на еден СЕЛЦКИ домаќин“ (кн. I, стр. 40); „Па ЖЕНЦКА глава не е сама за никаде“ (кн. I, стр. 40). Придавката многупати доаѓа зад именката: „Јас ќе ода до бунарот стриков“ (кн. I, стр. 131).

Глаголите претставуваат интересен материјал од повеќе страни. Се среќаваат сите три конјугации, со тоа што во III лице еднина (сегашно и идно време) од И промена - вероватно по аналогија од честата Е конјугација - се јавува Е наместо И: „... ќе се МАЖЕ ли или калуѓерица ќе СЕДЕ“ (кн. I, стр. 17). Можеби Стале Попов не е сосема доследен, зашто често наоѓаме и вакви и слични примери: „Нарачал, вели сестра му, нека се ВРАТИ, та коа сака нека 'а зима“ (кн. II, стр. 222), а во говорот на витолиштани јасно се слуша ВРАТЕ. Еве уште еден - два вакви примери, во кои го обележуваме и безличниот глагол БОЛИ: „Да не и' кажиш на мајка, оти казан на глава ќе ви СТОЕ“ (кн. II, стр. 159); „... За туѓите ногу главата не ме боле“ (кн. II, стр. 97). Втора одлика што се забележува во дијалозите е губењето на наставката М во I лице еднина кај глаголите од сегашно (и идно) време од Е и И промена: „Ќе ОДА да го ВИДА па макар дотука да е животот“ (кн. II, стр. 226); „Море, ќе те ЗАКОЛА, да знам да УМРА, само -а, де! - нека доведат девери ми некоа, таман ќе се ОТСТРАМА со тебе“ (кн. I, стр. 20); „Јас ќе ОДА до бунарот стриков да црпна троа вода и да и' ЖУГНА на Бојана да дојде да 'а задоиме дуда“ (кн. I, стр. 131). Меѓу исклучоците спаѓа глаголот ЗНАЕ: „Неоти пак јас ЗНАМ да ти 'а КАЖА“

(кн. I, стр. 202), наспроти помошниот глагол кој исто така ја губи наставката во I лице еднина: „Седни, седни, ошче не СУ престарела, ако имам четириесет години“ (кн. I, стр. 27); „Токо, не СУ била лагана“ (кн. I, стр. 140). Иако во III лице множина (сегашно време) глаголите од А промена завршуваат на АЈАТ, во дијалозите преовладува наставката ААТ: „Нека си прават луѓето шо САКААТ“ (кн. II, стр. 96); Грешено - погодено, ќе ни ПРОШЧАВААТ (кн. I, стр. 155); „Мажјето нека си 'а ГЛЕДААТ нивната работа“ (кн. I, стр. 146). Глаголите од видот на УВАМ во сегашно време (а оттука и во идно) одат без В, но не преминуваат на УЕ како во Рожден, ами остануваат во А промена: „Барем со неа се РАДУАМ“ (кн. I, стр. 373); „Токо, оти пак Нешка наша да 'а ПОСИНУАШ? (кн. I, стр. 372); „Не БИДУА, татко не БИДУА!“ (кн. II, стр. 170); „Нема веќе да ДРУГАРУАМ ни со неа, ни со брата ѝ Стојана“ (кн. II, стр. 79); „Ти со мене ќе ГАВОЛУАШ?“ (кн. I, стр. 372). Оттука и глаголските именки од овој вид се јавуваат без В: „Ама со тоа ПРЕСАКУАЊЕ веќе не се трга“ (кн. I, 143). Во аористот, една група глаголи во I лице еднина завршуваат на У: „Токо, ејеј, јас кај ОТИДУ“ (кн. II, стр. 158); „... ем сега ДОЈДУ и да се расчекора на вашиот ковчек, не го права кабул“ (кн. I, стр. 98); „Јас не ИЗЛЕГУ да го бркам Арслан-беј...“ (кн. II, стр. 197).

Во I и II лице множина Х се губи сосема (како во аористот, така и во имперфектот): „- СТАНАТЕ ли, - праша Доста. -СТАНАМЕ, СТАНАМЕ. Вие ка си ПОМИНАТЕ со браче Илка?“ (кн. I, стр. 97); „'А СКЛЕПАМЕ лебами, ногу побрго откóлко шо се НАДЕВАМЕ“ (кн. I, стр. 58). Истата појава ја имаме и во I лице еднина како во имперфектот, така и во аористот, со тоа што во вториот случај првото лице се израмнува со второто и третото: „-Шо време е, дедо Ристе, дали не ќе задоцниме? -Не знам, внучко, вели дедот Карабуклија, ама петлите се пеани, еднаш или двапати, не 'и СТОРИ дикат.“ (кн. I, стр. 60). (Укажуваме патем на именката ДЕДОТ што секако претставува членувана форма од старото ДЕД.); „Ами, коа ти ВЕЛЕ јас, бре побратиме!“ (кн. I, стр. 57) инт. Спомошниот глагол СУМ (Е), веќе споменавме, во I лице еднина ја губи исто така наставката М: „Неоти вчера су кршчавала“ (кн. I, стр. 154). Па и во имперфектот се губи В, секако според развојот на имперфектот од другите глаголи: „БЕ, БЕШЕ, БЕШЕ итн. Не е на одмет да споменеме дека ова губење на В е во врска со губењето на оваа самогласка воопшто, особено на крајот од зборот: СТРА́ (мн. СТРАОВИ); ГРА' (мн. ГРАЌВИ), ГРЕЈ-ГРЕЌВИ, СМЕЈ-СМЕИ итн.

Од другите поинтересни појави се запираме на честичката ТУКУ која во витолишкско-бешишко-полчишкиот крај се јавува во непромената форма ТОКО. Тоа и во досегашните примери можевме да го констатираме, бидејќи личностите на Стале Попов речиси секоја своја реченица ја започнуваат на оваа честичка: „ТОКО, пак не е ни престатрен, мори сваќе“ (кн. I, стр. 15); „ТОКО, види, слепела, па не помина ни година, а таа песјачката му издúтна и ќерка“ (кн. I, стр. 225). Во оваа група секако спаќа и честичката ЛЕЛИ: „ЛЕЛИ дотука сте 'а дотерале работата - ќе биде“ (кн. I, стр. 37); „Јас, ЛЕЛИ гледаш, су си акмак...“ (кн. I, стр. 184).

Кај прилозите обележуваме по неколку примери: „Тој пус маж ОШЧЕ ни шес недела нема ка е умрен“ (кн. I, стр. 18); „Јас ОШЧЕ су млад“ (кн. I, 24); „Мори, бегај НАКИ, жено - и' вела.“ (кн. I, стр. 182), наспроти: „Дајте ошче некоа да завлечкам ТАТКИ, та каква сака нека биде“ (кн. I, стр. 33).

Меѓу честиците секако требаше да ја споменеме замената на САМО со УГУ (од старото ОГУЛ, односно ОГОЛ): „Море, блиску лежеш до неа, побратиме, та затоа 'и врцкате прѐд година, та не УГУ шо се јавуаш на Шипка“ (кн. I, стр. 21); „УГУ сака гајле да му бериш“ (кн. I, стр. 143).

Инаку, како што се забележува дијалогот во романот „КРПЕН ЖИВОТ“ е богат, испреплетен со пословици, поговорки и севозможни нијанси на значењето, со употреба на необични форми, како што е -да речеме- еднаш споменатиот пример за еден вид заповеден начин, што звучи како прекор: „НЕМОЈ ТОКО ВЛАЧИШ В'НА СО УМОТ“ и сл. (кн. I, стр. 20).

Еве неколку пословици и други изрази, секогаш употребувани во врска со конкретна акција, во конкретна ситуација:

„ДУРИ Е ЖЕШКО ЖЕЛЕЗОТО СЕ КОВА“ - оваа стара пословица секако е врзана за конкретна мисла, бидејќи стариот сводник додава веднаш: „ДУРИ Е ТАЗЕ ДА 'А ПРЕВРЛИМЕ (идната невеста) ДА НЕ СЕ НАЈДЕ НЕКОЈ ДРУГ БРАТ ДА 'А ПРѐТЕРА НЕКАДЕ“ (кн. I, стр. 23); или: „Дни - коа кубаси“ - (кн. I, стр. 26) во смисла дека се има достатно време. Или: „Ако сме црни, несме гушци“ (кн. I, стр. 32).

„ЖЕДЕН КОЊ МАТНА ВОДА НЕ ГЛЕДА“ (кн. I, стр. 33)

„ШО КЕ БИДЕ ЕСЕНВА - НЕКА БИДЕ ВЕЧЕРВА“ (кн. I, стр. 55)

„И В'КОТ ЗМИА ГО КАСНА“ (кн. I, стр. 219)

„ЕЛА ЗЛО - БЕЗ ТЕБЕ ПОЛОШО“ (кн. I, стр. 191)

„ШО ЧУКАТЕ ТУЃА 'РЖ“ (кн. I, стр. 175)

„В'КОТ САМ АКО НЕ СИ 'А БРКА РАБОТАТА НЕ БИДУА ДЕБЕЛ ВО ВРАТОТ“ (кн. I, стр. 67); „КОГА СЕ РАЃА ЖЕНЦКО И СТРЕИТЕ ПЛАЧАТ“ (кн. I, стр. 57) итн. итн.

Обележуваме некои посспецифични зборови во употреба само во овој крај, како и некои турцизми, туѓу зборови и слично:

Алтица, аргач, асло, астрѐтен, бабуа, баснар, беане, биро, бобовица, бојов, бољка, бришале, буле, вапцима, везтница, велјо, верушки, вилѐа, воденик, волѐса, вра(в), вратиќа, вутно, гаглак, галати, грабенко, гребнрка, гребка, грниче, гушале, декцан, дикел, доцна, дорѐда, дуда, гувѐзно, ега, земник, зил-јатарќа, сидиница, срнсурки, стцки, изведит(а), изгужвен, иља, испрдопашен, јурнек, калѐзмо, калец, калкан, калноќапец, капица, карацо, карма, кистен, клодем, клашни, клинчак, кловен, козинавец, колбвар, конушма, кончарќа, котѐлец, коцле, коцел, крмуз, крути, купел, купална, лачи (одделува), лимја, липа, маѓер, мазгалќа, макцам, мандак, маславит, машко (вид јадење), месарник, мутли, навале, наврзници, надрѐти, насрница, наманува, натаври, невела, нетоп, нуна, нишчѐлки, нопличка, обдуе, обрус, озатра, опурчак, оралишче, сужие, павти, парармарќа, песјачќа, петреви гаѓи (цвеќе), плак, повиезло, подвѐска,

подница, полупка, попрак, порек, посатка, потукум, потурок, повица, превркнуа, прегач, прегос, пресалуа, прикрепник, превирач, пупурник, пустелник, разбреан, расип, ресен, решме, ромак, ронкарка, саватлија, сагија, сајсана, сакма, сакуле, сврчоп, секнотина, сенка, сереј, синдилија, скопец, слог, стрелуши, тланик, трнка, тутком, курдија, улка, црквар, цулувци, чекулец, чудило, шопур, шутарче, итн. итн.

Забележително е дека примерите се земени најмногу од првата книга, со оглед на далеку побогатиот дијалошки матерјал во неа.

МЕГЛЕН И МАРИОВО ВО РОМАНОТ „КАЈМАКЧАЛАН“ ОД ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ

Во современата македонска литература повеќе писатели и поети доминантно се свртени кон расветлувањето на судбинските превирања на Македонците од егејскиот дел на Македонија. Меѓу нив, без сомнение, најбележито место има романсиерот Ташко Георгиевски. Тој е неуморен истражувач, разоткривач и анализатор на трагичноста во судбината на овој дел од македонскиот народ, што упорно се потврдува низ сите досегашни негови дела, почнувајќи од збирката раскази *Ние зај насипој*, продолжувајќи со романите *Луѓе и волци* и *Сидови*, преку збирката раскази *Суви ветрови* и мошне сериозно потврдувајќи се со романите *Црно семе*, *Змиски ветар*, *Црвениот коњ*, *Време на молчење* и *Рамна земја*, па сè до неговото најново прозно остварување, романот за деца и младинци *Кајмакчалан*, кој е страшно сврзан за неговото детство, за збујатените спомени од тој мошне впечатлив дел од животот на овој знаменит автор. Споменувајќи ги делата на Ташко Георгиевски, не можеме, да не ја истакнеме нивната тематска кохерентност, нивното би рекле страствено суштествување во македонската литература. Тие вземно се надополнуваат, се дообјаснуваат, се обусловуваат и се досмислуваат. На тој начин чинат една респективна хомогена целина, преку која може да се разгледува не само растежот на овој талентиран прозен автор, туку и растежот на македонскиот роман воопшто.

Драматиката, а би рекле и трагиката на Македонците од егејскиот дел на Македонија, е специфично тематско подрачје на кое буквално му остана најдоследен токму Ташко Георгиевски. Затоа ни се чини дека никогаш нема да пресекнат неговите творечки интересирања за судбинските, егзистенцијалните, суштинските прашања и проблеми што ги тиштат нашите луѓе, притиснати од немилосрдното тркало на историјата во миг на метеж и невреме. Од дело во дело, од роман во роман овој талентиран романсиер со сè позасилен творечки интензитет ги истражува недоизодливите лавиринти на големата тема. При секоје ново зачекорување кон неа тој ни открива толку сугестивни вистини,

судбини, ликови, што истите се доживуваат како нешто неодминливо, како нешто што не можело и не смеело да остане творечки недоизречено. Во оваа смисла не стивнуваат и сè понагласените интересирања на македонската наука за литературата кон автентичните кажувања и сведочења на овој писател.

Напуштајќи ја релативно брзо младешката жед за авантура во експресијата, односно за фаќање во костец со експериментот како можност за неочекувани откритија и иновации, Ташко Георгиевски, сепак, потврди дека е најсигурен во искуствата здобиени низ реалистичкото структурирање на личностите и во експонирањето на целокупната романескна материја. Низ сигурните и проверени рамки на реалистичкото раскажување тој постигнува извонредни резултати, давајќи и ѝ потполн замав за сопствената неповторлива моќ за богати и минуциозни опсервации.

Романот *Кајмакчалан* доаѓа како своевидна потврда речиси на сите погоре изнесени констатации, а може со сигурност да се тврди дека тоа е најискрена, најотворена, најнепотправена проза на Ташко Георгиевски токму затоа што е страшно сврзана со неговото детство, неизбришливите сеќавања на незаборавното, на непресекливото, на непремолчливото од најневината доба, од времето на најискреното живуркање и однесување, од изминатото, но неодминливо детство.

Разбирливо е што во гророт на сеќавањата првично и доминантно место има фактографијата за коренот на авторот, за родословното дрво, за семејната лоза, како можност за себенаоѓање и себепрепознавање. А веднаш потоа е родната куќа, родното село и неговиот синор. Авторот вели: „Синорот мора да влезе во општата слика на местото каде се раѓа човек поради што и ги пренесувам зборовите што ја даваат само надворешната линија на синирот. Синорот, куќата и лулката не заробуваат за цел живот. А надвор од оваа слика, на западната страна, се извишува возбудливиот Кајмакчалан.“

Ташко Георгиевски со посебно внимание, би рекле со изворедна минуциозност, се задржува врз описот и бележитата функционалност на родната куќа, карактеристична за живеалиштата на нашите луѓе во Мегленијата, односно на јужната страна од фаталната подоцнежна граница, олицетворена во недосегливата височина на планината Кајмакчалан.

Еве ги првичните сеќавања за родната куќа: „Старата куќа беше ниска, приземна, со темни одаи, со малку светлина од малечките пенџерчиња.“

Меѓутоа, поновата куќа веќе е на кат, па не е случајно што малиот раскажувач сопственото прво сеќавање го врзува за скалите по кои тој се искачува кон катот. Авторот мошне живо се сеќава: „Стрмната скала завршува на едно метро од сидот што ја дели куќата на половина... Во сидот, близу вратата на готварницата, е оставена дупка колку да може да се провлече возрасен човек... Обично не бркаат од дупката, не застрашуваат дека можеме да се струполиме во нашиот трем каде што може Сивчо да не надени на роговите... Десно, на крајот од тремот е вратата што води во катот каде што спијат воловите и коњот... Тремот е возбудлив не само поради темницата, миризбите и таинственоста, туку и поради долапот под скалите во кој дедо држи еден куп

алати со кои прави чудесни нешта.“

Овој цитат не можеме токму тука да го прекинеме, зашто во понатамошниот тек на сеќавањата на авторот се мошне битни за изгледот на куќата петтата слика, посветена на катот и шестата слика посветена на таванот. Токму од овии причини цитираме куси фрагменти од сеќавањата на авторот: „Скалите излегуваат директно пред вратата на готварницата... Десно е полатата, голема колку што е голем и тремот. Дупката каде што излегува скалата е заградена со убава дрвена костенова ограда, а таква се спушта и дури до долу, до самата земја на тремот... Штиците на портатата се мазни и бели. Такви се и вратите што водат во готварницата, во средната одаја и во одајата на мајка и татко... Подот на малечката одаја не е со штици, туку со земја. Можеби заради огништето во кое чинам непрекинато гори оган. Веднаш зад вратата има рогозина што стигнува дури до другиот ѕид. Врз рогозината и миндерот на дедо и баба...

Средната одаја е најголема, светла и чиста... Ако семејството не е на полатата, тогаш се собира во средната одаја, на двата големи миндера раширени на двата ката. Под средната одаја е катојот со добиток што покрај огништето и ламариненото кумбе во средина, оваа одаја ја прават најтопла... во средната одаја се пречекуваат гости. Тука веднаш до вратата од лево кога се влегува, стои и ковчето на баба... Најтаинствена е одајата на татко и мајка: многу помалечка од средната, со голем дрвен кревет... Врз полатата таванот има голи греди. Преку нив наесен се суши пченката... Куќата ја имам совладано до најтемното катче: таванот. За мене нема тајни ни во мутлите... Не се веќе тајна ни пондилата, ни амбарите, ни кералот.“

Очигледно е дека во поново време им овозможува на луѓето од Меглен и изградба на помодерни живеалишта, во споредба со оние за кои говори Стале Попов во романот „Крпен живот“. Од тие доста примитивни народни живеалишта е изненаден и нашиот мал раскажувач низ своите сеќавања: „Каква е оваа куќа во која и добитокот и луѓето се на едно место? Може имаат други простории, но овде сигурно само јадат и се греат! Таму каде се јавија воловите сега загроци бишка... Го барам таванот, ама таван нема, туку на гредите се наредени кокошки и веќе спијат... Светлината од огнот открива постела на самата земја... На крајот од просторијата се натрупани некои познати нешта: вокви, синија, качиња, садови, стомне, гум.“

Мошне битна одлика на народното живеење во времето на авторовото детство е поделбата на големи и мали, на возрасни и деца особено во текот на ручекот, кога возрасните седнуваат околу софрата, а дечињата до неа, така што големите јадат од големата синија, а малите од малата, која најчесто прва се испразнува и тогаш детските очи застануваат на софата: „Понекогаш успеваме да ги макнеме сувите залаци во остатокот манца ако дотогаш не не истиснеа посилните раце. Оваа слика не се брише и не бледнее.“ Сиромаштијата, всушност, е верна придружничка на детството на авторот и тој на повеќе места во романот ни го свртува вниманието кон неа: „Во торбата има малце леб и малечко парче сирење. Обично така прават: леб доста а сирење, колку за прво-

то каснување.“ Токму како последица на сиромаштијата е појавата на вошките, од кои тешко може да се ослободи селското дете, потоа заболувањето од тифус, од краста и други болести, придружници на детската болест и на сиромаштијата. Во романот највпечатливи се страниците кои ја прикажуваат мајчинската загриженост за оздравување на заболеното дете од тифус.

Паралелно со прикажувањата на народните живеалишта, авторот го задржува вниманието на читателот и врз некои народни обичаи: „Најубаво е на бадник: во огништето се става голем кутук, што гори цела ноќ, осветлуваќи ја одајата, сидовите, таванот и лицата на домашните.“ „Чудно ми е што чичо Ташо се венчава дома, а не во црквата. Вујче така сакал. Сакал венчавањето да биде дома... Тука е вујче Сотир, неговите деца, мајка со мене, попот со некој човек од црквата и некои други што јас не ги знам... Прозорчината се отворени, ама пак како да не може да се дише во одајчето. Горат свеќи.“ „Се паметат оние слави и добри денови што се врзани со некоја случка... Велигден е еден од најнеобичните празници. Доживувањето на Велигден не може да се ограничи на одделна година. Еден Велигден за сите години. Прво е постот. Не ни даваат ништо друго освен леб и пиперки, леб и кромид, леб и маслинки, леб и циронки. Чист треба да излезеш пред Господ, инаку нема да те комка! -вели баба... Комката ќе те варди цела година! -дополнува... Дали ќе познае попот дека имам јадено калабаса? Подготовките почнуваат во четврток. Кога баба и мајка ги вапсуваат јајцата. Се собираме сите деца, и големи и малечки, и гледаме како еден куп јајца се варат во најголемото котле... Е, и тој куп црвени јајца, наредени во кошница, се носи во средната одаја каде кошницата се става врз сандакот на баба. И отука наваму се живее за ноќта меѓу сабота и недела... Сред ноќ удира камбаната. Сите селани почнуваат да излегуват од куќите и по сокаците одат во црквата. Отворени се двете врати: од вратата од исток влегуваат мажите и застануваат на своите места, постарите и старите на високите столчина по крајот, а на западната врата што е на запад, влегуваат жените и младите невестии и момите се качуваат горе од каде ќе пеат, а постарите жени и бабите застануваат зад мажите. Ние децата сне покрај мажките... Попот ни дава парче од поскура и лажиче вино и излегуваме надвор... А дедо Господ не ме кажа дека јадев калабаса!“ Потоа, авторот не пропушта да го спомене и големото детско задоволство: кршење на црвените велигденски јајца и детските фалби со кршачето, „кршачкото јајце“.

Еден мошне битен белег на народото живеење е облеката, на која Ташко Георгиевски се задржува со посебно внимание, давајќи ѝ минуциозни описи: „Првите гаќи со ногавици до колена ми ги обуваат во недела или празничен ден: бели, од домашно платно, сошиени од рацете на мајка ми. Кошулата исто бела, чиста, од исто платно како гаќите, ама долга, како фустанче. Ми ја навираат одозгора“; „Некако успеваат да ме „дотераат“ за на „сколија“... Ме променуваат во ново: нови шајачни пантоломи, нова кошула и нов суртук. Ни избркани ни скинати“.

Она на што најмногу се задржува Ташко Георгиевски во ова свое дело, тоа се мноштвото машки работи, кои мора да ги работи и непорастеното машко

дете. За да се воведи тоа во своите сериозни обврски, полека почнува да се вклучува или да го вклучува родителот, задолжувајќи го со најлесните активности. Овде тоа е пасење јагне, при што мошне успешно е прикажан односот на селското дете кон домашните животни, полн со љубов и нежност. Меѓутоа, таа љубов полека прераснува во сериозна обврска и грижа, особено кога детето станува козар, па е принудено заедно со возрасните да ги чува козите и да се соочува со сите тешкотии на козарскиот живот, поради што често е подложено на потсмев: „Се наспа ли големиот козар? ха, ха, ха! Вечер ќе видиме колку волкот ти однел!“

Задржувајќи се посебно на животот на козарите, Ташко Георгиевски со вистинско познавање ги опишува козарските колиби, како нивни важни живеалишта, зашто овците и козите бараат непрестана грижа и чување, како важен услов за нивно одгледување, од што е зависна и секојдневната живеачка во мегленско-мариовските предели.

Авторот мошне успешно оживувајќи ги спомените од детството, не пропушта да ги спомне и најомилените детски игри од родниот крај: петкамеша, куку, бишки, кленса, јавање коњ од црничова прачка, пукање со плускачи, пушки од чиничка.

Меѓутоа, детството на Ташко Георгиевски се случува во едно немирно, воено време и на едни простори, кои ги почувствувале сите премрежиња на тоа време, та не е ни малку изненадувачки што тоа детство не носи со себе никакви романтичарски наеви, туку е обременето со случаи и настани, кои на ова дело, иако пишувано за деца и младинци, му даваат многу сериозни и трајни белези, на кои и се задржуваме.

Всушност, најчести работи и на мегленското и на мариовското дете се: пасењето овци и кози и чување на добитокот, поради што, не случајно авторот му посветува најмногу внимание во овој роман, зашто таквите обврски на децата и се наметнуваат во сеќавањата на нашиот раскажувач.

Во желбата што повеќе да нè доближи до живеалиштата на нашите луѓе од мегленско-мариовските предели, тој овде говори и за придружните објекти кон куќите: „Плевните не се крај куќите, туку околу селото, во скрката. Нашата, како и куќата, е поделена на два дела, а под еден покрив. Исто е и на двата дела, цврсто соѕидана од камен и кал. Во долниот дел се влегува од вратата што е над гумното. Во тој дел се собира сламата. Над вратата е подидно и од едната и од другата страна, гумното за да биде рамно. Гумното не е поделено. Еден столкер е за двете куќи.“

Се чини дека Ташко Георгиевски овој роман го пишувал со надеж дека некои ќе го прочитаат градските деца, кои не ќе ги разберат некои поими, та се чувствуваат должни да ги дообјасни. Еве еден пример: „пладне е и козите во ова време пладнуваат. Обично во некој дол, или под дебели сенки на отворено. Пладнувањето се викаат таквите места“. Во оваа смисла е и подробното опишување на некои селски работи, кои на селското дете од тоа време му се далеку обични, во на ова од денешно време ќе му се далечни, како што е, на пример, вршидбата: „На денот на вршидбата целото семејство се собира на

гумното. Уште рано наутро се подготвува гумното за вршење. Прво убаво се изметува, а потоа се мачка со една смеса од вода, земја и лепешки... Коњот е гол, без самар, сиот светнат, ама видливо нервозен, туку тупоти со плочите. Плочите мора да му се нови. И првиот терач го зема камшикот и силно пука во воздухот. Коњот ја наведнува главата и почнува да разгазува, пробивајќи се низ класјето.“

Иако Ташко Георгиевски немал намера да се занимава со психологијата на селското дете, низ овој роман чести се местата со извонредни психолошки и психоаналитички проблесоци, кои ги збогатуваат уметничките достоинства и на оваа негова проза. Детето не само што е изложено на потсмев од постарите, туку и на постојани поуки: „Се лути што гуната е така пласната под црешата... друг пат да знаеш, никогаш да не ја оставаш на земја да не се напика некоја змија во неа!“

Иако тешките селски работи сериозно го оптоваруваат непорастеното дете, тоа се чувствува гордо што веќе го сметаат за способно: „Мајка издишува и го колне тато Ех бре стопану, се праќа олкаво дете со кози! Чувството на гордост што ме исполнува не остава место за ништо друго.“ Но, овој автор прави мошне впечатливи психолошки линии и за возрасните: „Ралото не го остава во браздата, го чисти, го ослободува од земјата, и внимателно, чиниш нешто живо, го завлекува во мегата, го легнува, кај него го става јаремот и го покрива со вреќи и трева. Јас знам дека тоа го прави не од страв некој да не го украде, туку што тој кон сè има таков однос“. Или: „Дедо со денови прикажува една приказна... тој не раскажува како што ги чул или прочитал, тој ги раскажува како сам да ги измислува.“

Ташко Георгиевски до тенкост ја познава психологијата на детето: „Во борење не можам да ги победам. Штом се обидуваме, веднаш сум под Пени или под Мици. После ми се бијат пеза. Ама тие немаат дедо и никогаш не биле по млеко со него, или на нива заедно да ораат, или со коњари ноќе да ги пасат коњите, нити цел ден да бидат козари. Ете, тоа не можат.“

В село мошне реско се разграничени машките од женските работи, кои децата уште од малечки ги заучуваат: „Ние сме деца, а тие моми. Момите не одат на кози, со волови, не пасат ништо, туку само одат по вода од чешмата, и ги гледаат мајките како месат леб и ги прават манците.“

Од машките работи, секако најмачна е онаа на козарите, кои се принудени и простум да спијат, и да јадат месо од умрена коза и постојано да се буквално одделени од семејството, чувајќи ги постојано овците од настрвените волци. А детето толку ги засакува домашните животни, што не може да пие матеница од тагарчаник, зашто е направен од јагнешка кожа: „Не сакам да го пијам животот на јагнето што е заробен во тагарчаникот“.

Народот прави и народни лекарства за лечење на крастата: „Се зема жива жар од огниот, се толчи веднаш тука кај огништето, а потоа натопена црна крпа во винска киселина се валка во толчената жар.“

Нашiot мал раскажувач можел лесно да ги сфати матните времиња во кои и самиот пропаѓа: „Велат и времето се збурави... Есен е, може да се збурави!“

си мислам“. Тоа е време кога детето не сфаќа зошто го зема татко му од грчкото „скопио“ и зошто никогаш повеќе не го пушта во него. Восното време тешко допира до свеста на детето: „Ние децата никако да ги разбереме работите освен што почнуваме да правиме пушки од стварите“; „Меѓутоа, едно утро нè разбудува шумот од вистински пушки. Околу нас само баби и дедовци, а ги нема татковците, мајките и сестрите.“

До врасеното дете доаѓаат првите сознанија: „Гирманците тука крија крија прават, вели, и андарти има! Едниште излези, другите влезе чинат во нашето село!“ И понатаму: „Ние децата одиме на сретсело. И прв пат гледаме војска: пре и шлепа на уличето.“

Детето е сосема збунето од присуството на толку војски во неговото село, та со чудење заклучува: „За андартите знам, снè ги, по нашата куќа поминуваат-заминуваат како да е двор. Ги викаат и партизани. И за Гирманците знам. Нели целото село пишеше и јадеше заедно со нив? Ама ти имало и некои други, многу поголеми и од сивата грчка војска, и од самите грчки цандари, и од самите Грци. Да ти се викаат Пуловци. Кај што поминуваале пепел останувало...“ Во сеќавањето на детето посебно се задржала борбата со Арапите. Но, во неговата свест најтрагично се доживува тоа што е принудено да го напушти родното огниште, та се исправа пред несовладливата снага на Кајмакчалан, барајќи спас од сериозната закана да го изгуби својот штотуку почнат животец. Детето сфаќа дека бегството е неминувано: „Се пушка дека доаѓале Гирманците и пепел оставале зад себе! Забележувам дека не бегаме само ние, туку целото село е навозгано по скрката нагоре. Поарно било да им се тргнеме од пат.“

Тоа е време кога детето од Мегленијата сфаќа дека има и „друга Македонија, онаа зад Кајмакчалан“, но нему сè уште не му е јасно „од кого се ослободуваме и кого треба да пречекуваме“. Сепак, до него доаѓа и ова сознание: „Оваа работа е наша работа, македонска! -се јуначи Геле. Нашите браќа од другата страна на Кајмакчалан се ослободени! Ке ни пукожат!“ Тоа дознава дека учителката Мирка Гипова е фатена од фашистите и дека е убиена од нив, од што вистински се селнува. Поради тоа и бегството преку Кајмакчалан го доживува како своевиден спас од злото. Во него доаѓа и сознанието: „Кога земјава била една, преку Кајмакчал оделе во Битола за вреќа сол“.

Затоа сèга оваа висока и несовладлива планина ја доживува како фатална граница меѓу неговото детство и она што подоцна ќе значи вистинско соочување со сите неволји кои доаѓаат како последица од напуштањето на родното огниште. Во завршната слика на романот Ташко Георгиевски запишува: „Зад нас останува огромната снага на Кајмакчалан. Израснува во нешто што стигнува до небото и никогаш повеќе за да не можеме да приземеме преку него... Кривулестиот пат нè откачува од снагата на планината и нè зафрчува кон непознати простори - кои просторите на егзодусот. И кога се оддалечуваме од Кајмакчалан не успевам сосема да го здогледам... Сног мој подоцнежн живот е само собирање сили за скок преку Кајмакчалан“.

За жал, тој скок снè и до денешни дни е невозможен, зашто за луѓето од Меглен, кои го напуштиле во времето на невремињата, сè уште е невозможно

враќањето во родните огништа. Но, Ташко Георгиевски пркосно, дури одмазднички кон оние што на бегалците им ја досудиле таа судбина, гласно извикува: „Нема таква висина и таква планина што не може да се прескокне или да се продупчи со нашето сеќавање и мисла.“

Стојка БОЈКОВСКА

ГОВОРОТ НА МАКЕДОНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО МЕГЛЕНСКО*

Областа Меглен¹⁾ се наоѓа во централниот дел на Егејска Македонија, обиколена со планините Кожуф, Кајмакчалан и Пајак, и од југ со комуникацијата Воден-Лерин.

Во етнички поглед²⁾ населението не е единствено. Околу десетина села се чисто македонски, во 18 села живее мешано македонско и грчко население, 12 се чисто грчки села и 3 се влашки села.

Мегленскиот говор досега не бил предмет на комплетно изучување. Тој е засегнуван маргинално при проучувањето на долновардарските говори во трудовите на Стојан Романски³⁾, Васил Думев⁴⁾, Милош Ивковиќ⁵⁾ и други. Непосредно од ова говорно подрачје има само два прилога: на Кирил Мирчев „Грчко-български речникъ и разговорникъ отъ 1876 г. изъ Јужна Македония“ (Годишник на Софиският Универзитет кн. XXXVIII, 10, 1942) и на Марија Д. Томчева „Ударението въ Воденско-мегленският говор“ (Македонска мисъл, Софија г. I, кн. 9-10, 1946.).

Во студијата на Мирчев се засегнува говорот на с. Лесково, врз материјалот на ракописниот речник-разговорник, а во прилогот на Томчева е даден сумарен преглед на акцентот во пошироката воденска област. Заради сето тоа се наложува потребата од поопстојно проучување на овој говор.

По својата територијална поставеност, мегленскиот говор му припаѓа на југозападниот дел од македонската јазична територија. Спаѓа во групата на говори од двата брега по долното течение на реката Вардар (гевгелискиот, дојранскиот, кукушкиот, воденскиот, сницевардарскиот и солунскиот).

Мегленскиот говор го карактеризираат две групи особености. Едниата група црти го поврзува со другите долновардарски говори, а другата група го одделува него од околните дијалекти.

Со останатите долновардарски говори го поврзуваат, пред сè, редукцијата на неакцентираниите вокали, замената на ж со ѓ, акцентскиот систем и некои

други фонетски и морфолошки особености. Вокалниот систем на мегленскиот говор се состои од 6 вокални фонем. Комплетно шесточлен вокален систем во мегленскиот говор се реализира само во акцентирана позиција, сп. : *ѓма*, *грѓда*, *мáјка*, *мáгла*, *гóра*, *крúша*. Квалитетни промени не траат само затворените вокали /*и*, *ѓ*, *у*/ кои еднакво се изговараат и во акцентиран и во неакцентиран слог.

Меѓутоа, отворените вокали /*е*, *а*, *о*/ и во мегленскиот говор, како и во другите јужни говори, во неакцентирана позиција подлежат на квалитетска редукција. Тие во ваква позиција најчесто се изговараат како затворени /*е*, *а*, *о*/ и тоа со разни степени на затвореност или пак преминуваат во соодветни затворени (тесни) корелати: *е*→*и* (*зилѓн*, *илѓн*), *а*→*ѓ* (*гóрѓта*, *фѓгѓла*), *о*→*у* (*сѓлту*, *чувѓк*).

Степенот на редукцијата е условен од повеќе фактори: од близината на вокалот до акцентираниот слог, од неговата морфолошка функција, од карактерот на соседниот консонант, од темпото на говорењето, понекогаш и од стилската оптовареност на односниот вокал. По правило, редукцијата е посилна во слог пред акцентираниот слог.

Во говорот на селата во северниот дел на областа, вокалите на крајот на зборот кадешто се јавуваат во служба на граматички морфем, не подлежат на полна редукција. Во говорот на југозападните села што граничат со воденскиот говор, оваа појава е неизразита, иако не е доследна. Така, редукцијата овдека условила образување на цела низа затворени алофони, а понекаде дошло и до неутрализација на неакцентираните /*е*, *а*, *о*/ и дивните затворени корелати /*и*, *ѓ*, *у*/.

Што се однесува до дистрибуцијата на вокалните фонем во збороформите, само фонемата /*ѓ*/ покажува извесни ограничувања – таа не може да се јави на крајот, а многу ретко и на апсолутниот почеток на зборот, исклучувајќи ги тука примерите кадешто тоа е добиено од редукција на /*а*/.

Во контакт со консонантите имаат исто така релативно слободна дистрибуција-можат да стојат зад и пред секој консонант. И овдека извесна тенденција за ограничување покажува фонемата /*ѓ*/ во контакт со сонантот /*р*/ во почетна позиција тежи да стои зад сонантот: *рѓж*, *рѓјѓа*, *рѓже*.

Втората карактеристична појава на неакцентираните вокали е слизијата. Таа настанува како резултат на редукцијата и тоа најчесто пред членските морфем, на пр. : *гудѓнта* (*гудѓната*), *бѓлту* (*бѓлуту*), *грѓдуфте* (*грѓдувите*).

Прегласувањето на вокалите од типот *чѓшѓд* (*чаша*) во нашиов говор е поретка појава, а непосредноста на вокалите се избегнува со вметнување на хијатски гласови, сп. : *мѓва*, *назѓва*, *пијѓја*.

Консонантскиот систем на мегленскиот говор се состои од 25 фонем од кои 6 се сонанти и 19 шумни согласки.

Во групата на сонантите отсутствува сонантот /*њ*/.

Фонемата /*л*/ се среќава во три свои варијанти: тврдо /*л'*/ во позиција пред вокалите од заден ред: *бѓла*, *лѓни*, *лѓшо*; [*л'*] пред вокалите од преден ред:

/лйце, лйце, лето; - и [з] на крајот на збороформите и пред консонант: вйтад, вод, бачуќ, аќка.

Сонантот /j/ покажува ограничување во употребата – не се јавува пред предните вокали, пред почетното е: еш, ела, ендру. Во групата со согласките /j/ покажува ограничување во позиција зад /л/: вол'а, ил'ада, зел'е, или во состав со суфиксот -је: здраве, синое.

Од друга страна, во мегленскиот говор обична е употребата на /j/ пред консонант во вакви случаи: жинѣјте (жнеене), пулијна (полиња); во група со /ќ-ѓ/: кѣјќа, вејѓа.

Од шумните консонанти позиционо се ограничени само звучните, запшто тие не можат да стојат на крајот од зборот: глѣш, грѣш, кјрк, леп, нош.

Согласките /ќ-ѓ/ во средина на зборот најчесто се придружени со сонантот /j/: врејќа, гјќа, мејѓу, рајѓа.

Забно-венечните пловиви /г-д/ во јужните мегленски села како и во воденскиот говор, не можат да стојат во група со /ч-ж/ како втор член, тука имаме изговор [шч-жд]: клѣпчи, кјлчиште, грѣчианиц, дуждувнина.

Африкатот /с/ е доста редок, а доколку се јавува најчесто стои во група со /в/: свйска, своне, свѣзда, или со некои сонанти: сѣнсер и сл.

Консонантски секвенци од два исти консонанти по правило се јавуваат на морфемска граница, а најчести такви секвенци се -тт-: вѣтта (вѣдта), вратта (вратта), -дд-: уддјмна, удадлу итн.

Од историски аспект внимание заслужуваат промените што ги претрпеле носовката ж и вокалните д и р.

Носовката ж овдека е заменета со /ѣ/ во коренската морфема: вѣже, гѣска, дѣш, скѣп.

Во неакентирана позиција ж>ѣ, кое по законот на редукцијата се скратува во /ѣ/: ѣбарч, попрѣк. Во 3. л. мн. на презентот ж>а (оди, ѣ со редукција): бранѣт, метѣт, нејќѣт, или во 3. л. мн. на имперфектот: дјржиѣ, носѣѣ.

За вокалот д во мегленскиот говор наоѓаме ѣл/ѣл : ѣдѣна, вѣдк, мѣдче (во селата Бахово, Г. Родово, Нисија, Струшино, Тресино, Црнешево) и ѣл/ѣл : ѣда, вѣдна, вѣдк (во говорот на селата Бизево, Волкојаново, Г. Пожарско, Зборцко, Луковец, Саракиново, С'ботско, Цакони).

За вокалот р во мегленскиот говор наоѓаме двофонемна вредност: ѣр или рј. Превладува замената со ѣр: вѣрба, вѣрф, гѣрс, гѣрло, додека примерите со рј се поограничени: рјш, рјжин, рјѓа, зашто фонемата /ѣ/ покажува тенденција на ограниченост, најчесто не може да стои на почетокот на зборот.

Фонемата /j/ се задржала и во денешниот систем, но како што споменавме, нејзината дистрибуција е ограничена не се јавува пред вокалите од преден ред на почетокот на зборовите: ѣж, ела.

Ново /j/ во нашиов говор се добило на повеќе начина: а) хијатско и по морфолошки пат во 3. л. мн. на аористот и имперфектот: бигјѣ, викајѣ, -варшија, викаја. б) место епентетското /л/ во примерите како сѣбја; потоа: дрејна; играјне (со декомпозиција на и'), г) со антиципација на групите /јќ-јѓ/: врејќа, кѣјќа, - гјѓа, мејѓа, д) во ред случаи се добило и од вокалот /л/ во позиција

зад друг вокал: мојте, твојте; муј, снај, ф) во глаголенскиот прилог е добиено од е : викајќим, нмајќим, и во повеќе случаи е добиено од согласката /x/ пред друга согласка: дџие, вјајие, чејли.

Од шумните консонанти на историски план заслужуваат повеќе внимание согласките /k, f/ кои се јавуваат на местото на прасловенските /^ht/ и *^hʃ/ и место групите тј и дтј: виќе, врејќа, куќа/кџќа, преѓа, приѓеска, црејќе, свејќа, мејќа. Фонемата /k/ се среќава и место /k/ на крајот на зборот во некои случаи: дрџќ, нџќ, спидџќ.

Во редот на шумните консонанти најмногу траги во дијалектвата диференцијација на мегленскиот говор оставила фонемата /x/. Таа во овој говор се јавува како централен проблем во областа на дијалектниот консонантизам не само поради нејзиниот статус во фонолошкиот систем, туку и поради големиот број последици предизвикани од нејзиното губење.

Во мегленскиот говор таа претрпела ред трансформации. Во јужниот дел на областа сеуште стои во системот на задноспичените консонанти, во со ограничување во дистрибуцијата – се јавува само на крајот на зборформите и ретко пред консонант. Во говорот на с. Тупни (во северниот дел на областа) /x/ во процесот на својата дефонологизација во финална позиција се наоѓа во фаза на преминување од неслоговно /y/ до билабијално /w/: страу, беџме.

Во другите делови на мегленската област неговиот развој бил условен од семантичката функција. Во морфемите за аорист и имперфект /x/ преминува во /j/: беј, бејме, и во /k/: бек, бекме.

Различни резултати во мегленскиот говор наоѓаме и за прасловенските *t и *d: k-f (врџќ, ќерка-меѓу, меѓа и мејќа, рајќа), шт-жд: пащќерка, прежда, чџжда, чџжду (во северниот дел на областа) или шч-жд: шапчќерка, прежда (во појужниот дел) или само ш-ж: гапшник, нимапшница, гуспужница.

Честа појава во овој говор е и метатезата која главно се јавува во повеќесложните членувани именски образувања: жејнте, мајшту, сиа'ајнту.

Во овој говор како честа појава се забележува и губењето на консонантите, од која појава најчесто се засегнати: консонантот /x/ : дџуви, гриџа, стра, -бење, бете, викање, викање (во позиција пред консонант).

Во повеќе случаи доаѓа до губење и на /d/: дајм, вогта, брајта/брајта итн.

Акцентот во мегленскиот говор покажува некои посебности во однос на другите долинордарски говори. Во врска со акцентското место во одделни лексеми мегленскиот говор не е единствен. На овој терен среќаваме два акцентски типа: а) слободен и морфолошки утврден (парадигматски, неподвижен) кој доминира и во воденско-пазарскиот дијалект и б) ограничено слободен и подвижен – како што е тиквешко-костурскиот тип, кој има тенденција да се задржи на пенултима.

Првиот акцентски тип е карактеристичен за говорот на селата расположени во северозападниот дел на областа Меглен. Овдека акцентот е слободен – може да стои на секој слог, со исклучок на последниот отворен слог, на пр. : думајин, Кустаѓин, привој, миен, пијан; парокситопичен: гриџа,

пиштѣра; пропарокситоничен: гла̀мница, Прѹштавиц, вѣтирче, вѹсукче; на четвртиот слог: ба̀бичкѣта, Пѐтривица.

Втората карактеристика на акцентот во споменатава група села е неговата парадигматичност: гу̀видѣр-гу̀видѣрут-гу̀видѣрте-гу̀видѣро; грѣ̀шна-грѣ̀шну-грѣ̀шни-грѣ̀шниут-грѣ̀шните; кра̀диј-кра̀дине-кра̀дијме-кра̀дијте-кра̀дија.

Во групата на повеќесложните деривациони именски образувања се изделуваат две групи во однос на акцентското место: а) именки со акцент на коренската морфема, на пр. вѹсук- вѹсукут- вѹсуци, вѝтал- вѝталут- вѝтли, бро̀жник- бро̀жникут- бро̀жници, гла̀мник- гла̀мникут- гла̀мница, и б) именки со акцент на суфиксалната морфема: ба̀јнар- ба̀јнарут- ба̀јнари- ба̀јнарте, ва̀дѣрник- ва̀дѣрникут- ва̀дѣрници- ва̀дѣрниците, ба̀јач- ба̀јачут- ба̀јаче-ба̀јачту, блѝзнак- блѝзнакут- блѝзнаци- блѝзнаците, мисирѹк- мисирѹци- мисирѹкут- мисирѹците итн.

Кај сложените именки акцентот е главно на втората компонента: младужѣ̀виц, думазѣ̀т.

Во селата Г. Пожарско, Волкојанево, Нисија и Луковец имаме непшто поинакво акцентирање. Тука се карактеристични два акцентски модела: а) парадигматски, како и во првата група села и б) подвижен акцент од костурско-тиквешки тип.

Во оваа група села парадигматскиот модел се задржал во следниве зборообразувачки типови: именки од женски род, придавки, заменки, формите за презент, имперфект и аорист (со исклучок на говорот на с. Г. Пожарско), глаголската л-форма и глаголската придавка.

Примерите со парадигматскиот акцент во споменатава група зборови нема да ги повторуваме зашто тие се исти како и во првата група села.

Вториот акцентски модел, подвижен акцент, го наоѓаме главно во периферните мегленски села /Г. Пожарско, Волкојанево, Луковец, делумно и Саракиново/. Подвижноста на акцентот доаѓа до израз во множинските форми кај еднословните именки од м. р. како и кај некои други именки, императивните форми кај глаголот, а примери со подвижен акцент се забележани и кај глаголската л-форма во говорот на с. Г. Пожарско, кадешто подвижен акцент имаат и формите за аористот, на пр.: брѣк- брѣгут- бригѹви- бригѹвте, да̀р- да̀рут- да̀рѹви- да̀рѹвте, за̀лак- за̀лакут- за̀лаци- за̀лаците, облак- облакут- убла̀ци- убла̀ците, во империјативните форми: брѹј- брѹјте, вики(j)- викајте.

Парадигматичноста на акцентот е нарушена и во аористните форми во говорот на с. Г. Пожарско: до̀јдо- до̀јди- до̀јди- ду̀јдоме- ду̀јдо̀те- ду̀јдо̀ја.

Во говорот на ова село подвижен акцент има и глаголската л-форма: ви́кад- ви́кала- ви́калу- ви́ка̀ле.

Во областа на морфологијата, разгледувајќи ги граматичките единици, поголемо внимание заслужуваат именските зборови, поточно образувањето на множината кај именките, категоријата род кај именките што завршуваат на консонант, образувањето на определената форма за м. род кај придавките, заменските облици и сл.

Кај именките од м. род од дијалектен аспект интерес претставува множинската наставка -е: обарче, пујасе, забје, која превладува во селата Црнешево и Саракиново. Наставката -ови се среќава и во разновидноста -овс. Првата (-ови) се употребува во говорот на селата Г. Родово, Г. Пожарско, Луковец, Сботско, Тресино, а втората (-ове) во селата Саракиново, Струпино, Цакони, Црнешево. Во селата Саракиново и Црнешево е забележана паралелна употреба и на двете наставки (-ови/ -ове).

Кај морфемите за определеност отсутствуваат -ов и -он, а определеноста од овој вид се изразува преку демонстративните заменки: во младџинџут тука, то чувек там.

Една од особеностите на овој говор е и издначувањето на општата со номинативната форма кај сите видови именки - Гу видек Стујан, Му ричек на- Стујан, А- видек Стојна, Му- ричек на- Стојна.

Кај придавките заслужува да се истакне неутрализацијата меѓу машкиот и средниот род, на пр.: мајдру чувек, идну лие.

Кај личните заменки покрај паралелната употреба на формите јас/јабе-ка/јазика, ти/гизика, нас/наска, вас/васка, прави впечаток употребата на кратката дативна форма му за сите три рода: му ричек на мајкут, му даљо на- жента, му дајдек на дејту.

Во групата на лично-предметните заменки дошло до неутрализација на одречните форми *никуј-никуја-никуј* со неопределените форми *никуј-никуја-никуј* (некој), на пр.: *никуј не гу знае то, ималу нинуј време кустен.*

Во областа на глаголот дијалектен спецификум во мегленскиот говор претставуваат формите за минатите определени времиња, императивот и глаголкиот прилог, а губењето на фонемата /x/ и редукцијата на неакцентираниите вокали, заедно со местото на акцентот, се главните чинители кои придонеле за сите промени извршени во фонемскиот лик на глаголкиите морфем.

Во мегленскиот говор како и во другите долновардарски говори се генерализирала наставката -м во 1. лице еднина на презентот: *викам, бдам, пдам.*

Императивни наставки се: за 2. л. едн. -ј и -и, а за 2. л. мн. -ајте и -ејте. Наставката -ј се додава на глаголите на кои општиот дел им завршува на вокал: *леј, шјј, скриј*, а -и се додава кај глаголите чиј општ дел завршува на консонант: *кажи, печи.*

За 2. л. мн. наставките се: -ајте, кај глаголите од а-група: *купувајте, слушајте*, и -ејте, кај глаголите од и/е-група: *кажејте, пичејте.*

Чести се и негираните форми за императив кои овдека гласат: *ним седи, ним вика(ј), ним сидејте, ним викајте.*

Глаголкиот прилог се образува со повеќе наставки, за разлика од некои други долновардарски говори. Наставки за глаголкиот прилог овдека се: -јким; *сичејким са-удриќ*, -ник; *тарчиник дудек*, -ничкум; *виканичкум, тарчиничкум*, -пчимаша; *викашчимаша са-заградик*, -еке; *удеке, мислеке.*

Од сложените глаголки форми карактеристични за нашиов говор се оние од типот: *бил сам имал, бил сме имале и бих сам имал.*

Од формите со има/нема овдека се употребуваат оние од типот: *имаам* *вика́но*, *имах* (к, ј.) *вика́но*, *сам има́д* *вика́но*, *бише сам има́д* *вика́но*, *ки има́м* *вика́но*, *ки (да) имах* *вика́но*, *ки сам има́д* *вика́но*. [*би сам има́д* *вика́но*].

Сите приведените особености во помала или поголема мера се одразени и во другите долновардарски говори.

Меѓутоа, мегленското говорно подрачје, наоѓајќи се на пограничјето со западното наречје, претставува зона каде што се вкретуваат и разграничуваат редица појави диференцијални меѓу источните и западните дијалекти. До овој говор допираат, или во него доминираат западномакедонските особености: множинската наставка -ови (бреѓуви, дулџи), кратката заменска форма и наместо ги (и-виде л'ујту), местото на кратките заменски форми пред глаголот (ма-виде, му-риче), испуштањето на помошниот глагол во 3. л. едн. и мн. (то јадед, тие јаделе), употребата на сложените глаголски форми од типот 'имаам дојдено' (имаам рабутува́но), 'сум дојден' (сам дујдена), како и доследната употреба на двојниот објект (а-виде жента-му, му-даде на-мајка-му).

На поширок план мегленскиот говор, заедно со другите долновардарски говори, спаѓа во источната дијалектна група.

Со источното наречје него го поврзуваат: редукцијата на неакцентираниште вокали (плџина, зилџен, вџук), појавата на протетичкото в (ваглин, вајже), генерализирање на номинативната форма кај сопствените именки (Ма́рко, на-Ма́рко, су-Ма́рко), отсуството на членските форми на ѓ и и, аналитичкиот начин на изразување на дативот кај заменките (на-мене, на-нас, му-риче на-нак), формата са за 3. л. мн. од помошниот глагол 'сум', употребата на предлогот у наместо во (влизе у-кујката, дујде у-нас) и други.

Како посебност на ова дијалектно подрачје се јавуваат: 1) мешаниот акцентски систем во северниот дел на областа; 2) замената на /x/ со /ʃ/ или со /k/ во морфемите за минатите определени времиња; 3) отсуството на избројаната множина кај именките од машки род (две вулџи); 4) паралелната употреба на множинските наставки -ијна и -нишча кај именките од среден род на -е, (шилџина, вилџишча); 5) колебањето во родот кај придавките (лош чувџек, идно маш, идно дете); 6) паралелната употреба на личните заменки за 3. л. он и то(а), она-та(а); 7) генерализирањето на обликот му за сите три рода (му-даде на-жента, му-даде на-мајкут, му-риче на-дејту); 8) употребата на глаголските образувања на -тје, или -те од типот *касијте*, *жиајте*, *-жијте* кои се јавуваат паралелно со образувањата на -јше: *викајше*; 9) во овој говор глаголскиот прилог се образува со неколку морфемии: *-штем/шчем*, *-ничинца*, *-ник*, покрај *-еки*, *-еке*, *-ејким*, *-ејкин*. Некои од нив во другите дијалекти не се познати, на пр. *-ник*, *-ејкин* (*та́рчишник*, *удџќин*).

Што се однесува до односите во рамките на самиот мегленски говор, треба да се истакне дека означенава територија не претставува апсолутно единство во секој поглед. Разните надворешни влијанија што не дејствувале подеднакво и рамномерно на целава наша област, придонесле да се јават мали нијансирања меѓу поодделни села во самата област. Ќе споменеме само некои од нив, на пр. : степенот на редукцијата не е еднаков во сите села, во појужните

села таа е понизградата додека, што се оди понасевер таа како да е послаба. И процесите сврзани со фонемата /x/ ги диференцира мегленските села меѓу себе: таа се чува во јужниот дел на областа, додека во говорот на некои села (Тушин, Г. Родево) краесложното /x/ преминува од неслоговно /y/ до бијабилно /ы/, а во северниот дел тоа е заменето со /j/, односно /к/ во западниот дел на областа. Во говорот на Г. Пожарско, во морфемите за аорист и имперфект во единските форми тоа се загубило без трага. Вокалното л исто така ги диференцира мегленските села: ол/од се среќава во селата Бахово, Г. Родево, Нисија, Струпино, Тресино, Цришево, додека ѓл/ѓд го наоѓаме во селата Бизево, Волкојанево, Г. Пожарско, Зборско, Луковец, Саракшиново, Сботско и Цакони, фонемата /л/ во јужните периферни села гранични со воденскиот говор напивно затврднало (ниделѓ, Г. Род), а некаде (Тресино) дури и пред вокалите од преден ред е леско палатализирано (л'ишѓј, ил'ѓн). Северните мегленски села се карактеризираат со употребата на групите шт и жд, а јужните со шч и жѓ, а во однос на акцентот имаме група села со слободен и парадигматски акцент и наспроти нив села со слободен, парадигматски и слободен акцент и други особености.

НЕКОИ ПСИХОЛОГВИСТИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГОВОРОТ ВО МАРИОВО

Еден писател на современи бајки во Мексико рече дека Мексико од разни „ловреди“, економски е многу слаба земја, особено во споредба со северниот сосед САД, но по својата култура и традиција е многу побогат од другите земји. Минијатурно тоа може да се каже за Мариово.

Познатиот хуморист и музичар на поранешните Југословенски простори Илија Поповски, во една пригода, зборувајќи за животниот пат на Стале Попов рече дека ќе зборува на мариовски говор зашто го смета за најчист македонски јазик. Веројатно има голема вистина во тоа, со оглед на донеодамнешната изолираност и автохтоност на населението во Мариово. Повод за ова излагање не е тоа ами две други околности. Прво, заради оригиналност, што е позитивно за уметничките дела и изведби, посебно преку електронските медиуми, се користи Мариовски дијалект, кој воопшто не е тоа ако не се земат предвид некои случајно погодени зборови. Втор, за не мал број поими се користат туѓи термини или зборови кои не се најадекватни и достапни за разбирање. Во мариовскиот говор како и во другите наречја има зборови кои поточно и поспецифично ги изразуваат одредени поими.

Порачје.- Излагањето се однесува на говорот во Мариово но подробните елементи се однесуваат на говорот во Витолиште.

Наречја во Македонија.- Врз основа на изговорот на некои гласови и акцентот, Круме Кевески наведува две главни наречја: источно и западно, чија граница е реката Вардар. Освен овие две главни, тој ги наведува и следните јазични територии, и јазични групи: костурско-леринската, тиквешко-мариовската и северната. Како глобална поделба прифатливо е да се зборува за тиквешко-мариовски дијалект но акцентот а посебно за селата од Мариово кои физичко - географски гравитираат кон тиквешкијата, но мариовскиот дијалект има свои специфичности како гласовни, акцентски, морфолошки така и лексички (фразеолошки). Тоа се однесува за Витолиште и најблиските села: Жиово, Врско, Полчиште и Бешвиште, а колку се оди кон Прилеп, Битола и

Кавадарци, како што спомнавме, има одредени разлики под влијание на соседните наречја: прилепско, битолско, кавадаречко, па и грчко влијание, во селата кон грчката граница.

Фонетски карактеристики. - Најзначајно отстапување од литературниот македонски јазик т.е. од централното говорно подрачје е испуштањето на старото словенско вокално „л“, наместо негова замена со групата „ол“. Така, наместо жолт, долг, волк, имаме ж'т, д'т, в'лк како што е во тиквешкото наречје, а во некои села во Мариово, а најверојатно и во други места си останало вокалното „л“: ж'лт, д'лг, в'лк. Другите темни гласови од старословенскиот говор се изговараат како во литературниот јазик. Така, не е р'ка ни рока нигу рука туку рака. Не е с'н, туку сон; не е д'н, туку ден. За согласките карактеристично е што на многу места наместо групата -шт се употребува -шч како што користел К. П. Мисирков: нишчо, Витолишча, П'чишча, Ѓуришча, Моклишча и други. За согласките карактеристично е тоа што најчесто наместо „ф“ се користи „в“: вурна, вурка, кафе итн. Една од значајните разлики помеѓу тиквешкиот и мариовскиот говор е во тоа што во тиквешкиот говор се испуштаат самогласки ви ненагласените слогови на зборовите се пократки и подинамчни, поексплозивни, така што говорот во целина е побрз и пооштар.

Акцент. - Она по што најмногу се разликува мариовскиот од литературниот говор, односно македонскиот правоговор е акцентот. Во македонскиот правоговор акцентот е определен и неподвижен така што на трисложните и повеќесложните зборови секогаш е на третиот слог од крајот на зборот, па во таа смисла кај кратките зборови се прави акцентска целост. Акцентот на мариовскиот говор, по правило, иста така не е слободен, ами е определен, но тој паѓа на вториот слог од крајот на зборот и е подвижен при промена (морфолошка) на зборовите. Пример: водѐница, воденицата (во македонскиот правоговор) а во мариовскиот говор имаме: воденица и воденицата. Кога е членувана именката акцентот го менува местото и доаѓа третиот слог од крајот на зборот како во правоговорот, а не воденицата. За овој збор карактеристично е тоа што тој може да е акцентиран и на третиот слог од крајот на зборот и кога не е членуван како во правоговорот но во тој случај има друго значење. Водѐница значи на воденица. Пример: Кај тргна? - Водѐница (Значи на воденица). Подвижноста на акцентот има кај глаголите кога добиваат наставки за множина, а остануваат на вториот слог само во минатите времиња кои се разликуваат од сегашното, само по акцентот, зашто е испуштено „в“ кое е во наставките во правоговорот. Пример: шѐтам, шѐтаме - сегашно време, а шѐта, шѐтаме во минато определено несвршено време. Во единина промената е со наставката -ам во сегашно време 1 лице единина која во минато време се губи и останува само основата, а во множина 1 лице нема никаква морфолошка промена туку само акцентска. Може да се заклучи дека морфемите и акцентот во мариовскиот говор се дополнуваат во искажување на граматичкото време. Пример: чѐтам, чѐташ, чѐта, чѐтаме, чѐтате, но чѐтаат. (Сегашно време). Чѐта, чѐташе, чѐташе: чѐтаме, чѐтате, чѐтаа (во минато време). Како што се гледа во минато време каде што акцентот е на исто место како и во сегашно време,

се губи наставка, -ам (м) во 1 лице единина и т во трето лице множина. Акцентот го менува и видот на зборот именка и глагол како што е случај во англискиот јазик каде акцентот е слободен. Пример: работа (именка), работа (глагол во 1 лице единина сегашно време). Во некои топоними акцентот е на третиот слог од крајот на зборот посебно на оние со наставка -ишча: Ѓуришча, Моќлишча, но и Стáрашина, Градџишча и др. Веројатно и тука се работи за подвижност со добивање наставки на основите на зборовите.

Морфологија.- Веќе спомнавме дека и во мариовскиот говор има тенденција за испуштање одредени морфемски дополнувајќи го граматичкото одредување со акцентот, но има испуштање на морфемски или делови од зборови за побрзо зборување како постои и целата форма. Пример: Ка те викаат? наместо Како те викаат?; Как не? наместо Како да не? и др. Најзабележително е изоставувањето на групата „ол“ во средината на многу зборови: к'к за колк, вк за волк и др. Кај именките скоро редовно се користи вокативот за разлика од други места каде се користи номинативот. Пример: Стоане, Маро итн. При употреба на глаголите редовно се испушта согласката „в“ од морфемите -вме, вте, како и наставката -ам од групата „е“ и „а“ во 1 лице единина сегашно време. Кратките заменски форми исто така се со испуштени гласови. Пример: ги=и, ја=а. Ретко се употребува „им“ за множина, наместо тоа се употребува кратката форма за машки род „му“.

Членувањето на именките и придавките се врши со определен член само во една форма: -от, -та, -то, -те, а другите форми кои означуваат однос по место: -ов, -ва, -во, -ве, -ов, -на, -но, -не скоро да не се употребуваат. За одредување на локацијата на дотичниот предмет или лице се користат показните заменки вој, ваа, воа, пој, наа, воа, вија, нија.

Од лексиката и фразеологијата.- Академик Блаже Конески го „откри“ изразот „добра мисла“ кој во мариовскиот говор се користи за искажување одредена povolna состојба на некое семејство или лице со зборовите: „сега му е добромисла“. Зборот анксиозност кој означува невротична состојба на неодреден страв и загриженост во мариовскиот говор се изразува со изразот „душата ми е во стреж“. Зборот „дробак“ (изведена именка) кој означува ситна шума (ниски дрвенести растенија), ретко се употребува. Денес снегот како недовољно, од патништата и приодите се чисти со механизација, но не значи да се заборава зборот „прт“ кој значи разгазен снег за митување на стока и пешаци, поготово кога е скоро наврнат и е голем. Има „стапичав“ снег кога е одозгора подмрзнат и „креши“ по него да се оди. Кога врне снег тој може да биде во големи пласти (снегулки), ситен (ирашника), сриест (шушлак) или влажен (лепашица). Кога е сињак (инверзија на студен воздух) има „укит“ на дрвјата, а не „лше“. Има изрази кои се употребуваат и на други места, но овде ќе ги наведеме како механизми на одбрана: „од шкртиштото не се бега“; „дели и него првите ќе го јадат“... Овие изрази се користат за оправдување на неуспехот, пониската вредност, што во одредена мера дава чувство на самозадоволство, па веројатно затоа покрај другото се ретки суицидите во Мариово, но може да се земе како објаснување за стагнацијата, инертноста и непроменливоста на животот на

Маршовците што покрај другото е изнесено во делата на Стале Попов. За познатото „тепано“ маршовско сирење зборуваат другите а Маршовците тоа го викаат старо сирење а понекогаш биено. Дваата термина не се случајни. Старото сирење се прави кога овците имаат повеќе млеко пролет и рано лето а сееиското покасно. Биено се вика поради тоа што во технологијата на правењето има фаза на биене. Зборо „тепан“ се користи за лица, буквално и во преносна смисла. Кога се вели дека некој е тепаан, во преносна смисла тој има искуство за дадена ситуација.

Кога се сака да се каже на побивен начин дека нешто не е заптитено се користи изразот „од суор сенка“. Интересна е употребата на изразот „умот го лаже-газот му се радува“. Очигледно се работи за сексуални фантазми кои се користат кога некој мисли да прави нешто кое од гледна точка на лицето што го кажува тој израз е неосстварливо.

Псовките и клетвите.- Во маршовскиот говор често се употребуваат псовки кои редовно означуваат зметнати зборови без првобитното значење (баго, бамуа, со изоставено е). Меѓутоа псовки се употребуваат и во права форма за изразување на агресија према отсутни лица а поретко но поопшто во кавга. Најчест објект за лица е мајката а поретко сестрата и жената, а за стока стопанката. Зборувајќи со психоаналитичката терминологија не се употребуваат псовки од оралната фаза каков што е случај со српскиот говор. Најчесто се употребуваат термини од аналната фаза и се сметаат за благи псовки а поретко но поагресивно од гениталната фаза. Агресијата преку псовката се изразува и низ садистички термини.

Додека псовките се привилегија на мажите, што е природно, клетвите се привилегија на жените, со исклучок на некои „добри“ мажи. Клетвите можат да бидат различни по изразувањето на јачината на агресијата. Така во најагресивните клетви и бог се вика на помош за клетвата да го „стигне“ лицето на кое му е уштена. Во друг случај како да е доволна самата клетва, во трет случај клетвата се изрекува со зборови во нитивно лицецо што ја изрекува не би сакало тоа да се оствари. Во последниот случај после изрекување на клетвата се додаваат зборовите „кога сакам да му речам“. За најблиските а посебно за децата клетвата се изрекува во негативна форма. Пример: „м’ња да не го м’сне“.

Кинетичкиот (гестикулациониот) говор.- Гласовниот говор често е придружен со гестакулации а овие последни понекогач се користат и самостојно како и во другите наречја. Она што е карактеристично во маршовскиот говор е афирмацијата и негацијата. Така афирмацијата се изведува со хоризонтално вртење на главата и изговарање темни самогласки, а негацијата со вертикално движење на главата и темни самогласки, што е спротивно од другите наречја и јазици.

ЕТНОКУЛТУРНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМИТЕ ВО ПРИЛЕП И МАРИОВО

Ромите се значаен етнички елемент во Република Македонија. Тие во голема мерка ја сочувале својата богата културна традиција, јазикот и обичаи што се разликуваат со низа специфични карактеристики. Како што е познато во Ромолошката наука усвоено е мислењето дека Ромите по потекло се од Индија и тоа од нејзините северзападни покраини.¹⁾ Кога ја напуштиле својата стара татковина Индија и дошле на Балканот, Ромите со себе ги донеле своите веќе делумно изменети преданија, обичаи, легенди и верувања. Меѓутоа, со нивното постојано населување во новата животна средина, како големи адаптери, за да не бидат идеолошки и политички отфрлени тие ги прифаќале религиите и календарските обичаи на оние народи со кои доаѓале во контакт при нивното населување.

Поради своите навики, начинот на живеење и односот према општеството Ромите од секогаш представувале интерес за етнолошките, фолклористичките, лингвистичките и социолошките истражувања. Најмногу за нив пишувале Тихомир Ѓорѓевиќ²⁾, Раде Ухлик³⁾, Рајко Ѓуриќ⁴⁾, Александар Стојановски⁵⁾, Трајко Петровски⁶⁾ и други. Според тврдењето на повеќе научници-ромолози десеттото столетие е земено како вистинка историска пресвртница за натамошната судбина на Ромите воопшто, затоа што имено тогаш почна нивното помасовно иселување од Индија во разни правци, но главно кон запад. Заземањето на Цариград од страна на Османлиските Турци, претставуваше нов поттик за нивното натамошно населување на Балканскиот Полуостров, покрај другото и заради тоа што Османлиите не ги оставаа да живеат во самите градови, па и оние Роми кои веќе го прифатија исламот за сопствена религија. Инаку, засега не е наполно јасно како се појавиле на Полуостровот. Но, едно е без сомнение, како што е веќе погоре истакнато, нивното најмасовно навлегување низ него стана во времето на османлиското владеење, поточно речено кон крајот на 13 век и почетокот на 14 век, често и во вид на присилна колонизација во некои предели на новоосвоените и покорени земји.

Југоисточна Европа по Индија е втора прародина на Ромите, каде нивниот број беше секогаш поголем отколку во кој и да е друг дел од светот.

Мошне скромните резултати од досегашните истражувања за историското минато на Ромите во Македонија, што е и нивна повеќевековна родина, уште не се во функционална состојба да одговорат на едноставното но не и лесното прашање: имено точно кога се населиле во Македонија иако се знае дека тие биле присутни на Балканскиот Полуостров и пред османлиското освојување.

Ромите ги имало скоро во сите градови и поголеми села во Македонија, па според тоа и во Прилеп и Мариово. Тие почнаа најверојатно да се населуваат во Прилеп и Мариово уште во времето на жестоките судири меѓу словенските и византијските владетели, следејќи ги своите многучлени семејства во нивните војски, за да им вршат и поголеми (ковачки) и помали услуги, а и заради својот инстинкт на вечни скитници и гоненици. А и да не беа тие судири и воевременски раздвижувања нив ги привлекуваа непознатите земји и народи на север.

Поголеми податоци за Ромите во Македонија дознаваме од пописот извршен од турската власт во Македонија и Балканот кое датира од 1523 г.⁷⁹ Според тој попис на Балканот имало 66000 Роми од кои 47000 биле христијани. Уште од тоа време, а најверојатно и од пред османлискиот период е забележлива појавата меѓу ромското население соочување со чисто словенски имиња на сите простори каде што живеело словенското население, а посебно во Македонија.

Од пописот од 1523 г. се дознава дека Ромите се запишани во џемаати на чие чело се наоѓа старешина, чие име џемаатите го носат. Интересно е да се истакне дека и за време на Турската ишчерија во Македонија Ромите биле познати како добри занаетчи-ковачи, одгледувачи на коњи, музиканти, слуги и сл. Нивниот живот во Македонија за време на турското ropство беше многу тежок, и ја имаат скоро истата судбина како и македонскиот народ во тоа време.

Од истиот турски попис кој датира од 1523 година во Казат Пирлеле т.е. Прилеп се регистрирани следниџе џемаати:

- Џемаат на Дабе син на Васил: христијански семејства 36;
- Џемаат на Климе син на Чекрија: христијански семејства 15, вдовици 2;
- Џемаат на Тодор син на Дука: христијански семејства 34, вдовици 1;
- Џемаат на Миле: христијански семејства 11, вдовици 1;
- Џемаат на Јован син на Бојко: христијански семејства 20; и
- Џемаат на Тазиле: христијански семејства 20.⁸⁰

Муслиманските Роми се соочувале со муслимански имиња, и често пати биле третирали во тоа како муслимани.

Коц крајот на 19 век според статистичките податоци на Васил Кичов⁸¹, бројот на Ромите во Прилепската каза е следен:

- Прилеп 960, Царевик 10, Црчиште 80, Моино 12, Ропотово 10,
- Сливје 14, Долгаец 10, Врбоец 60, Горно Житоше 75, Маково 6, Крушеица 16, Вранче 10, Мусинци 10, Канатларци 20, Ерековци 8, Секирци 12, Саждово 24, Лажани 20, Клепач 8, Варош 12, Десово 75, Цршчани 16.

Според истата статистика на В.Кичов од крајот на 19 век дознаваме дека и Мариовската нахија (Мариово) имало ромско население и тоа во: с.Витолиште 25 Роми, Жива 10, Грдешница 10, Сторовина 20, Будимирци 8, Полчица 16, Бешишта 12 и во селото Дуние 24 Роми.²⁰⁹

Во прилепските села како и во марновските села ромското население воглавно се занимавало со ковачки занает, а нивниот број бил помал, односно во селата се забележувале по две до три ромски семејства.

Според пописот од 1981 година²¹⁰ како Роми во Прилеп се декларирале 2508 дуни. Според пописот од 1994 година во Прилеп живеела 3735 Роми што е и реална бројка. Денес Ромите во Прилеп се доцирани главно во три ромски маала и тоа во: Дебој (околу 200 куќи), во Сред село (околу 500 куќи), во Умренско маало (околу 100 куќи) и Цади Бунар (околу 250 куќи). Според својата религија Ромите во Прилеп во мнозинство припаѓаат на исламот, а додека помал број од нив припаѓаат на христијанската вероисповест. Тие Роми се т.н. Гади-кане рома (Христијански Роми), кои се доселени во поново време од Србија, нивниот број е околу 150 дуни. Турците Османлиа кои владеела со Македонија повеќе од 5 века, употребувала неколку имиња за Ромите во Прилеп и Мариово (а и во цела Македонија која што била во тоа време под Османлиското Царство). Имено, Турците ги нарекувала Ромите најчесто: Чингене, според толкувањето на Кичов, заради тоа што мислеле дека се тие дојдени од далечна Кина. Покрај тоа име го ползувале и името К'пти, но не само за Ромите христијани-Ѓупци. Прилепските Македонци ги нарекуваа своите ромски сограѓани главно Ѓупци (Ѓупци- пак кратенка од Ѓипсе), а поретко и со некои други имиња, какви што се Цигани, Чергари, Ковачи и др.

Во последните години доста брзо се прифаќа и името Ром. Според етимологијата Ром значи на ромски јазик човек, маж, Ромши значи жена. Ромологот Паспати смета дека името Ром потекнува од името на Индискиот бог Рама, инкарнација на Вишна. Ромите во секојдневниот живот во Прилеп комуницираат меѓу себе на ромски јазик, а со Македонците на македонски јазик.

Во антрополошки поглед Ромите од Прилеп личат многу на претставниците од северноиндиските народности. Мажите имаат главно среден раст, за разлика од жените кои се малку помалки, но и среде нив има девојки и невести со среден раст па и повисок раст.

Биолошкото сродство на Ромите со некои етнички заедници во Индија забележливо е во некои карактеристични физички особини, како што се: црната коса, црните очи, темниот тен на лицето и сл. Веѓите им се густе, а цртите на лицето главно правилни. И мажите и жените се одликуваат во мнозинство со убави лица. Прилепските Роми како и другите Роми во Македонија весели и разиграни луѓе, без оглед на тоа дали се наоѓаат во добра или во некоја непријатна и лоша положба. Мошне се духовити во своите меѓусебни односи, па често се смеат, искрено и весело. Во суштина, и за нив пеенјето, играњето и свирењето значат големи вредности во секојдневниот живот. Ромите насекаде во Македонија, па така и во Прилеп во основа се мирољубиви луѓе и живеат во голема слога и разбирање со македонците.

Интересно е да се истакне и тоа дека ромските деца пројавуваат голема музикалност од првите години, па често во ромските маала во Прилеп се игра на тој начин што импровизираат музички состав и „свират“ на стари тенџериња или садови, или пак имитираат свирење со уста, дувајќи на суви гранки, што ги држат како зурли и сл.

Воопшто за Ромите во Прилеп може да се рече дека се доста интелигентни и дека можат да го научат она што го сакаат. А, бидејќи најмногу ја сакаат музиката, како припадници на еден од најмузикалните народи во светот, навистина се во состојба да ја запомнат речиси секоја мелодија.

Голем број на ромското население во Прилеп се занимава и со земјоделие, најповеќе одгледуваат тутун. Многу ромски семејства си имаат под наем неколку декара земја, која што си ја обработуваат и одгледуваат, најповеќе тутун, како индустриско растение.

Обичаите на прилепските Роми се поврзани со верскиот и општествениот живот каков што е случај кај сите други народи во светот. Од сите пролетни празници најмногу во Прилеп Ромите го прославуваат пролетниот празник Ѓурѓовден, кој што е богат со разновидни обичаи и ритуали кои што содржат магијска функција за среќа, за здравје, добар род, богатство и слично. Прилепските Роми како и останатите Роми воопшто се вљубеници во овој христијански празник и заради тоа што тој навистина го означува долетокот на вистинските топли денови, за кои Ромите се пожедни од што и да било друго во својот живот. Неколку дена пред Ѓурѓовден речиси секое ромско семејство, па и оние што се победни, се стреми да купи јагне за празникот. Главното јадење на Ѓурѓовден (6-ти Мај) кај Ромите во Прилеп е составено од печено јагне и од јагнешка чорба. Варат грав со месо, а од слатки подготвуваат баклави, торти, каџиф или кајмачина. Интересно е да се истакне дека на 6 мај Прилепските Роми, мажи, жени, деца, девојки, млади невестини, беќари и др., се собираат на традиционалното место тн. Пинде (Кале), и сите се променети во нови Ѓурѓовденски алинти и до зајдисонце играат и се веселат.

На Ѓурѓовден пред пладне младите Роми и Ромки се нипаат на нипалки направени под гранките на зелени дрвја, бараат зелени гранки и цвеклиња, за да ги китат своите домови.

Од зимскиот календарски циклус на обичаи и ритуали, главен празник на Ромите е Василца, и свечено се прославува. Василца се празнува на 14 јануари според новиот календар. И за овој зимски обичај Ромите од Прилеп колат гуски, а од јадењата најповеќе се спрема сарма, печена гуска, баклава, татлија, се поставува на масата најразновидни овоштини, и се пеат василцини песни на ромски и македонски јазик. И овој, зимски календарски обичај содржи голем број на магични дејствија, со цел новата година да донесе на семејството добро здравје, среќа, радост, богатство и др.

Муслиманските Роми во Прилеп освен овие главни празници, ги прославуваат и муслиманските празници особено: бајрам и рамазан.

Од општествено-верските обичаи позанимлив е сунетот-обрезувањето на мажките деца кај муслиманските Роми. Начинот на обрезување е ист како и

кај другите муслимани. Обрезувањето го вршат специјални лица најчесто обучени бербери, со помош на едноставен метален прибор за обрезување, а понекогаш и само со специјален берберски брич и едно помошно заштитно дрвце. Обрезувањето се прави во затворена просторија, во која присуствуваат само мажи. Детето се става простум во средина на круг од луѓе, обрезувачот си ја исполнува должноста, а веднаш потоа го ставаат детето во постела, па му пристапуваат и го даруваат со пари. По неколку денови откако ќе стивнат болките, обрежаното дете се обидува да излезе вон куќата. Обично носи бели гаќи или широк фустан и оди подрачечкорено, за да не си ги зголеми болките.

Свадбата на ромски се ника бијав. Свадбените обичаи кај Ромите во Прилеп се многубројни и богати. Склучувањето на бракот кај Ромите во Прилеп може да се оствари по пат на бегане на девојката (бегалка) или по пат на договарање. Девојка станува бегалка кога младите се сакаат, а родителите не биле согласни тие да се земат. Девојка станува бегалка и тогаш кога постариот брат или сестра уште на се удомени, а таа не сака да чека на ред или во случаи кога родителите не се во состојба да го направат чензот и свадбата. Во овој случај бегалката е во договор со своите родители. Со бегалката во првата година родителите не контактираат, бидејќи се смета дека им нанесла срам. Но, потоа се роди првото внуче, родителите ја посетуваат и односите им се нормализираат. Нишанот е значаен момент од свадбениот церемонијал кај Ромите во Прилеп, при склопување на брак помеѓу двајца млади. Во определен ден родителите не момчето доаѓаат во домот на девојката заради договор. Потоа, родителите на момчето велат на ромски: „Те испумен чај ме чавеске, амен алам те мангларала амаре чавеске, ако си пишвио е девлестар, а нано одова амендар“ (Ако имате ќерка за мажење, ние дојдовме да ја побараме за вашиот син, ако е судеено најнапред од бога а потоа од нас.“). Потоа следува договорот меѓу нив околу подароците т.е. какви подароци ќе им дадат на родителите и на најблиските роднини на девојката. Најчесто подароците се: неколку рала на чеши, златен накит за невестата, неколку модерни фустани и шалвари, неколку рала влечки и др. За „бегалките“ нема откуп во пари. Свршувачката кај девојката е исто така многу интересна. Тогаш се изведува традиционалниот чин на дарување на девојката: свекорот и свекрвата ја даруваат со златници, потоа со накит-прстени, обетки, саат и влечки. За време на свршувачката свекорот дава пари за невестата. Потоа, двајцата сватови земаат со двете раце еден леб, а на масата се ставени сол и шеќер. Го кршат лебот на залацц кон макаат во солта и во шеќерот наизменично три пати при што го изговараат благословот: „Сар со нашии о лон те улавише котар о маро, ацаар те на улавише о енамика“ (Како што не може да се оддели солта од лебот, така да не можат да се одвојат сватовите.). Како што е сладок шеќерот, така да се слатки сватовите, т.е. да живеат во слога. По оваа церемонија, таткото на девојката му дава на таткото на момчето една метална паричка и го обврзува да ја чува, а потоа тој го обврзува паричката да и ја предаде на неговата ќерка, која ќе биде задолжена да ја преземе одговорноста на семејството. Потоа на веридбата обете страни се договараат за датумот на свадбата. Свадбата кај Ромите во Прилеп порано траела неколку

дена, а денеска е сведена само на 3 дена Петок, Сабота и Недела. Главните актери на свадбениот церемонијал (зетот и невестата) во главно се малолетници од 14 до 17 годишна возраст. Но има и случаи меѓу Ромите во Прилеп во најново време кога во брак се стапува кога момчето ќе наполни 22 години а девојката 18 години. По тие години момчето се сметало за „стар ерген“, а девојката за „стара девојка“. Свадбата обично се прави напролет или во летниот период. Свадбата отсекогаш била во недела. Неколку дена пред свадбата, обичај е кај Ромите да се каносува косета на невестата. Овој обичај е многу стар, а највероватно потекнува од Индија. Каната ја донесува свекрвата, а чинот на каносувањето го извршуваат две девојки со живи родители или пак две жени што се омажени само еднаш. Најинтересен момент од роомската свадба кај Ромите во Прилеп е кога сватовите ќе влезат во куќата, ја изведуваат девојката пред нив. Свекрвата неколку пати фрла преку невестата леблеби, бомбони, парички и слично. Сите овие обичаи имаат магиска функција со цел младите да се среќни, плодни, богати во животот. Потоа, обичај е невестата три пати да ја бацува на невестата, а потоа и на другите сватови. Потоа донесуваат мед или шербет, со кое невестата ја мачка вратата на влезната врата на куќата. Овој обичај исто така има магиско дејство за среќа и благосостојба и дубок во новиот дом. Зетот ја чека невестата со сватовите пред порта. Во рацете држи чинија наполнета со жито, леблеби, бомбони, парички прит, пченица и др. Од содржината во чинијата фрла три пати преку невестата, а третиот пат ја фрла чинијата. Пред портата младоженците ја кршат погачата со паричка која е месена токму за оваа прилика. Невестата потоа го пречекорува прагот десна нога, а потоа зетот го вади својот ремен и го става околу вратот на невестата. Така врзана ја води до сите четири агли на собата и ја удира главата од четирите агли, а потоа со некоја гранка го подигнува превезот до три пати, и ја удира со неа неколку пати. „за да и влее страв“. По сите овие церемонијални обичаи невестата останува во собата гувее, а потоа излегува надвор и им се придружува на сватовите, заедно со нив се весели и игра. Истиот ден, вечерта во неделата, ја подготвуваат постелата за младите. Потоа на младите им се принесува да јадат слатки работи. Обичај е најпрвин младоженецот да загризува еден залак од слаткото јадење, го зажакува, потоа го вади од устата и ѝ го дава на невестата да го голтне. Вториот залак го загризува невестата и на идентичен начин му го става во устата на зетот, така што нивната плунка се мена со залакот. После тоа главниот свадбен ритуал. Младите се соблекуваат и легнуваат да спиејат. Ромите во Прилеп, како и останатите Роми во Македонија гледаат многу на тоа дали невестата е невинна. По утврдувањето на невиноста на невестата, зетот ја отвора вратата. Влегува најпрвин свекрвата, а по неа и најблиските роднини, ја бакнуваат невестата и ја даруваат. Потоа кај родителите на невестата им се соопштува веста, при што обичај е да им се носи шише со блага ракија. Веселбата со музика продолжува до касно во ноќта, а продолжува и наредниот ден.

Сїдале Поїон во друшїиво со Трајко Поїон 1945 г.

ТОПОНИМИ ВО ТРИ МЕГЛЕНСКИ И ТРИ МАРИОВСКИ СЕЛА

Топонимите кај нас сè уште се толкуваат со помош на народната етимологија која најчесто знае да унатува на погрешен пат. Токму затоа учениите лингвисти при толкувањето на одредени топоними тргнуваат од подруг агол на посматрање и доаѓаат најчесто до инакви видувања и толкувања на топонимите. Народот обично топонимот знае да го поврзе со некој настан и за него да исплете цела легенда. Најчесто таква легенда говори за постанокот на топонимот или за некој настан сврзан со него. Учениите лингвисти одат потоа, тие топонимот посигурно го објаснуваат лингвистички, со откривање на коренот на зборот и неговите можни додавки. Меѓутоа, не треба целосно да се отфрла шту народната етимологија, туку треба да се проверуваат толкувањата што таа ги нуди. *Зашто народното етимологизирање, колку и да е комично по своите досирели, се креши на една многу подалбока основа што, ако не може да го одбрани од оправданиот побив, може да го зашиши како неминовна потреба на човековата душа. Имено, за човека не е доволно да го доживува пределот само како простор или пејзаж, ами за него е потребно да го восприема непосредно и во една временска димензија. А што може повеќе да го доближи до неа од разгајувањето на нејасните имиња како знаци во кои е вешио шифрирано минато¹⁾. Вистинско задоволство е да се истражуваат, дешифрираат топонимите како поими кои содржат доста од минатото на едно потесно или на пошироко подрачје. Топонимот може да претставува еден цел локалитет, а може и во тој локалитет да има бројни топоними. Топонимите означуваат имиња на места, а и на настани. Тие можат да бидат едноделни и дводелни (сочинети најчесто од два дела). Имињата на населени места најчесто се добиени од корени што им се сопственост на лични имиња, додека топонимите на одредени, најчесто локални места, се добиени или од лично име или од некој настан сврзан со лично име, а има топоними чии имиња настанале како резултат на местоположбата, на конфигурацијата на теренот. *Едно правило е, се знае, дека имињата на населени места се изведуваат во најголем број случаи од лични имиња.*²⁾*

До пред извесно време народната етимологија беше единствениот извор за толкување на топонимите. Има стари топоними, за чии постанок никој ништо не знае, а има и топоними настанати во најново време. Според тоа топонимастиката е во постојан развој и таа на своевиден начин го проследува животот на човекот. Најчесто топонимите означуваат име на личност, но ги има и такви кои означуваат име на животно, растение или некоја појава во природата. Обично оние кои се настанати од лични имиња содржат вистински легенди за постанокот.

Нашето внимание овој пат ќе го задржиме врз топоними во три мегленски и три макидонски села (Пожарско, Тушица, Тресница, Градешница, Старавина и Грушиште).

Мегленското село Пожарско има необична историја. Во непосредна близина на Долно Пожарско, или Долно Пожар, постојат лековити извори и затоа селото се вика уште и Долни Бани. Постаро е Горно Пожарско (Горно Пожар) кое се наоѓа на надморска височина од 500 метри и е оддалечено од Сботско 14 километри. Горно Пожарско е разурнато во 1947 година, за време на Граѓанската војна во Грција и неговите жители биле принудени да се преселат во Долно Пожарско. Жителите се занимаваат со производство на жито, индустриски пиперки, кромид, костени, кожурци, а делумно е развиено и сточарството.³ Селото го добило своето име по честото опожарување за време на турското владеење. Се знае дека тоа било трипати горено од страна на аскерот и башибозукот. Горно Пожарско народот го вика Старо Пожарско, а Долно Пожарско го задржа само името Пожарско. Целиот овој реон има повеќе топоними за кои народот крие вистински легенди.

Гробиштите е тумба над Горно Пожарско. Местото го добило името по бројните остатоци од стари гробницата. И во поново време можело да се забележат остатоци од рани гробницата.

Голово Гумно е месност во Градешница, над Старо Пожарско. Во месноста старите сееле рж, овес и јачмен и таму вршеле на големо гумно. Гумното било на некој Гого, многу познат во селото. По неговото гумно месноста го добила своето име.

Леков Камен местото го добило името по некој си Леко кој настрадал кај камениот. По тоа името го носи целата месност. Некогаш тука се одледувале лозја, а биле уништени за време на Првата светска војна.

Стојков Камен месност помеѓу Старо Пожарско и Пожарско, Тоа е брдо, бело од азбест. Се верува дека името го има добиено по некој си Стојко кој најверојатно настрадал на ридот.

Горгов Гроб се наоѓа кај извор со мошне студена вода. Во постаро време тука саделе бавчи. Се верува дека на тоа место бил закопан некој си Горго кој тука настрадал. Водата од изворот кај Горгов Гроб се собирала во дол, се формирала река која народот ја вика Лага-Сира, т. е. Лагасирска река. Кога ќе надојдела силна вода, реката не можела да се преглади, и да се премине.⁴

Мегленското село Тушица, или Тушица, се наоѓа на надморска височина од 650 метри на падините на Кожуф и до Првата светска војна броело 1900

жители. Жителите на Тушин се занимавале со сточарење, а произведувале и познат компир.⁵ Синорот на Тушин опфаќа огромно пространство. На север го заградуваат падините на Кожуф, на североисток се наоѓа селото Ноти, а на југ селата Трстеник и Фупташи. Далеку назад е селото Зборско.

Макови Плочы месност која се наоѓа на патот за селото Ошани, оддалечена од Тушин еден час одење. Месноста е рамниште, ораници. Кај народот постои легенда како настанал овој топоним. Легендата говори дека Марко Крале се натпреварувал во фрлање камен со својата сестра. Прво фрлил камен Марко, а по него неговата сестра. Сестра му го натфрлила. И денеска стојат две плочи фрлени од Марко и сестра му.

Маркови Карчи месност над селото Ноти. Таму Марко Крале имал воденица. Се уште се гледаат коњата од неговиот коњ. Легендата говори дека еднаш Марко Крале ја напуштил својата воденица и оставил тапан кој чукал на ветар. Тоа го сторил за да мислат дека тој се наоѓа кај воденицата.

Пиново месност во која има пештера. Кај народот се говори дека во пештерата во Пиново се криеле комитите за време на предлинденскиот и илинденскиот период. Пред пештерата се загинали единаесетмина комити.⁶

Селото Тресино во Мегленско се наоѓа западно од С'ботско, во источните предели на планината Кајмакчалан и на надморска височина од 340 метри. Селото претставува самостојна општина во Мегленско. До 1924 година селото било чисто македонско, но поради имотна и лична сигурност дел од населението го примило исламот. Така во Тресино живееле 430 христијани и 250 муслимани.⁷

Селцето е топоним за месноста која се наоѓа над селото Тресино. Во месноста има лозја, нивје и смокви. Некогаш на тоа место имало село и оттука е неговото име. Некогаш жителите на Тресино тука откривале ѕидови, тули и керамики.

Пештера месност над селото. Тоа е голема пештера низ која тече лековита вода. Тука во време на турското ropство се криеле луѓе. Еднаш се скриле луѓе и повеле со себе си овни. Ги оставиле и едно време овните им исчезнале, загинале. Ги барале, ама не ги нашле. Низ пештерата овните отишле дури во Мариово, на Кајмакчалан.

Старавина беше едно од најголемите села во битолскиот дел на Мариово. Селото беше седиште на самостојна општина и претставуваше центар за еден поширок регион. На север се граничи со селото Бзовиќ, на исток со Градешница, а на југ со селото Будимирици. Атарот на Старавина на запад се протега до бреговите на Црна Река.

Баба е месност помеѓу Старавина и Бзовиќ. Таа е всушност едно мало ритче. Кај народот постои уверување дека месноста го добила своето име по една зла баба која загинала од гром на тоа место. Бог ја казнил кога еднаш ја сретнал на ритчето.

Бабари се наоѓа северозападно од Старавина, на патот за селото Бзовиќ, кај ритчето викано Баба. На Василица тука се сретнале бабари од Старавина и Бзовиќ и се испотепале. Имало доста мртви. Во нивна чест местото се вика Бабари.

Младеновски Дол месност на тромеѓата меѓу селата Старавина, Градешница и Будимирци, помеѓу реките Белица и Лешница. Семејството Младеновци имало тука шивје, плодни. Младен бил од Градешница. Во месноста има многу сливи.

Грунџишки Вист е всушност висорамнина над селото Грунџите, оддалечено пет километри од Старавина. Тука во 1916 година се судриле српски и бугарски војски, при што загинал српскиот војвода Вук Поповиќ. Сега има споменик за овој настан.

Самовилец е месност помеѓу Старавина и Грунџите. Некогаш тука се криеле самовилите и се верува дека некој старавинец имал голема маки со самовилите.

Марина Нива месност до Младеновски Дол. Некоја Мара, од Габер малку во старавина таму имала имање и по неа месноста го добила сегашното име.

Душоѓубец висорамнина кон Градешница, богата со дабова шума. Некогаш тука смрзнале група луѓе и така загинале. Оттогаш местото го носи сегашното име Душоѓубец.

Крстев Шукур е месност под Душоѓубец. Некој си Крсте изградил кладенче со ладна планинска вода среде богата дабова шума и така местото, односно кладенчето, го добило сегашното име.

Светецони или *Лешница Светецони* е карпа на која има голема фреска на св. Никола. Каменот е падик на страна и не го фаќа вода и ветар. Пред двесте години на ова место било селото Лешница. Лешница било ограбено и запалено, а населението побегнало во леринското село Вонгарани. Неодамна дошла една жена во Старавина која тврдела дека нејзината мајка била од целото Лешница. Селото се наоѓало до сегашната река Лешница.

Самарот месност меѓу Старавина и Грунџите. Тука некогаш се сретнале бабарци од Баовиќ и Будимирци и сите загинале во крвава телачка. И сега има гробови на тоа место. Нашиот соговорник не знаеше да каже зошто месноста се вика Самарот.²⁵

Селото Градешница спаѓа во битолскиот дел од Мариово и е едно од поголемите во овој крај. На север тоа се граничи со селото Бешиште, а на запад со Старавина и на југозапад со Будимирци. На источната страна се протегаат надвоните на Кајмакчалан.

Коленеш месност на саморот кон Бешиште, на север. Тука имало мечкина дупка, доаѓала мечка од Мегленско. „Дојде мечка од Коленеш“, рекол некој од Градешница. „Ќе ѝ појдам со кремнарката“. Отишол човекот таму и викнал: „Излези, мори, да те видам!“. Мечката излегла и ја отснал. Оттогаш во градешничките шуми нема мечки, не се забележуваат.

Петта рид меѓу Градешница и Старавина. Има и пештера. На местото и денеска се наоѓаат стари римски вари што говори за тоа дека тука некогаш имало населба. Можат да се најдат и остатоци од градба. Во таа дамнашна населба живееле Славјани. Византијците долго време не можеле да ги покорат, зашто храбро се држеле и брале од секакви напади. Еднаш една баба им кажала на Византијците како ќе ги покорат гордите Славјани горе на Петта.

Ги подучила како да им ја скинат водата: три коњи, три ножи и три дена да ги држат долу и да не им даваат да пијат вода, а добро да ги хранат. Коњите, жедни за вода, фатиле да копаат со нозете. На тоа место минувала водата. Им ја прекинала и така Славјаните им се предале.

Ветрилова Воденица е воденица на ветар, на каменот Ветрушка, на Тумбе (Тумбаре) во која се влегува од исток. Тука секогаш дува ветар. Ветриловата воденица била голема и нејзиниот камен долго стоеше таму. Им служела на повеќе населби во регионот. Сите се чудат зошто била изградена воденица на ветер, кога тука има доста вода. Дали името го добила по тоа што работела на ветер (што е поуверливо), или по некојси сопственик Ветрил (или Ветран?), никој не знае да каже нешто поконкретно.

Плекана Грмада е месност помеѓу селото Градешница и некогашното село Прдливка. Тука се собирале девојки, а доаѓале и од селото Грмаѓе. Си ги шлетеле косите и правеле плетенки, затоа месноста се викала Плекана Грмада или Мекна Грмада.

Змејца има пештера во месноста и се верува дека некогаш таму живеел змеј. Во пештерата има снег и на Петровден, а селаните спуштале елка и така наделе мраз и го носеле сокриен во гуњи. Инаку, се работи за голо, високо и безводно место. Змејот кој живеел во пештерата имал жена која се викала Јана. При една борба со друг змеј, тој се налутил и кога Јана фатила да бега од него фрлил со дрвена рачка по неа. Ја погодил и местото каде што ја погодил се вика Рачковец. Јана продолжила да бега и застанала крај еден дрен да јаде дренки. Тогаш змејот ја погодил со камен. Тој камен како надгробна плоча и денеска стои и месното население не јаде од дренот.

Велков Шупур има многу ладна вода, има изградена чешма. Некогаш двајца овчари останале в планина со булуците овци. Се натегале двајцата кој да појде да налее вода за шење. Едниот од нив, се викал Велко, пошол со букле, а другиот му се скрил кај чешмата и му викнал и го удрил со букле по главата. Велко мртов останал крај чешмата која сега го носи неговото име.⁹¹

Селото Груниште се наоѓа во битолскиот дел на Мариово. На север се граничи со појасот на Старавина, на северо-исток со селото Будимирци, а на југ со селото Петалино (сега селото не постои, испустено е). На запад грунишкиот сирор достига до Црна Река.

Божин Дол месност што се наоѓа помеѓу селата Груниште и Брник, во близина на Црна Река. Името го добила месноста по некоја Божна која во дамнина ја грабнале комити и ја однесле за својот главатар. Нивниот старешина ја сакал одамна за жена. Во долчето комитите направиле веселба и Божна се сложила да појде за младиот главатар на комитите, зашто и се заканувала опасност од потурчување.

Пупурова Ливада месност јужно од Груниште. Има ливада и во неа чешма со студена вода. Ливадата му припаѓала на Стојан Пупуро, кој живеел пред двесте години. Се наоѓа до патот Старавина-Скопчир. Стојан бил силен, растовит маж и го штител месното население од зулуми. Умрел во ливадата, во близина на чешмата. Оттогаш ливадата се вика Пупурова Ливада.

ПРИЛОГ КОН АНТРОПОЛОГИЈАТА НА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЌА ВО МАРИОВО

Живсалиштето, со тоа и куќата како негов вид е културен феномен што реализира бројни технички и други секојдневни потреби на луѓето, но уште повеќе, таа поседува симболични, семволоски, митски, општествени и други карактеристики, што непосредно овозможуваат толкување и сфаќање на основните значења на нештата во човечкото окружување. Потребно е, само со поставна, изучна анализа да се декодираат скриваните или веќе „неразбирливите“ за современиот набљудувач, кодови, комуникациски димензии на симболичко општење истите да се протолкуваат и сфатат, а потоа да се „преведат“ на јазикот на науката со вршење на комуникациска идентификација на проблемот¹.

Зашто, сите елементи или елементарни единици во човековата околина носат во себе бројни значења², делуваат взаемно, градејќи при тоа, семантички и симболички системи со чија помош, или преку кои, човекот го осмислува своето опкружување, означувајќи го како свое, посебно, независно, културно, различно од другото, туѓото, природното³, до кое, или за кое не може да се добие соодветен одговор, односно решение.

Во анализата користам етнографски материјали што се однесуваат на традиционалната куќа во Мариово, бидејќи тие во моментот сосема служат на поставените цели, без при тоа да имплицираат дека заклучувањата не можат да се прошират (доколку материјалите тоа го овозможуваат) и на поширокиот културен простор на Балканот.

Под поимот традиционална куќа во Мариово, го подразбирам вообичаениот и распространет вид куќа во Мариово, па и пошироко, од периодот на доцниот 19. и почетните години на 20. век, позната според етнографски материјали. Најнапред тоа се материјали добиени при теренските истражувања на Институтот за старословенска култура - Прилеп, во научноистражувачкиот проект „Македонска народна митологија“, под раководство на д-р Т. Врачиновски во текот на 1994/95, како и описите со етнографска содржина на големиот македонски писател, етнограф и фолклорист, Стале Попов.

Да го слаборирам пристапот кон проблемот и суштината на куќата како живеалиште, институција, која со себе носи комплекси на семантички и симболички елементи и значења кои овозможуваат откривање на системот на човековата визија за светот што го опкружува, за неговиот и „другиот“ свет, блиското и далечното, секојдневното и несекојдневното, временското и безвременското...

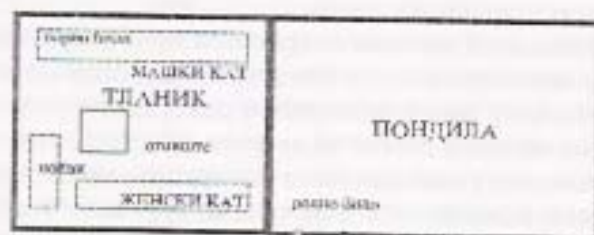
Како центар на човековата активност, куќата⁶ изобилува со фундаментални значенски и симболички елементи, при што секој симбол изразува многу теми, а секоја тема изразува многу симболи. Ваквиот сплет на симболи и теми претставува богат склад на информации, не само за природната средина, како таа се сфаќа и оценува од исполнувачите на активноста, туку и за културните, космолошките, религиозните, естетските идеи, идеологии и правила⁷. Ваквите системи на симболи, посредно го откриваат, макро светот, универзалниот распоред, односно семиологијата на просторот, со кои човекот располага, но истовремено и се судрува. Или во краен случај, ваквите анализи го откриваат фактичкиот однос на луѓето кон средината и пишаните традиционални претстави за се она со што располага традиционалната култура. Семиологијата на просторот на куќата претставува одраз, или можеби обратно, делува во создавањето на претставите на светот, при создавањето на обрасците, и структурата на просторот.

1. ЕМПИРИСКИ МАТЕРИЈАЛ

Традиционалната куќа во Марково била градена најчесто од камен, немалтерисана ниту однадвор, ниту пак однаднате. Со правоаголна основа, поделена само со една долга греда по половината, наречена „долно било“, со што просторот во куќата е поделен на два дела. „Горни крај“ каде живеат луѓето, наречен „главик“, и „долни крај“ каде живеела стоката, наречен „пондила“. Во просторот на долниот крај се пообале две врати. Главната и поголема од источната страна на куќата, а помалата, „колку човек да се провие“, на западната страна. На горниот крај, до самиот ѕид била спружена уште една греда, наречена „горно било“, на која седеле чесните гости, и каде се одржувале најсвечените семејни обреди и прослави. Во средината на „горни крај“, имало искончно „четиртеста дунка“, од сите страни поклочена со убави, мазни и големи плочи. Тоа било огништето, центарот на семејниот живот и обредните делувања во куќниот простор⁸.

“Од десната страна на огништето слободниот простор се вика „машки кат“, а од левата - „женскиот“. На машкиот кат не се оставаат никакви предмети, освен треножните смрекови или тисови столчиња на кои седат домашните или гостите, доколку не седат на билото. Во ѕидот на оваа страна доуштено е да има набиено два - три кола на кои зимно време се обесуваат водените сакми и гуши или некое котле со вода... Празниот простор под огништето се вика „додогшиште“. Постариот брат спие на машкиот кат, а помладиот на женски-

от. Над самото огниште на гредите наредени се штици кои го прават т.н. „черен“ од кој се одбиваат искрите и го штитат покривачот да не се запали, доколку е од слама или ржање. На едно јако дрво, префрлено од едната греда на другата е наврена алка од дебелиот синџир, со две куки на долниот крај за кој се обесуваат котлите за топење вода. Тој синџир е „верушките“.⁷⁾

2. АНАЛИЗА

Веќе изнесов претходно дека живеалиштето, а со тоа и куќата како негов вид, претставува културна вредност, која покрај своето утилитарно определување, со себе носи комплекс на елементи како на формален (симболичен) така и на содржински (семиолошки) план. Ваквата „повалентност“ на куќата најдобро се согледува при анализата, декомпонирањето на составките на нејзината структура, а уште повеќе преку многуваријантните обреди, верувања и симболиката на куќата „го повторува“ макрокосмосот, реактуелизирајќи го архетипскиот модел на Вселената⁸⁾, со што истовремено го претставува и микрокосмосот, „светот во мало“ со сите негови елементи, взаемни делувања, со многу симболи, значења со висок семиолошки статус⁹⁾.

Традиционалната куќа во Мариово реално, но уште повеќе, на симболичен начин е центар на светот. Околу неа и внатре се случуваат најзначајните настани на луѓето. Таа е местото на семејниот живот и семејните обреди; Заземајќи го главното место во категориите на „своето“, при осмислувањето на опозицијата свое: туѓо, за куќата во традиционалните претстави на луѓето суштествува еден многу богат комплекс на митски претстави на „свои, домашни куќи“ демонски суштества, покровители, заштитници на куќата, секогаш спротивставени на туѓите, злите митски суштества.

Да појаснам, традиционалните претстави на Мариовците за куќата претставуваат комплексен знаковен и симболичен систем, за „своето“, домашното, доброто. Куќата е синоним, основен медијатор и поттикнувач на семејниот живот. За ваквите претстави јасно зборуваат верувањата на луѓето дека ѕидовите се граничници, кои, не само физички туку и симболички го разделуваат „нашиот свет“, светот на нашето семејство од „туѓиот“, кој истовремено им-

плицира опасност од која луѓето во секој момент треба обредно да се заштитиваат.

Во хоризонталната поделба на световите, на „нашиот“ и „туѓиот“, мошне важна улога има симболиката на прагот¹⁶⁶. Меѓутоа прагот не го карактеризира само овој содржински и симболичен елемент. Тој изобидува со митолошки елементи богати со симболизам и семантички значења¹⁶⁷ што го поделуваат просторот на повеќе нивоа.

Ваквите претстави и значења на прагот го имплицираат богатото обредно однесување во моментот кога луѓето доаѓаат во допир со него. Тој ја претставува границата меѓу двата различни и секогаш опозиционо поставени светови. Светот на своите и светот на другите. Меѓутоа, ваквата положба не значи дека границата меѓу овие два света е непремостлива. Обредно делување, овозможува преминување на луѓето од еден во друг свет. Кога ова го изнесувам, од големiot број на обредни делувања, ќе го издвојам обредното внесување на невестата во куќата (која до тој момент го носи статусот на туѓото, се до иницијалното воведување во семејната заедница) кога таа ќе стане полноправен член на семејството, откако свекорот ќе ја внесе преку куќниот праг до огништето, верушките и ноќвите „на поклон“. На претходните заклучувања одговара и обредната постапка кога во куќата ќе дојде гостин, кој симболично е носител на туѓото, надворешното, ќе мора да помине низ неколку обредни фази на лустрација и „адаптирање“ на куќната атмосфера, на почетокот седејќи на гредата „на долното било“, оваа поблиската кон влезот на куќата, кон надворешниот свет, за дури по тоа, откако обредно ќе се измие, да седи блиску до огништето, згревајќи ги рацете (лустрација), распркувајќи со дрво во ог-
лот.

Според распоредот на просторот, значењата, симболиката што ги носи и ограничувањата што истиот ги имплицира, куќата најдиректно го потврдува статусот на средиште на културните настани, на макро план, но, просторот во неа може да се декодира и толкува и на микро план, како микро свет, свет кој како и макро светот го сочинуваат онтолошки бинарни опозиции.

Имено, просторот на куќата, окружен и издвоен од надворешниот свет со ѕидови, го чини интериерниот простор, личната својна на домаќините. Меѓутоа овој простор, генерално е поделен на два дела:

- Во едниот, „лојдилата“, живее стоката;
- Во другиот, „глашникот“, живеат луѓето.

Иако, етнографските материјали укажуваат дека овој простор само фиктивно е поделен со една греда, „долното било“, или со плет од гранка излепен со жал/деп, сепак, семантиката и симболиката на оваа дивизија означува нешто многу повеќе од фиктивна поделба на просторот меѓу стоката и луѓето. Оваа линија е одлучувачка во разлучувањето и дистинкцирањето на двете флагрантно и секогаш опозиционо поставени категории¹⁶⁸.

ПРИРОДА : КУЛТУРА

Просторот во кој е сместена стоката ја имплицира директно природата, и при тоа сите значења на елементите на семволонско ниво одат во таа насока. Ваквата констелација на просторот, односно претставите на луѓето делувале врз целокупното секојдневие, а најповеќе на обредната активност. Зашто ниту природата, а уште помалку законите на културната комуникација не дозволуваат елементите на двата опозициони системи да контактираат еден со друг, без при тоа, да не бидат ставени во маргинализирана состојба, односно фаза на премин да ја помине толку моќната симболична граница меѓу природата и културата, без претходно да не се преземат сложени обредни делувања. Сосема се разбирливи постапките на родилката кога оди да го раѓа детето во пондилата меѓу стоката, зашто раѓањето и неговата контрола, односно немоќност во контролата, во традиционалните услови, се уште останува во рамките на природата, за потоа со нила обредно - магиски делувања што се вршат врз родилката, а воведување на новороденчето во сферата на културата. (Тука ги имам на ум обредите што ги прави бабичката околу родилката и детето при внесување во куќата, крај огништето, заради исчистување на лошите сили, „надворешните“, „природноста“, со цел да се наметне „превезот“ на културното делување на семејството, селската заедница и пошироко на општествените припадници).

Според просторната шема во традиционалната куќа во Марково може да се издвојат уште две бинарни опозиции, онтолошки за човековото постоење, со привидна категоризација и конотација на природност, а всушност, длабоко „културни“. Тоа се опозициите:

МАШКО : ЖЕНСКО

Ваквото дистанцирање на дијаметрална поделеност на просторот во куќата на машката/десна и женска/лева страна ја провизира архаичната митолошка визија¹¹⁾ на нашите луѓе, за шивната симболика и значења, кои најдиректно влијаат врз традиционалната обредност на нашите луѓе. Наблицната симболичност на овие опозициони категории делувале врз создавањето но и запознавањето на правилата на едниот или другиот принцип, машкиот или женскиот. Зашто и едниот и другиот, во одредени услови, најчесто обредни, делуваат позитивно или негативно врз заедницата.

Согласно на ваквите принципи на градење на културната екумена на луѓето, на машкиот кат можат да седат мажите, гостите и децата само во одредени услови. Таму не смее да се чува ништо што би можело, се разбира, највеќе симболично да го наруши единството на просторот во кој владее машкиот принцип. Во тој простор едноставно табуирана е секоја дејност поврзана со женските работи, со исхраната, со се она што ја симболизира плодноста и благо-состојбата на куќата. На машкиот кат, најстариот брат го ужива прашото да

сше со својата жена, зашто тој е носителот, или барем симболичниот пазац на машкиот принцип.

Женскиот кат, изобилува со елементи што уверуваат за опозиционата страна на куќата. Тоа е принципот на раѓањето, плодноста, egzистенцијата. Таму најчесто спијат помладите мажи, и жените со децата. Тоа е просторот каде деунката ги одлежува своите 40 дена после породувањето. На женскиот кат, кои „горнотот било“, стојат ноќвите, нецркосовениот извор, чувар и симбол на лебот, храната, плодородието. Тоа е простор и место со извонредна симболика, по секогаш одбележано како недостапно, забрането за оние неповиканите, оние што можат, со својата обредна нечистотија, или припадност на спротивниот принцип да го нарушат интегритетот, да го контаминираат просторот на женскиот принцип. За карактерот и плодноста мој што ноќвите ги имаат во традиционалниот живот на Мариовците, можат да посведочат и фактите што дури ни на сите жени во големата фамилија, задругата, не им е дозволено да располагаат со ноќвите, посебно со квасот. Тоа право е загарантирано само за старата мајка, свекрвата, симболот на женскиот принцип, носителот, а можеби повеќе пазацот на плодноста, квасот, на лебот. Зашто не постои поголема опасност по опстанокот на куќата, од онаа, кога со магични, магесниците сакаат да го превземат квасот од ноќвите на семејството за да остане без egzистенција. Затоа, бројни се табуите кои на туѓинците не им дозволуваат да им пријдат на ноќвите, да го допираат лебот, или да го сечат.

Толкувањето на овие и уште неколку други важни елементи, ми даваат за право да заклучам дека просторот во традиционалната куќа во Мариово, и по хоризонтала и по вертикала е поделен на свет во кој се одвиваат секојдневните активности, и свет со конотација на светост⁽⁴⁾. Важниот факт ги донесува следните опозиции:

ПРОФАНО : СВЕТО

Поимајќи ја куќата како културен центар на човековиот Космос, поставен опозиционо на Хаосот, може на микро план, и за огништето⁽⁵⁾ да се каже дека ја игра улогата на центар на микро светот на луѓето.

Поставено во просторот означен како културен, огништето е местото и синонимот за семејството, задругата, куќата. Тоа е просторот каде продолжуваат да живеат умрените претци, место од каде доаѓа благосостојбата. Огништето лежи во центарот на просторот означен како „свет“. Просторот каде се извршуваат, најголемиот дел од семејните обреди, простор за кој се сврзани многу верувања и забрани. Едноставно обреден простор, храм на семејството.

Во просторот на огништето, под него или некаде во куќата, живее заштитникот, патроцот, сајбијата, домаќиниот на се што е во неа. Тоа е смокот или змијата домаќин, чувар на куќата.

Осьон во воспоставената хоризонтална комуникација, меѓу састовите на симболично ниво, састовите на културата и природата, мажите и жените, сакралното и профаното, семиологијата на просторот овозможува воспоставување и реконструирање на световите по вертикала, на она што е горе, и она што е долу. Она што е на небото, она што е на земјата и она што е под земјата.

ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА НЕКОИ НАСЕЛЕНИ МЕСТА ПО ЗАВАРШУВАЊТО НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА ВО МАРИОВО

Мариово е подрачје во Република Македонија кое зафаќа 1108 км² со 28 населени места и спрема пописот од 1991 година со 1786 жители, 707 домаќинства и 1403 станови, кои се распоредени во 3 општини: Прилеп, Битола и Кавадарци. Денес подрачјето на Мариово е едно од најретко населените подрачја бидејќи живеат само 1,6 жители на км², а во Републиката Македонија 75 жители на км². Сите населени места се со мал број на жители и спрема пописот од 1991 година од нивен жител во едно населено место до 376 или просечно 63 жители по населено место. Најголем број на населени места се во општината Прилеп - 14 со 1104 жители, или 62% од вкупното население, општината Битола 10 населени места со 638 или 36% и општината Кавадарци 4 населени места со 44 жители, или 2% од вкупниот број на население.

Мариово зафаќа 4,36% од вкупната површина на Република Македонија, а населението учествува само со 0,09%. Од подрачјето на општина Прилеп Мариово зафаќа 29,55%, на општината Битола 18,52% и општина Кавадарци 18,55%.

Подрачјето на Мариово е претежно ридско-планински терен, отсекогаш неразвиено, а населението egzистира од сточарството, сечење на шуми и малку поделство. Поделството е слабо застапено бидејќи во ова подрачје има малку почва со висок бојитет.

Така, од вкупната површина што е катастарски категоризирана опфаќа:

Ниви	18.084 ha	или	33.06%
Градини	13.90 ha	или	0.03%
Овощтарници	19.80 ha	или	0.04%
Лозја	109.80 ha	или	0.20%
Ливади	814.50 ha	или	1.50%
Пасишта	35.684 ha	или	65.17%
сè:	54.691 ha	или	100.00%

Меѓутоа, во Мариново има опфатено 39.459,85 хектари земјиште со шумско стопанска основа, каде годишниот прираст изнесува 102.676 м³, а сечивниот годишен егат 56.307 м³. Шумскиот фонд по видови дрва во м³ изнесува:

Вид на дрво	Дрвена маса
1. Бук	922.467 м ³
2. Црн бор	672.059 м ³
3. Бел бор	885.940 м ³
4. Ела	612.088 м ³
5. Даб	301.041 м ³
6. Ѓабар	29.493 м ³
7. Јавка	83.327 м ³
8. Фоја	15.763 м ³
9. Јасен	5.088 м ³
10. Малва	14.874 м ³

Сечивниот годишен егат на дрвна маса, еден дел, се продава како огревно дрво а еден дел влегува во индустриска преработка. Експлоатацијата на шумите ја врши ОП „Црн Бор“ Прилеп и врши продажба на дрвена маса, шумско стопанство „Кармакчалан“ - Битола, општественото претпријатие „Бор“ - Кавадарци а индустриска преработка се врши во Зк „Современ дом“ - Прилеп, ШИК „Страшо Пинџур“ Кавадарци и други дрвни комбинати во РМ.

Подрачјето во Мариново било сточарски крај и од расположивите податоци може да се види дека имало:

	1969 броја	1981/83 броја	Индекс
1. Овци	117.552	59.197	50.4
2. Говеда	5.883	2.189	37.2
3. Коњи, мази, мудиња	2.893	593	20.5
4. Свини	1.792	695	38.8
5. Живина	11.943	8.828	73.9
6. Кошници и чели	1.791	1.187	66.3

Според досегашните истражувања е утврдено дека постојат енергетски сировини: јаглен и урани; метали: никел, антимон, рутол, хром и др; неметали: дијатомејска земја, фелспати, перлати, дијатен, хеланзит, пемза, доломитски песок, талк, кварц, аргонит и др.

Вака големото подрачје Мариново, со големи природни богатства во последниве години е без стопански активно население што се гледа од показателите на табела бр. 1, што е најголема причина за тоа непостоењето на шеден преработувачки - индустриска капацитет во Мариново.

Табела 1.

За население на населени места во Мариново според подвистите извршени во 1948 и 1991 година.

	Населено место	Население 1948	Население 1991	Домаќ.	Станови	91/48
I Општина Приден						
1.	Бешиште	1101	108	51	141	
2.	Вепрчани	369	21	7	13	
3.	Витолиште	1091	376	131	241	
4.	Врско	124	2	1	6	
5.	Гудјаково	119	-	-	-	
6.	Дуње	594	175	69	117	
7.	Живово	225	5	3	5	
8.	Кален	231	46	18	45	
9.	Кокре	195	19	9	19	
10.	Крушевница	555	146	52	93	
11.	Манастир	131	13	6	28	
12.	Полчиште	835	64	32	70	
13.	Пештани	190	27	9	14	
14.	Чаништа	514	102	47	88	
	Вкупно:	6282	1104	435	880	0.17
II Општина Битола						
1.	Бринк	635	9	4	15	
2.	Будимарци	530	85	24	41	
3.	Градешница	1213	167	72	108	
4.	Груншта	270	20	5	13	
5.	Зовни	338	53	25	59	
6.	Ивсин	145	14	8	11	
7.	Маково	409	110	43	71	
8.	Орле	189	40	14	26	
9.	Равеш	387	97	35	68	
10.	Стараница	666	43	22	52	
	Вкупно:	4282	638	252	464	
III Општина Кавadarци						
1.	Ржапоно	-	7	3	3	
2.	Рожден	1028	30	13	41	
3.	Галиште	420	2	1	10	
4.	Мадан	-	5	3	5	
	Вкупно:	1448	44	20	59	0.03
	Вкупно: I, II, III	12012	1786	707	1403	0.15

Извор на податоци: првични резултати од пописот на населените домаќинства, станови и земјоделски стојанства во 1991 год. Статистички завод на Македонија бр. 208.

Табела бр. 2

Население по населени места во Мариово на ден 30.04.1996 год.

	Назив на селата	Вкупно население	Мажи	Жени	Деца	Ученици
I	Општина Прилеп					
1.	Бешиште	87	44	43	-	-
2.	Вепрчани	12	6	6	-	-
3.	Витолиште	276	123	126	16	11
4.	Вриско	-	-	-	-	-
5.	Гудјаково	2	1	1	-	-
6.	Дуње	118	60	55	1	2
7.	Живово	4	2	2	-	-
8.	Кален	28	15	12	-	1
9.	Кокре	15	9	6	-	-
10.	Крушевица	117	62	44	5	6
11.	Манастир	12	7	5	-	-
12.	Подчиште	53	29	22	2	-
13.	Пештани	19	11	8	-	-
14.	Чаништа	88	50	38	-	-
	Вкупно:	831	419	368	24	20
II	Општина Битола					
1.	Брник	2	1	1	-	-
2.	Будимарци	110	52	58	-	-
3.	Градешница	165	105	60	-	-
4.	Груншта	-	-	-	-	-
5.	Зовик	77	57	17	3	-
6.	Ивени	13	8	5	-	-
7.	Маково	89	49	31	9	-
8.	Орле	28	13	15	-	-
9.	Ранеш	92	45	37	10	-
10.	Старавина	60	38	22	-	-
	Вкупно:	636	368	246	22	-
III	Општина Кавадарци					
1.	Ржаново	2	1	1	-	-
2.	Рожден	72	30	33	4	5
3.	Галиште	3	2	1	-	-
4.	Мајдан	2	2	-	-	-
	Вкупно:	79	35	35	4	5
	Вкупно: I, II, III	1546	822	649	50	25

Населението во Мариово и натаму се намалува што се гледа од табела број 3 и 4 така, во Мариово на 30.04.1996 год. останале уште 1546 жители, од кои во општина Прилеп 831 жител или 53.75%, во општина Битола 636 жители или 41.14% и во општина Кавадарци 79 жители или само 5.11%.

Табела број 3

Структура на населението по возраст во Мариново на 30.04.1996 година

Назив на селата	Вкупно	20-30г		30-40г		40-50г		50-60г		60-70г		над 70г		ученици
		м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	
I Општина Прилеп														
1. Белиштите	87	1	-	5	1	1	-	3	4	21	31	13	18	-
2. Везрчана	12	-	-	-	-	-	-	2	5	3	2	1	1	-
3. Витолешите	276	13	13	12	7	10	10	16	20	39	45	33	31	16
4. Вреско	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. Гудаково	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
6. Дувье	118	12	5	4	-	2	3	7	9	18	21	17	17	1
7. Живово	4	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	-	-
8. Кален	28	-	-	2	-	-	-	4	2	6	6	3	4	1
9. Кожре	15	-	-	-	-	-	-	1	1	3	5	5	-	-
10. Крушевци	117	9	1	8	1	8	6	9	8	21	22	7	6	6
11. Манастир	12	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5	2	-	-
12. Полчиште	53	4	1	2	-	2	2	4	3	10	8	7	8	2
13. Пештани	19	-	-	-	-	-	-	5	3	1	1	5	4	-
14. Чашница	88	7	4	3	1	3	3	7	8	14	14	16	8	-
Вкупно:	831	46	24	36	10	26	24	58	61	143	151	110	98	20
II Општина Битола														
1. Бриек	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-
2. Вудинарци	110	-	-	27	23	3	3	5	6	17	22	-	-	-
3. Градешница	165	26	6	20	12	10	8	10	4	3	5	16	-	-
4. Грушишта	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. Зовик	74	3	3	3	2	8	4	5	2	12	2	-	3	-
6. Ивени	13	2	-	-	-	-	-	2	1	6	4	-	-	-
7. Маково	89	3	5	18	4	7	2	4	4	17	10	-	-	9
8. Орле	28	-	2	3	-	-	2	3	3	7	8	-	-	-
9. Рацли	92	3	4	13	8	10	4	3	3	14	15	-	-	10
10. Стараина	60	14	9	10	6	2	2	5	2	3	2	-	-	-
Вкупно:	633	76	44	90	59	40	28	37	26	117	93	-	-	22
III Општина Кавдарци														
1. Ржачово	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
2. Рожден	72	7	7	5	4	12	12	7	8	-	1	-	-	4
3. Галиште	3	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-
4. Мадаи	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Вкупно:	79	7	7	5	4	12	12	8	10	4	1	-	-	4
Вкупно: I, II, III	1540	129	79	135	74	76	61	103	97	264	245	110	98	34

Извор на податоци: извршен попис од месните канцеларии во април 1996 год. (за табелите 3, 4 и 5).

Во однос на 1991 година жителите се намалени за 240 или 13,44%, а во однос на 1948 година за повеќе од седум пати. Од вкупниот број на жители 53,17% се машки пол, 41,98% се женски пол, 3,23% се деца, и само 1,62% се ученици.

Најголем број од жителите се стари т.е. 19.98% се постари од 50-60 години, 35.38% се постари од 60 години, а само 5.24% се помеѓу 20 и 30 години.

Положбата по општини е како што следи: во општина Прилеп 50.42% се машки пол, 44.28% се од женски пол, 2.8% се деца и 2.41% се ученици. Во општина Битола се 57.86% се од машки пол, 38.68% се од женски пол и 3.46% се деца, а ученици нема. Во општината Кавадарци 44.30% се од машки и женски пол, 5.06% се деца и 6.34% се ученици.

Табела број 4

Сточен фонд, состојба април 1996 година

Реп. бр.	Назив на селата	Говеда	Кови	Мази	Овци	Кози	Магарина
I Општина Прилеп							
1.	Бешинте	120	3	42	1610	122	20
2.	Вепрчани	/	3	2	550	64	5
3.	Витолиште	138	17	74	2930	303	28
4.	Врпско	/	/	/	/	/	/
5.	Гудјаково	50	2	/	300	/	/
6.	Дуње	22	12	3	3010	154	44
7.	Живоно	/	2	1	300	70	/
8.	Кален	67	/	/	910	43	12
9.	Кокре	44	4	3	560	6	5
10.	Крушевица	278	3	11	3050	142	42
11.	Манастир	/	/	2	100	25	/
12.	Полчиште	70	12	34	1775	127	5
13.	Пештани	/	/	3	660	36	9
14.	Чаништа	44	/	3	2505	50	42
	Вкупно:	823	58	178	18260	1142	212
II Општина Битола							
1.	Брвик	14	2	1	300	10	/
2.	Будимарци	150	/	20	900	20	/
3.	Градшница	80	/	30	1000	100	/
4.	Грушишта	/	/	/	/	/	/
5.	Зовик	110	/	10	800	100	/
6.	Ивени	300	3	6	350	4	/
7.	Маконо	160	/	/	1300	60	/
8.	Орле	120	/	/	1100	40	/
9.	Ранеш	130	/	/	1200	70	/
10.	Савравица	70	/	8	800	3	/
	Вкупно:	1134	5	75	7750	407	/
III Општина Кавадарци							
1.	Ржаново	10	6	/	150	30	/
2.	Рожден	60	5	8	1200	300	60
3.	Галиште	15	2	1	20	70	4
4.	Мајдан	/	30	2	20	/	2
	Вкупно:	85	43	9	1370	400	66
	Вкупно: I, II, III	2042	106	262	27380	1949	277

Табела број 5

Други услови за живеење во Мариово, состојба Април месец 1996 година

	Назив на селата	Амбуланти	Ветеринарна станица	Пат	Продавница	Училишта	Телефон	Радио ТВ	Водовод
1	Бешиште	да	-	-	да	-	-	да	-
2	Веврчани	-	-	-	-	-	-	да	-
3	Витолиште	да	-	-	да	да	да	да	да
4	Врпско	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Гудјаково	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Џуње	да	-	-	да	-	да	да	-
7	Живово	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Калси	-	-	-	-	-	-	да	-
9	Кокре	-	-	-	-	-	-	да	-
10	Крушевина	-	-	-	да	-	да	да	да
11	Манастир	-	-	-	-	-	-	да	да
12	Подчиште	-	-	-	да	-	-	да	-
13	Пештани	-	-	-	-	-	-	да	-
14	Чаниште	да	-	да	да	-	-	да	-
општина Битола									
1	Бркиќ	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Будимарци	-	-	-	-	-	-	да	-
3	Градешница	-	-	-	-	-	да	да	-
4	Грунчиште	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Зовиќ	-	-	да	-	-	-	да	-
6	Ивени	-	-	-	-	-	-	да	-
7	Мрково	да	-	да	-	-	да	да	-
8	Орде	-	-	-	да	-	-	да	-
9	Ранеш	-	-	да	да	-	-	да	-
10	Старавина	да	-	да	да	-	да	да	-
општина Гевгелија									
1	Ржаново	-	-	-	-	-	-	-	да
2	Рожден	-	-	-	-	-	-	да	да
3	Галиште	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Мајден	-	-	-	-	-	-	да	-

Од показателите во табела број 4 се гледа дека и стопаниот фонд во Мариово се намалува. Во 1981/83 имало 59 187 овци, а на 30 април 1996 година само 27 380 овци или 46.28%, а во 1969 година имало 117 552 овци, едно 4 пати повеќе отколку во 1996 година. Пораст бележат само козите 1949 глави, а пред тоа ги немало бидејќи во 1948 година истите беа поништени и сирема тогашните законски прописи не беше дозволено да се одгледуваат.

Од показателите во табела број 5 се гледа дека нема скоро никаква инфраструктура, но може да се види дека условите за живот се многу тешки има само во 6 населени места амбуланти, иедна ветеринарна станица, погодни

патишта само до пет населени места, училиште кое работи само во едно населено место, телефони има во шест населени места, водовод во пет населени места итд.

Споменатите природни ресурси хидроенергија, пасиштата, минералите и шумите, преставуваат реална основа за развивање погони за експлоатација и преработка на тие ресурси а со тоа отвораање на работни места кое може да представува поттик за населување на населението во Мариново од другите подрачја на Република Македонија.

ЗАКЛУЧОЦИ

1. Мариново е подрачје во Република Македонија со 28 населени места, со мал број на жители 1546, со напуштени куќи, па и цели населени места. Истото е поделено на три општини - Прилеп, Битола и Кавадарци, се зафаќа 1108 км² површина.

2. Мариново е ридско - планински терен, со околу 34% обработлива површина, а остатокот се пасишта. Има големо шумско и рудно богатство. Реката Црна го сечи на два дела и врши низ цело Мариново, па представува потенцијален енергетски извор како и место за туризам.

3. Постепено али сигурно ова подрачје останува без население, па ако не се преземат соодветни мерки ќе остане без ивден жител. Тоа значи дека не ќе може да се користат природните богатства од една страна, од друга страна ова погранично подрачје ќе остане без секакво обезбедување.

4. Мариново е сеуште незагадено подрачје па сеуште се добива здрава храна.

5. Република Македонија посебно градовите Прилеп, Битола и Кавадарци, треба да вложат напори, преку експлоатација и преработка на расположливи-те природни ресурси, стојански да го активира ова подрачје, а со тоа да се поттикне населување со нови жители. Исто така и прекинување на понатамошното населување од ова подрачје - Мариново.